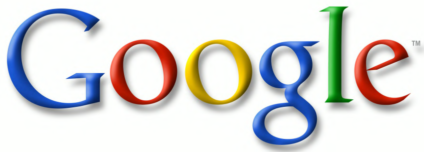

Д-РЪ К. Г. РАКОВСКИ.

РУССИЯ НА ИСТОКЪ

ИСТОРИЧЕСКО ИЗСЛѢДВАНИЕ

НА

Русската политика на Истокъ и частно — въ България

ПО

Официални, официозни русски и други чужди източници.

Licht, mehr Licht!

GOETHE.

ВАРНА

Издава книжарницата на **К. Евстатиевъ**

1898

Печатница на К. Николовъ — Варна

Прѣдговоръ.

Licht, mehr Licht!
Goethe.

Слѣпата история ни е хвърлила въ самитѣ крака на Руссия, нъ и ржцѣтѣ на този великанъ, главата на когото стига вѣчнитѣ ледове, не сж кжси и при всѣко помръдванье ни засѣгатъ. Едни български граждане смѣтатъ това обстоятелство крайно честито за България. Тѣ възлагатъ всичкитѣ свои явни и тайни надежди на Руссия, като се уповаватъ на нейната привързанность къмъ славянетѣ и на нейната прѣданность на тъй наречената славянска идея. Други български граждане виждатъ въ русското влияние въ България и на Истокъ изобщо едно голѣмо злощастие за бждящето на нашата страна. Тѣ си въображаватъ Руссия не като една ханаанска земя, отдѣто вѣе любовь и благодать, а като една сѣверна и студена страна, леденитѣ вѣтрове на която ще смразьктъ кръвьта на младия нашъ организмъ или, още, като една голѣма прѣспа, която ще се сгромоляса прѣзъ нѣкоя нощна виелица върху малката бѣдна българска хижа. Ний не искаме тукъ, въ прѣдговора, да прѣдрѣшаваме отворения въпросъ, кое отъ двѣтѣ мнѣния е по основателно, а ще забѣлѣжимъ само, че и еднитѣ и другитѣ не подтвърдяватъ своитѣ мнѣния съ всичкитѣ нужни доказателства.

Ний сме слѣдили редовно прессата на защитницитѣ на русското влияние у насъ и ще кажемъ, като сме увѣрени, че никой не ще може сериозно, да ни опровергае, че всичкитѣ тѣхни аргументи се свождатъ къмъ общи фрази: Руссия ни желае доброто, русскитѣ интереси съвпадатъ съ българскитѣ и пр. Доказател-

стватасѫ: Руссия ни е освободила, — фактъ, който *самъ по себе си* не доказва *абсолютно нищо* или пъкъ Александръ III пришепнѫлъ на митрополита Климента, че за „Разединение и дума не може да става“, а още по рано Александръ II сѫщо тъй пришепнѫлъ на неизвѣстенъ български труженикъ думитѣ „Руссия не ще ви остави!“. Послѣднийтъ епизодъ се съобщаваше недавно въ единъ новопоявивши се софийски руссофилски вѣсникъ. Разбира се, че всички тѣзи думи, колкото отъ високо и да падатъ, като не фигуриратъ върху нѣкой официаленъ и официозенъ документъ нѣматъ за политика и историка ни най-малко значение и не могѫтъ даже да ставатъ прѣдметъ на разискване.

По прѣди други единъ руссофилски вѣстникъ, вече прѣстанѫлъ да излиза, въплоти всичката си политическа мѫдрость въ едно сравнение, което по своя родъ е монументално: той оприличи Руссия на куче, а Австрия — на котка. Първата оставала вѣрна на стопанина, а втората на кѫщата му. Авторътъ на това сравнение, въ нея минута, още не допущаше, че Руссия ще припознае князь Фердинанда и ще измами руссофилитѣ антидинастици. Скоро, обаче, той, съ горчевина на сърдцето, трѣбваше да види, че котешки инстинкти може да има и между русскитѣ дипломати. Нъ, навѣрно, и тази горчевина скоро исчезнѫ, защото този, който ѭ усѣщаше, въ кратко врѣме получи, отъ рѫцѣтѣ на князь Фердинанда, едно агентско седалище въ Македония.

Нъ, ако защитницитѣ на русската политика не давахѫ исторически или логически доказателства, то тѣ прибѣгвахѫ до другъ родъ аргументи. Тѣ топѣхѫ своитѣ пера въ уличната каль и пишехѫ слѣдуѭщето:

„Кой е тоя автоматъ, кой е вдъхновительтъ на тоя политически памфлетъ (думата е за една брошурка, издадена въ странство, противъ Руссия, отъ неизвѣстенъ авторъ), никой не знае, тъй като брошурата е анонимна. Ахъ, да се знаеше името на тоя *изметъ человѣчески*, на тоя *прѣдатель на България* и на българския народъ, на тоя *изверъ* и заклетъ врагъ на Славянството и славянската взаймность! Нъ той не смѣе

да си каже името, той нѣма дързостьта да излѣзе прѣдъ свѣта и явно да говори, защото знае, че всички ще го *захрачжтъ, че парче отъ гнжсното му тѣло* нѣма здраво да остане"

Авторътъ на горнитѣ редове сега испълнява една вѣстникарска длъжность въ Екзархията, въ Цариградъ.

Още по драстически сж написани други едни редове, които ний извличаме изъ единъ скороспрѣлъ пловдивски вѣстникъ — „органъ на мѣстния клубъ на *народната партия*".

„Нека знаьжтъ нашитѣ политикани .... че нашия политически животъ и нашата политическа смърть, всецѣло зависьжтъ само и само отъ Руссия. *Всѣкой езикъ, прочее, който бжде исплезенъ срѣщу неж, трѣбва ѝда бжде отрѣзанъ прѣди всичко.*"

Въ сжщия духъ сж писали и противницитѣ на Руссия, или пъкъ фактитѣ, които тѣ сж привождали най-главно изъ най-новата наша история, сж били лишени отъ нужното критическо прѣцѣняванье.

А при това, материалитѣ и документитѣ, върху които българскитѣ публицисти трѣбва да се основаватъ въ споровет́ѣ си за Руссия, изобилватъ само не въ нашата, а въ чуждата политическа и историческа литература. Ний се заехме да прѣдставимъ една часть отъ тѣзи факти на българската читаьжща публика. Въ изложението си ний не се ограничаваме съ ролята на единъ безстрастенъ хронологъ, а правимъ на събитията нуждната критическа оцѣнка. Това ний вършимъ не само водими отъ дълга на публициста, нъ и отъ този на историка.

За послѣдния историческитѣ събития вънъ отъ вънкашната имъ, видима, феноменална страна, прѣдставятъ и единъ вжтрѣшенъ, скритъ смисълъ. Неговата задача е именно, откриванието на този вжтрѣшенъ смисълъ. Само слѣдъ това Историята приема строго научна форма и описванитѣ събития ставатъ законосъобразни явления, подчинени на общитѣ закони на развитието и на причинностьта. Хронологътъ, напримѣръ, а съ него наедно и всѣки повърхностенъ сждия, не вижда въ днешнето поведение на Руссия,

че ли слѣдъ себе си идѫщето? Не ще ли бѫде тогава изнасилванье на духа на Историята, да вземешъ едно събитие, да го изтръгнешъ изъ цѣлата верига на събитията, гдѣто го е поставила историческата еволюция, и да го разглеждашъ отдѣлно? Нъ това именно и вършѫтъ ненаучнитѣ повърхностни духове.

Тъй, напримѣръ, въ основата на нашата най-нова История лежи, единъ грамаденъ исторически фактъ: освобождението ни отъ Турция, което се извърши съ русското орѫжие. Руссофилитѣ изваждатъ този фактъ отдѣлно и въздигатъ върху него цѣлата своя политическа доктрина. Нъ тукъ настѫпва момента да се намѣси историкътъ и да покаже истинското мѣсто и значение на този фактъ.

Послѣ сключванието на Вестфалския миръ въ 1648г., въ дипломатическитѣ сношения на европейскитѣ държави се появи новото начало на политическото равновѣсие. Никоя държава не трѣбваше да става по-голѣма и по-силна отъ другитѣ и да заплашва тѣхното сѫществувание. Заплашенитѣ държави възставахѫ, разбира се, когато можехѫ — защото този принципъ, както и всичкитѣ други, има значение само, ако задъ него стоѭтъ щикове — и, за да спазѭтъ политическото равновѣсие въ Европа, спирахѫ териториалното уголѣмяванье на побѣдителката. Руссия именно бѣше една отъ тѣзи държави, териториалното рàстение на която, за смѣтка на Босфорския боленъ човѣкъ, придоби беспокоителни размѣри за западна Европа. Ето защо послѣдната, при първия случай на едно взаимно съгласие, отвори война на Руссия, въ 1854 | 55 и ѭ побѣди, като взе самата Турция подъ своя обща закрила, а европейскитѣ държави ѝ станахѫ порѫчители, чрѣзъ Парижкия Трактатъ въ 1856, за цѣлокупността на нейната територия. Руссия, освѣнъ като изгуби значението си на Истокъ, нъ още изгуби и устията на Дунава, и бѣше тласнѫта задъ Бесарабия, която Румѫния си получи назадъ. Руссия още изгуби и правото да държи военна флота въ Черно-море и исключителната привилегия—което прѣминѫ върху всичкитѣ европейски сили—да покровителствува християнетѣ въ Турция.

Тѣзи събития не можехѫ да спрѫтъ естественното стремление на Руссия къмъ Босфора и, слѣдъ като се съвзе отъ поражението си, тя отново помисли да продължава прѣкѫснѫтото въ Кримъ дѣло. Освѣнъ това, тя трѣбваше да отмъсти за поражението въ Кримъ, да излѣзе отново на устията на долния Дунавъ и да придобне първото си влияние въ Черно море, въ Цариградъ и на Истокъ въобще.

Нъ какъ трѣбваше това да стане? Руссия не можеше да води една чиста завоевателна война противъ Турция, защото срѣщу неѭ щѣше отново да се опълчи една нова европейска коалиция. Даже, ако тя отворѣше война на Турция, безъ да срѣщне на пѫтя си европейски войски и излѣзѣше побѣдителка, на такъвзи единъ конгресъ, като Берлинския, щѣхѫ да й отнематъ по голѣмата часть отъ прѣвзетитѣ земи. Ето два аргументи, — да не говоримъ за други, — които показватъ че единственнийтъ отворенъ пѫть за Руссия бѣше една *освободителна война*. Послѣднята ни най малко не исключва лоши намѣрения отъ страна на Руссия. Тя не можеше да вземе направо турскитѣ провинции и затова прибѣгнѫ до единъ срѣденъ пѫть: обръща най напрѣдъ тѣзи провинции въ полунезависими княжества и си отваря, чрѣзъ обаянието, което е внесла тамъ, пѫть за постъпенното имъ и неусѣтно въвличанье въ своята политическа орбита. Ето истинскийтъ смисълъ на освободителната война, нъ той не можеше да се види, до като не разгледахме тази война, въ свръзка съ прѣдишната Кръмска, злощастна за Руссия, и — съ русскитѣ общи стремления.

Не ще съмнѣние, че освободителната война изгубва, слѣдъ подобно съпоставяние на историческитѣ събития, много отъ своята цѣлность и обаятелно дѣйствие и се свожда къмъ най-обикновенната и вулгарна завоевателна война, ала толкова по злѣ за тѣзи, които искатъ да живѣѭтъ само съ иллюзии и да ги подържатъ у другитѣ. Разочарованието, което усѣщатъ тѣзи фетишисти, когато историческата справка събаря събитията отъ високия пиедесталъ, гдѣто ги е поставялъ повърхностнийтъ духъ на политикана, на-

помня разочарованието на дивака, когато узнае, че идолитѣ, о които си е билъ челото и на които е проливалъ горещи сълзи, сж безжизнени глинени прѣдмети.

Истина е, че този, който учи православния вѣрующъ, послѣдователь на Аристотеля, безъ да знае това, че земята не стои на едно мѣсто, че тя се върти около слънцето и че тя е една нищожна планета между многото други, по-голѣми планети на слънчевата система, — не ще съмнѣние, че той ще внесе смутъ въ неговото съзнание, че той ще наруши тжпото спокойствие на духа му. Сжщо тъй този, който заявява, че този или онзи исторически фактъ, възхвалянъ въ църквитѣ и историитѣ, нѣма значението, което му приписватъ, който събаря идолитѣ и чупи магическитѣ фенери, распръсва заблужденията и иллюзията, — той ще се натъкне на глупавата инертность на неподвижнитѣ и застарѣли умове, на закоренѣлитѣ прѣдразсъдъци, нъ ... да живѣе истината! И въпрѣки всичко тази истина расте: тя е днесъ звѣзда, утрѣ ще стане слънце и съ своитѣ лжчи ще пронижи дебелитѣ пластове на невѣжеството и прѣдръзсъдъцитѣ и ще озари съзнанието на народа.

Още двѣ думи. Подъ Руссия ний разбираме: русското правителство, русската дипломация, съ една дума — официална Руссия. Още отъ врѣмето на Герцена се знае, че има двѣ различни Руссии. Отъ една страна правителството, дворянството и народнитѣ потисници, отъ друга страна — народа и неговитѣ защитници. Русскийтъ народъ търпи тежкото иго на самодържавния режимъ. Той нѣма воля — той нѣма гласъ. И ако ний нападаме русската дипломация, ний не само че не нападаме русския народъ, нъ отмъстяваме и за него. Всички демократи въ свѣта, а особно русскитѣ, сж заинтересувани въ паданието на русския автократически заплашителенъ режимъ.

На свършване ний искаме да прѣдупрѣдимъ една забѣлѣжка, която, навѣрно, ще ни се направи. Защо ний насочваме най-главно нашитѣ нападения противъ Руссия? Англия, Австрия и пр. не заслужватъ ли сжщитѣ укори?

Тѣзи събития не можехѫ да спрѫтъ естественното стремление на Руссия къмъ Босфора и, слѣдъ като се съвзе отъ поражението си, тя отново помисли да продължава прѣкѫснѫтото въ Кримъ дѣло. Освѣнъ това, тя трѣбваше да отмъсти за поражението въ Кримъ, да излѣзе отново на устията на долния Дунавъ и да придобне първото си влияние въ Черно море, въ Цариградъ и на Истокъ въобще.

Нъ какъ трѣбваше това да стане? Руссия не можеше да води една чиста завоевателна война противъ Турция, защото срѣщу неѭ щѣше отново да се опълчи една нова европейска коалиция. Даже, ако тя отворѣше война на Турция, безъ да срѣщне на пѫтя си европейски войски и излѣзѣше побѣдителка, на такъвзи единъ конгресъ, като Берлинския, щѣхѫ да ѝ отнематъ по голѣмата часть отъ прѣвзетитѣ земи. Ето два аргументи, — да не говоримъ за други, — които показватъ че единственнийтъ отворенъ пѫть за Руссия бѣше една *освободителна война*. Послѣднята ни най малко не исключва лоши намѣрения отъ страна на Руссия. Тя не можеше да вземе направо турскитѣ провинции и затова прибѣгнѫ до единъ срѣденъ пѫть: обръща най напрѣдъ тѣзи провинции въ полунезависими княжества и си отваря, чрѣзъ обаянието, което е внесла тамъ, пѫть за постъпенното имъ и неусѣтно въвличанье въ своята политическа орбита. Ето истинскийтъ смисълъ на освободителната война, нъ той не можеше да се види, до като не разгледахме тази война, въ свръзка съ прѣдишната Кръмска, злощастна за Руссия, и — съ русскитѣ общи стремления.

Не ще съмнѣние, че освободителната война изгубва, слѣдъ подобно съпоставяние на историческитѣ събития, много отъ своята цѣлность и обаятелно дѣйствие и се свожда къмъ най-обикновенната и вулгарна завоевателна война, ала толкова по злѣ за тѣзи, които искатъ да живѣѭтъ само съ иллюзии и да ги подържатъ у другитѣ. Разочарованието, което усѣщатъ тѣзи фетишисти, когато историческата справка събаря събитията отъ високия пиедесталъ, гдѣто ги е поставялъ повърхностнийтъ духъ на политикана, на-

помня разочарованието на дивака, когато узнае, че идолитѣ, о които си е билъ челото и на които е проливалъ горещи сълзи, сѫ безжизнени глинени прѣдмети.

Истина е, че този, който учи православния вѣрующъ, послѣдователь на Аристотеля, безъ да знае това, че земята не стои на едно мѣсто, че тя се върти около слънцето и че тя е една нищожна планета между многото други, по-голѣми планети на слънчевата система, — не ще съмнѣние, че той ще внесе смутъ въ неговото съзнание, че той ще наруши тѫпото спокойствие на духа му. Сѫщо тъй този, който заявява, че този или онзи исторически фактъ, въсхвалянъ въ църквитѣ и историитѣ, нѣма значението, което му приписватъ, който събаря идолитѣ и чупи магическитѣ фенери, распръсва заблужденията и иллюзията, — той ще се натъкне на глупавата инертность на неподвижнитѣ и застарѣли умове, на закоренѣлитѣ прѣдразсъдъци, нъ ... да живѣе истината! И въпрѣки всичко тази истина расте: тя е днесъ звѣзда, утрѣ ще стане слънце и съ своитѣ лѫчи ще пронижи дебелитѣ пластове на невѣжеството и прѣдразсъдъцитѣ и ще озари съзнанието на народа.

Още двѣ думи. Подъ Руссия ний разбираме: русското правителство, русската дипломация, съ една дума — официална Руссия. Още отъ врѣмето на Герцена се знае, че има двѣ различни Руссии. Отъ една страна правителството, дворянството и народнитѣ потисници, отъ друга страна — народа и неговитѣ защитници. Русскийтъ народъ търпи тежкото иго на самодържавния режимъ. Той нѣма воля — той нѣма гласъ. И ако ний нападаме русската дипломация, ний не само че не нападаме русския народъ, нъ отмъстяваме и за него. Всички демократи въ свѣта, а особно русскитѣ, сѫ заинтересувани въ паданието на русския автократически заплашителенъ режимъ.

На свършване ний искаме да прѣдупрѣдимъ една забѣлѣжка, която, навѣрно, ще ни се направи. Защо ний насочваме най-главно нашитѣ нападения противъ Руссия? Англия, Австрия и пр. не заслужватъ ли сѫшитѣ укори?

На всѣкждѣ изъ европейската пресса, — а тамъ именно това си има мѣстото, — гдѣто ний сме имали случая да пишемъ, ний сме осѫждали безчовѣчното и сѫщевремѣнно глупаво поведение на европейскитѣ държави по източния въпросъ, въ миналото и въ настоящето. Ако можехме да влѣземъ въ подробности, ний щѣхме да посочимъ тукъ на статии, печатани въ берлинския Vorwärtz, въ парижския La Petite République, въ щутгардското списание Die Neue Zeit, гдѣто сме излагали тѣзи наши взглядове. Обаче, това е излишно, по простата причина че нѣма у насъ единъ публицистъ, който да вѣрва въ искренното расположение на европейскитѣ дипломати къмъ насъ или къмъ който и да е слабъ народъ. Обаче, що се отнася до русската дипломация, мнозина още вѣрватъ въ нейнитѣ добри и искренни намѣрения. Затова и нашата книга е посветена на послѣднята.

Освѣнъ това, ний смѣтаме, че опасностьта, която иде отъ Руссия, е много по голѣма и по близка отколкото всѣка една друга вънкашна опасность. Въпрѣки това всѣкой пѫть, когато, въ течението на расказа подпаднѫтъ подъ перото ни, дѣйствията на друга дипломация, освѣнъ русската, ний не ще си скѫпимъ укоритѣ.

Относително източницитѣ, отъ които сме черпали, излишно е да говоримъ въ прѣдговора, защото за това ще правимъ бѣлѣжки своевремѣнно, въ течението на расказа. Ще поменемъ само, че почти всичкитѣ наши данни ний сме черпали отъ първа рѫка. Остава на нашитѣ противници да прѣдставятъ и тѣ своитѣ доказателства и умозаключения, съ които да оборѭтъ нашитѣ. Ний не само че съ спокойствие очакваме една подобна полемика, нъ публично и високо ѭ прѣдизвикваме, като обявяваме, че нейното избѣгване отъ страна на нашитѣ противници ще бѫде знакъ на слабость. Отъ една лоиална и сериозна полемика ще спечелѭтъ всички, а най вече истината. Нея сме имали ний именно прѣдъ видъ, като турихме на чело на нашия прѣдговоръ, думитѣ на поета, съ които и завършваме: „Свѣтлина, повече Свѣтлина!“

Д-ръ К. Г. Раковски.

ВСТЖПЛЕНИЕ

Вжтрѣшна Руссия.

Русскийтъ режимъ и влиянието на татарското владичество, — Цареубийствата. — Ролята на Петра Велики. — Материалнитѣ и морални сили на Руссия – Намѣренията на Петра Велики.

До Петра Велики, Руссия минаваше за една, напълно варварска и азиятска страна. Нейното име рѣдко дохождаше до европейскитѣ западни кржгове. Самата Руссия бѣше здраво затворена за нескромното европейско око, а сжщо и Европа бѣше, по волята на руския царь, недостжпна за русскитѣ хора. „И на московцитѣ, казва се въ едно царско разпореждание отъ Алексѣя Михаиловичъ (1676—1682), освѣнъ на тѣзи, които се испращатъ съ царски указъ или за търговия съ чужденцитѣ, за никаква работа не се позволява да пжтуватъ“ [1]) Постояннитѣ прѣдложения на европейскитѣ владѣтелида влѣзатъ въ редовни дипломатически сношения, чрѣзъ нарочно испратени посланници, били отхвърлени. На подобно едно прѣдложение отъ страна на Бранденбургския курфюрстъ, наслѣдникътъ на горѣпоменатия царь, Теодоръ Алексѣевичь отговорилъ: „Нито неговийтъ посланникъ тукъ има работа, нито русскийтъ тамъ — и нѣма нужда отъ особни пратенници за подтвърдяване и подновяване на старо приятелство“ [1])

Не е трудно да си прѣдстави човѣкъ, какво вжтрѣшно управление сж прѣдполагали подобни вън-

---

[1]) Ф. Мартенсъ. Современное международное право цивилизованныхъ народовъ. Ст. Петерсбургъ 1887. т I. стр. 99.

[1]) Ув. т. II. стр. 19.

кашни отношения. Господството на татаретѣ въ Русcия бѣше оставило незаличими слѣди. Русскитѣ царье приехѫ напълно — отчасти тѣ бѣхѫ и по напрѣдъ такива - варварскитѣ и деспотически нрави на татарскитѣ ханове. Сѫщето незачитание на човѣшката честь и животъ, сѫщата свирѣпость и отсѫтствие на културни черти, които даватъ на човѣшкитѣ отношения единъ по мекъ, европейски образъ. Нужно ли е да напомняме тукъ страшната фигура на Ивана IV, нареченъ „Грозний“, който уби своя собственъ синъ, уби още съ десятки, стотини и хиляди незинни хора, между които и митрополита Филиппъ, за да насити кръвожадната си свирепа природа? [1]) Династията на Рюриковцитѣ се свърши съ Теодоръ Борисовича, нъ убийствата, отравянията и одушаванията продължавахѫ. Романовцитѣ, за да седнѫтъ на прѣстола, трѣбваше да минѫтъ по труповетѣ на Димитрия, законния наслѣдникъ, по тѣзи на Борисъ Годунова и сина му и по труповетѣ на още четирма Лжедимитриевци. Екатерина II, наречена „Велика“, тури край на династията Романовци - днешнитѣ Романовци сѫ такива само по име—като задуши съ рѫцѣтѣ на любовницитѣ си братия Орлови, послѣдния тѣхенъ прѣдставитель и своя собственъ мѫжъ Петра III. Въ наслѣдника на Екатерина, отъ незаконното й съжителство съ кн. Димитрия Орлова, Павла I се прояви отново свирѣпия и страшенъ образъ на Ивана Грозни. Павелъ умрѣ, одушенъ отъ офицеритѣ и съ съучастието на своя собственъ „неутѣшимъ“ синъ Александра I. Николай I, въ когото се роди още веднъжъ Павелъ, отрови се самъ да се спаси отъ позора, който го очакваше. Трѣбва да прибавимъ още, че Екатерина уби Ивана Антоновича, който се считаше законния наслѣдникъ на императрицата Анна Ивановна, а Петръ Велики прѣмахнѫ собственния си синъ, наслѣдника Алексѣя. Ножътъ, отровата, вѫжето — ето атрибутитѣ на русския прѣстолъ. По френска-

---

[1]) L. Tikhomirov. La Russie politique et Sociale, Savine Paris, 1888. г. 166.

та поговорка, Руссия е едно самодържавие, ограничене съ убийството (l'auocratie temperée par l'assassinat) [1])

Нъ изъ тази група царье, които сж убивали и сж бивали убити, испъква релйефно фигурата на Петра Велики. Той бѣше, разбира се прѣди всичко московски деспотъ и не прѣнебрѣгваше срѣдствата на своитѣ прѣдшественници, нъ въ сжщето врѣме той и постави на русската държава нови задачи, испълнението на които повдигнж Руссия, ако не по вжтрѣшното й управление, то поне по вънкашното й значение до стъпеньта на първокласнитѣ европейски държави. Още повече че освѣнъ нуждата, която усѣщаше къмъ това, русската държава располагаше още и съ срѣдства вжтрѣ въ страната и съ благоприятни условия вънъ, между европейскитѣ държави.

Подъ *срѣдства* ний не разбираме паритѣ, защото това е най голѣмата липса на Руссия. Повечето свои войни на Западъ Руссия водѣше на чужди разноски. Тъй, напримѣръ, за всичкитѣ си войни противъ Франция Руссия получаваше субсидии отъ Англия. А въ войнитѣ си на Истокъ всѣкога най-голѣма прѣчка правителството е усѣщало въ недостатъка на пари. То е било принудено да прибѣгва до испущанието на книжни пари. Нъ тѣ, като не бѣхж гарантирани съ съотвѣтствуыжщия металическия запасъ, падахж по долу отъ номиналната си цѣна. Рублитѣ, издадени отъ Екатерина въ 1764г., паднжхж въ началото на това столѣтие до 25 копѣйки златни, т. е четири пжти по долу отъ първоначалната си стойность[1]). Това бѣше една отъ причинитѣ за Екатерина да сключи миръ съ Портата слѣдъ една четиригодишна побѣдоносна война, наедно съ австрийцитѣ, (1787—1791), безъ да постигне главната си цѣль—завоеванието на Цариградъ. Още днесь, въпрѣки по голѣмото си икономическо развитие, въ финансово отношение русската държава все-

[1]) „Колоколъ". Избранныя статьи А. И. Герцена (1857—1869). Женева 1887. стр. 637.

[1])Heeren. Manuel Historique du Système politique des Etats de l'Europe. Bruxellaes 1834 III, b. 86.

[illegible] войници са отр[illegible] напрежение на Истокъ. [illegible] да расходага [illegible] малки ни отъ [illegible] чрезъ [illegible] пустини [illegible] на [illegible] тежки и [illegible] живость, [illegible] ливость и ф[illegible] лишения [illegible] при- [illegible] царь [illegible] почти [illegible] — когато [illegible] освѣнъ една [illegible] — [illegible]

[illegible] държава. [illegible] ненаселени [illegible] графическо [illegible] и [illegible] ната фи- [illegible] междуна- [illegible] всичко. [illegible] Петръ [illegible] си и [illegible] политически [illegible] та те- [illegible] на Чер- [illegible] си от- [illegible] дѣйствия въ [illegible] на най-глав- [illegible], и затова тукъ въ [illegible] не ще помѣнуваме нищо. [illegible] исключително на [illegible] въ [illegible] изобщо, а [illegible] въ [illegible] и [illegible]. [illegible] всичко ще отворимъ една малка паринтеза, да опишемъ орждие-то, кое-то [illegible] Петръ въ борбата си съ чуждитѣ държави.

Русската дипломация

Основанието на чуждестранната коллегия при Петра Велики. — Съставътъ на русската дипломация. — Характера на руссина и на дипломата. — Двѣтѣ главни течения всрѣдъ русскитѣ дипломати. — Личнитѣ чърти на нѣкои русски дипломати. — Подкупувание на чужди агенти. — Русски шпиони. — Намѣсата въ вѫтрѣшнитѣ работи на другитѣ държави. — За да се издигне Руссия, Европа трѣбва да се прѣобърне въ развалини (мнѣние на единъ русски дипломатъ) — Силата на русската дипломация.

Тази организация, която е имала за цѣль осѫществяваньето на Петровитѣ проекти, е била основана отъ него въ 1720 г. Петъръ ѭ е назовалъ чуждестранна коллегия и за основно правило начърталъ ѝ слѣдующитѣ думи: Въ чуждестраннитѣ работи на коллегията служещитѣ трѣбва да бѫдѫтъ вѣрни и добри, за да не излѣзе *пробито* и на това да се внимава строго; а. ако нѣкой пусне тамъ непотрѣбно лице или, като знае за нѣкого нѣкоя вина не съобщи, то да бѫде наказанъ като прѣдатель"[1]). Отъ тукъ води началото си русската дипломация, която, по умѣстната забѣлѣжка на Енгелса, приличаше на единъ орденъ съ особни правила и традиции[1]). Това, което е още по забѣлѣжително, то е, че по голѣмата часть отъ членоветѣ на този новъ иезуйтски орденъ сѫ били чужденци. Това не произлиза отъ обстоятелството, че самитѣ руссе сѫ неспособни за дипломатическа кариера. Съвсѣмь наопаки, единъ русски дипломатъ, Скальковски

---

[1]) Царската заповѣдь за уреждането на чуждестранната коллегия отъ 13 Февруарий 1720 г. (Гл. С. С. Татищевъ. Изъ Прошлаго Руской Дипломатіи. С. Петерсб. 1890. Стр. 8.

[1]) Ф. Енгелсъ. Иностранная политика Русскаго Царства, гл. Социаль-Демократъ. Литературно-политическое Обозрение. Кн. 1. Стр. 177. Лондонъ 1890.

счита, че „Руссетѣ, по природата си, сѫ твърдѣ способни къмъ дипломация, тъй като главната черта на русския характеръ: лукавство, скрито подъ вънкашно фалшиво добродушие (bonhomie) е твърдѣ удобно за дипломацията" [1]) Причината, гдѣто чужденцитѣ изобилватъ въ русската дипломация, се крие на друго мѣсто. Работата е тамъ че русскитѣ боляре, на които Петъръ отне много отъ правата, и ги накара насила да се остригатъ, не се примиряваха лесно съ пълния самодържавенъ режимъ, а русскитѣ самодържци отъ своя страна, не можехѫ да се уповаватъ на болярската прѣданность. При Елисавета болярeтѣ се опитаха даже да си повърнѫтъ старитѣ привилегии, нъ безуспѣшно. Това само още повече накара Елисавета да се обърне исключително къмъ помощьта на чужденцитѣ Остермана, Миника въ вънкашнитѣ работи, а на чело на управлението да тури своя любовникъ Бирона[1]). Отъ Елисавета насамъ русскитѣ дипломати сѫ се избирали най главно отъ прибалтийски нѣмци, гърци (Каподистрия) даже и румѫне (катакази). Така, споредъ исчисленията на Татищева, въ 1825 г. чужденцитѣ — по голѣмата часть русски поданници, разбира се — вземали 68 проц. отъ дипломатическитѣ служби, а въ 1754 г. — 81 проц.[1]).

Приетo на чужденцитѣ на русска дипломатическа служба прѣдставяваше и друго прѣдиметва освѣнъ

[1]) К. Скольковскій. Внѣшняя политика Россіи. С. Петербургъ 1897. Стр. XV. Горнитѣ черти, които Скальковски приписва на Руссетѣ, изобщо се отнасятъ особно, ако не и исключително, къмъ горнитѣ класси: дворянството и буржуазията. Дѣйствително, лакомията на послѣдната и прикритата, съ вънкашно правславие, жестокость на първото сѫ безпримѣрни. Какви грозни и потрѣсающи картини ни е оставило крѣпостничеството! Не сѫ много отколѣшни врѣмената, когато русската княгиня Салтикова затваряше въ долапа своя белберинъ, въ продължение на три години, за да не каже нѣкакъ, че подъ нейната перука има плешивъ черепъ, когато другитѣ господарки карахѫ своитѣ крѣпостници да ядѫтъ извѣстни насѣкоми и да ближѫтъ разгорѣщена соба за да разсмиватъ присѫтствуващитѣ гости.

[1]) Keeren, т. II. p. 102.

[1]) Скальковскій, XVI стр.

безусловното послушание на царскитѣ заповѣди. Задачитѣ на русската дипломация не сж били изобщо сложни. Руссия е нѣмала търговски, индустриални или финансови интереси, защитата на които трѣбвало би да води дипломацията, както това е съ Англия, Франция или Германия. Русската главна цѣль е била териториално расширочение на държавата. За постигането на тази цѣль не се изискватъ особни знания или нѣкоя особна наука, а интригантски способности, хитрость, лукавство и искуството да уловишъ слабото мѣсто и психологическия моментъ на противника си. Тѣзи именно качества притежавахж различнитѣ авантюристи дипломати: Кайзерлинги, Щакелберги, Неселроди, Гирсовци и други сжщипски *яничаре*, които ставахж по руссе отъ самитѣ руссе.

Не иска съмнѣние, че въ една организация, гдѣто влизатъ много хора съ различни темпераменти и въспитание, колкото и общата цѣль да ги обединява, все ще има разногласия по нѣкое второстъпенно дѣло или по въпроса за цѣлесъобразностьта на това или онова срѣдство. Течения въ русската дипломация има главно двѣ: едно *славянофилско* или *патриотическо*, а другото — *западнешко*, както го наричатъ славянофилитѣ. Къмъ дипломатитѣ отъ първото течение и принадлежжтъ Татищевъ, Леонтьевъ, Скальковски и изобщо кружока на покойнятѣ Катковъ и Аксаковъ. Къмъ него причислявахж и князь Лобанова, покойния русски министръ на вънкашнитѣ работи и защитникъ на султана. „Патриотитѣ“ искатъ, Руссия да обърне главно своето внимание на Истокъ, кждѣто е нейната историческа миссия и да нѣма никакво довѣрие на западнитѣ държави. Излишно е въобще, споредъ „патриотитѣ“, да се чака, щото Западна Европа да се съгласи, нѣкой пжть, съ русскитѣ намѣрения на Истокъ, защото това е немислимо. „Всичко, което би, дѣйствително усигорило русскитѣ интереси на Истокъ, казва г. Татищевъ, не ще бжде допуснжто отъ Европа, а всичко, което допусне Европа, всѣкога ще бжде малко за усигоряването на русскитѣ интереси“[1]).

[1]). Татищевъ. „Изъ Прошлаго и пр.“, стр. 492,

Затова Руссия трѣбва да обърне главното си внимание на Истокъ и да мисли. че дѣйствува безъ Европа. Ний по нататъкъ, въ една отдѣлна глава, ще разгледаме политическия идеалъ на тѣзи дипломати, нъ тукъ ще забѣлѣжимъ само, че едно отъ положенията, изъ които излизатъ тѣ, е че Руссия. като една источна държава, трѣбва да се наблѣга на всичкитѣ источни народи безъ исключение. „Ако чехитѣ, хърватетѣ, българетѣ и т. н., пише г. Скальковски, иматъ право на нашето покровителство, то съ припадающето внимание ний трѣбва да се отнасяме и съ турцитѣ, персийцитѣ, авганцитѣ, монголитѣ, китайцитѣ. Приятелскитѣ отношения съ всичкитѣ тѣзи источни народи, ни най-малко не се явяватъ прѣдателство на тази отколѣшна политика, която е слѣдвала Руссия въ интереса на цивилизацията" [1]).

„Патриотитѣ" хвърлятъ на „западницитѣ" отговорностьта за нѣкои неуспѣхи на русската политика. Тъй, напримѣръ, Татищевъ укорява Несельроде—канцлера и министра на вънкашнитѣ работи при Николая — за гдѣто, отъ угода къмъ Западъ, е прокаралъ въ тайния комитетъ мисъльта да се съкрати Турция и съ това отклонилъ смъртоносния ударъ, който русскитѣ войски, стоещи всичко на три прѣнощувания отъ Цариградъ, щѣхѫ да нанесѫтъ на Портата. [1]) Шуваловъ— макаръ чистокръвенъ руссинъ—сѫщо тъй е причисляванъ къмъ „Западницитѣ" и съ горесть патриотитѣ, напомнятъ думитѣ, които той казалъ въ Берлинъ, прѣди сключванието на конгреса, въ надвечерието на едно свое пѫтуванье до Петербургъ „Азъ отивамъ да се борѭ съ крайната русска партия" която искала вземанието на Цариградъ.

Изобщо грѣха на „западницитѣ" е, че тѣ искатъ да се съобразяватъ съ международнитѣ трактати. Отъ русскитѣ агенти въ България този, който споредъ „патриотитѣ," е ималъ тази пагубна слабость. е билъ първия русски дипломатически агентъ при Батемберга,

[1]) Татищевъ. Внѣшняя политика императора Николя I, стр. 202

Давидовъ. Наопъки, другитѣ русски агенти, а особно генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ — български министри, нъ русски чиновници — се прѣвъзнасятъ, защото тѣ разбрали, че тѣхната миссия, вънъ отъ заякчаванието на моралната русско-българска взаймность, е била да направятъ, *на всѣки случай*, нѣколко „материални възли“ — както се изразява самъ Соболевъ — между Руссия и България.

Не по малко тактически грѣшки сѫ вършили и самитѣ патриоти, като генералъ баронъ Каулбарсъ, който постѫпваше безъ всѣкакво умѣние, като откриваше русскитѣ намѣрения, когато трѣбваше да ги държи скрити и дѣйствуваше фактически противъ дѣлото, което бѣше проводенъ да защитява. Въ самата дипломатическа служба въ странство не малко неуредици между русскитѣ дипломати произлизахѫ отъ това, гдѣто дѣйствията на дипломатитѣ бивахѫ осуетявани отъ неумѣстнитѣ дѣйствия на военнитѣ, които се намиратъ подъ рѫководството на русския генераденъ щабъ. Това се отнася главно до България. Така, русскитѣ дипломати много укоряватъ князь Кантакузена, гдѣто не спрѣлъ мобилизацията на Българската войска въ врѣме на съединението. По този случай, Татищевъ расправя слѣдуѭщия пикатненъ епизодъ: русскитѣ офицери въ българската войска, които се считахѫ русски чиновници и зависѣхѫ отъ русското правителство, расправяли, че, когато се получила по военнитѣ части телеграммата, съ която князь Кантакузенъ извѣстява че по „височайша заповѣдь“ трѣбва да стане мобилизация на войската, тѣ истълкували, че тази „височайша заповѣдь“ иде отъ Петербургъ и, ако, наопаки, знаехѫ че височайшата заповѣдь иде отъ княза, тѣ не щѣли да ѭ испълнятъ, до като не дойде подобна и отъ Петербургъ. Виновникътъ на двусмислието, което доведе мобилизацията е билъ, прочее, кн. Кантакузенъ.

Вънъ отъ теоритическитѣ разногласия русскитѣ дипломати си имахѫ и своитѣ лични слабости. Графъ Шуваловъ толкова добрѣ знаелъ въпроса, за който го

бѣхѫ опрѣдѣлили делегатъ на Берлинския конгресъ, щото турялъ София на югъ отъ Балкана. Нъ има други слабости, които сѫ крайно полезни. Така, извѣстния „непоправимъ българофилъ“, генералъ Игнатиевъ ималъ голѣма склонность къмъ лъжата, за което и турцитѣ го нарекли „ялънджи паша„ (лъжко паша). За него турскиийтъ везирь Али Паша е казалъ слѣдующи характерни думи: „обикновенно, когато нѣкой лъже, то обратното излиза истината, а у този господинъ и обратното излиза всé пакъ лъжа“ [1]). Нъ, вижда се, дипломатическата карриера налага по нѣкой пѫть такива неприятни длъжности: да събаряшь днесь това, което си въздигалъ вчера, да отричашъ сега онова, което си проповѣдвалъ и поддържалъ прѣди малко.

Така, сѫщийтъ този генералъ въ 1873 г. на единъ банкетъ, който му давахѫ въ Одесса произнесълъ една рѣчь, гдѣто, слѣдъ като, заявилъ, че отъ деветгодишната си посланническа карриера въ Цариградъ той е изнесълъ най добри въспоминания за турцитѣ и турското правителство, продължилъ тъй: „На насъ не ни трѣбва нито педа чужда земя. Ний не искаме нищо за себе си. Естественното наше съчуствие къмъ нашитѣ едновѣрци е безврѣдно за Турция. Ний желаемъ всѣкому своето — правдата и справедливостьта, а зло — никому“. [1]) Нъ горещото чувство на „правдата и справедливостьта“ не побърка на генералъ Игнатиева, щомъ като се върне въ Цариградъ, да приготвя възстаннически чети, които да проважда въ Сърбия — слѣдъ като имъ държеше рѣчи пакъ за „правдата и справедливостьта“, нъ на други фасонъ — за да приготви Сръбско-Турската война, прѣдисловието на Русско-Турската. [2])

Вънъ отъ своитѣ собственни дипломати официална Руссия е наемала лица, принадлежещи къмъ чуждитѣ дипломации и правителства, да ѝ издаватъ чуж-

1) Скальковский, XI.

2) Скальковскій, стр. 220

2) Гл. Биографически бѣлѣжки за Н. М. Донски („Отзивъ“ бр. 301).

ди таини. Азъ не говоря тукъ за балканскитѣ държави, а особно въ България, гдѣто русскитѣ полимпериали отъ Окупационния фондъ танцувахѫ лудъ кадрилъ, а български чиновници, офицери, вѣстникари бѣхѫ наети у неѭ (дори единъ чиновникъ В. отъ Букурещското Бъл. Агенство), а за другитѣ страни. Тъй, напримѣръ, при Петра русски подкупенъ агентъ въ Цариградъ е билъ папски тъ посланникъ, епископа Кирилъ Галани.[1]) Въ Ромѫния, прѣди нѣколко години, Руссия е имала за такъвзи единъ отъ собственнитѣ ромѫнски министри, Катаржи.[2])

Паритѣ давахѫ на русскитѣ дипломати срѣдството да се намѣсватъ въ вѫтрѣшнитѣ работи на държавитѣ. За да подкупи първия министръ на Полша, царицата Екатерина II е прѣдложила чрѣзъ Кайзерлинга, своя посланникъ въ Варшава, сто хиляди рубли, а Понятовски — нейния бивши любовникъ и сетнѣшенъ полски краль, е получилъ еднократно 100,000 рубли да се нареди, а послѣ ежегодно по 50,000. Когато Понятовски поискалъ да прояви извѣстна самостоятелность, Екатерина му спрѣла субсидията.[1]) За подкупванието на Шведския сеймъ въ 1769 г. Остерманъ, русския посланникъ въ Стокхолмъ, е получилъ 207,250 рубли, нъ до привършванието на пазарлъка съ партиитѣ дотрѣбали още 150,000 рубли.[1]) Ако искаме да дойдемъ до една по нова епоха, то

---

[1]) На Босфорѣ. А. Кочубинскаго (Вѣстникъ Европы, Октябрь 1897. Стр. 523).

[2]) Документи изъ секретнитѣ архиви на русското правителство. Издава редакцията на в. "Свобода". София 1893. стр. 222. Защитницитѣ на Руссия отричатъ автентичностьта на тѣзи документи. Това е твърдѣ естественно отъ тѣхна страна, защото тѣзи документи уличаватъ прѣди всичко тѣхъ. За насъ тѣхната автетичность — поне частична — е несъмнѣнна. Своеврѣменно ний ще изложимъ по подробно мотивитѣ си.

[1]) Соловьевъ. Исторія Россіи. т. XXV стр. 302, още т. XXVI стр. 64. (Измѣнението на конституцията и грабителската политика на Руссия. София 1893. Стр. 19 - 20).

[1]) Соловьевъ, XXVIII, 96.

[illegible] доменемъ, че, Сръбскийтъ кралски дворъ [illegible] войната въ 1877—78 субсидия, която [illegible] минж върху недавно умрѣлия ми- [illegible] Михаилъ; Черногорскийтъ Князъ получава [illegible] сѣтъ, слѣдъ коронацията си Александръ III [illegible] Батемберга годишна субсидия отъ [illegible] И най-сетнѣ по голѣмата часть отъ [illegible] окупационенъ фондъ отиваше и ще [illegible] на продажнитѣ държавни [illegible] полуостровъ и за оплитанието [illegible] тайни агенти и шпиони, дѣйствията [illegible] въ подстрѣкаванието на народ- [illegible] сѣтъ е вече установенъ фактъ, че [illegible] и шпиони, прѣоблѣчени въ ко- [illegible] картино-продавци повдигнжхж [illegible] селянетѣ въ Молдавия[1]). Селянетѣ се [illegible] съ бѣли знамена и съ викове- [illegible] червенитѣ! и да живѣе Ку- [illegible] русскитѣ тайни агенти, прѣд- [illegible] подъ снисходителното око [illegible] полиция, откраднжхж вспрѣдъ [illegible] емигрантина Луцкий и го завлѣко- [illegible] който го отнесе въ Одесса. [illegible] униятския български [illegible] сподвижникъ на Цанкова, ко- [illegible] русския царигр. посланникъ [illegible] чрѣзъ параходъ, въ [illegible] Киевъ, като се възползува то- [illegible] на извѣстния българ- [illegible] министръ И. Р. С.[1]). [illegible] на русската диплома- [illegible] Турция, Ромжния, ко- [illegible] като Съединенитѣ щати. [illegible] поиска незабавното [illegible] русския посланникъ тамъ,

[1]) [illegible] Rusia si România (Biblioteca [illegible] 189[illegible] p. 6[illegible]

[illegible] българската уния, написалъ Черно- [illegible] Министерството на Н. П. Кн. IX и X

който съ постоянната намѣса въ вжтрѣшнитѣ работи на Съединенитѣ щати направилъ своето по нататъшно стоение невъзможно. Въ нотата, между другото, се казва, че президентътъ на Съединенитѣ щати не може да гледа равнодушно на това, че въ Вашингтонъ искатъ да въведжтъ една дипломатическа практика, прилична само за Цариградъ[1]). Нъ това което смѣе да каже независимата сѣверо-американска република, Франция нѣма сила да заяви. Днесь русското влияние тамъ сваля и качва министритѣ. Извѣстно е, че Бертело — министра на вънкашнитѣ работи въ кабинета на Буржоа — паднж отъ власть, въ египетскитѣ работи, по настояваньето на русския парижски посланникъ, баронъ Моренхаимъ. Самото падание на радикалния кабинетъ съ социалистическа опашка", както пишеше *Новое Время*, бѣше неминуемото условие, за да се рѣши царьтъ да иде въ Парижъ.

Русската дипломация не се ограничава само да насъсква една държава противъ друга, нъ, както видѣхме, тя наежва една партия противъ друга партия, една група противъ друга група, една личность противъ друга личностъ. Защо това? Вжтрѣшнитѣ размирици и раздори оставятъ вънкашната врата отворена за русската намѣса и, слѣдователно, за расширението на русскитѣ територия и влияние. Руссия се въздига или върху развалинитѣ на ужъ освободенитѣ отъ нея народи — както направи, напримѣръ, съ татаретѣ въ Кримъ, или върху тѣзи на своитѣ съсѣди: Полша, Швеция, Турция. Въ сжщето врѣме, да отвлѣче отъ своитѣ дѣйствия вниманието на другитѣ държави, тя желае и произвожда, когато може, смутове у тѣхъ. Тѣзи желания съ цинична откровенность сж исказани отъ Леонтиева, единъ русски „патриотъ", славянофилъ и бивши дългогодишенъ русски консулъ и дипломатически чиновникъ на Истокъ. Въ една статия озаглавена: *„какво съвпадение на обстоятелствата е отъ всичко най износно за насъ?"* той пише: „обстоятелствата, износни за насъ и въ-

[1]) Мартенсъ, Международное право и пр. Т. II стр. 50,

още за вечния славяно-источенъ свѣтъ, азъ считамъ приблизително слѣдующитѣ:

1) *Една скорошна война съ Австрия или Англия.*

2) *Споразумѣние съ Германия.*

3) *[illegible] съ Франция—(прѣдъ или слѣдъ нашата война това е отъ второстъпенна важность).*

4) *Недоволни въ България и Сърбия; груби нападки на краль Милана и неблагодарность отъ страна на покровителствуванитѣ българе и сърбе*" 1) Тѣзи думи, въ устата на единъ русски дипломатъ, сж сами по себе си за насъ едно знаменито — да се изразимъ по старъ стилъ — доказание за постояннитѣ мисли, които се въртятъ въ главитѣ на русскитѣ дипломати.

Но силата на русската дипломация се състои не само въ широкото прилагание на иезуитскитѣ правила, но и въ вечната устойчивость — зависеща отъ тази на самата русска държава — и въ простотата на прѣследуемата отъ нея цѣль. Точката, къмъ която тя се движи, е Цариградъ. Нататъкъ сж й били отправени очитѣ прѣди два вѣка, нататъкъ сж отправени и сега, и всѣко десетилѣтие все по малко я се приближава къмъ цѣльта си. Въ другитѣ страни се често промѣняватъ режими и цѣлитѣ се мѣнятъ: това което било вчера горещо желание, днесь, съ идванието на нови хора и нови поколѣния, се забравя. Русия, като нѣкой старъ, нъ якъ джбъ, непоклатима посрѣдъ и [illegible] революциониитѣ бури, които прѣкършиха много стари генеалогически дървета на Европа. Тази династическа устойчивость на Русия, това постоянство въ цѣлитѣ, формитѣ и духа ж прави именно силна и страшна. Това е помогнжло, въпрѣки нѣколко грѣшки и поражения, на русския дипломатъ да се държи на първо мѣсто и да се хвали, че той най-вѣрно отговаря на портрета, който е начерталъ Бомарше въ „Севилския берберинъ:" да бждешъ дипломатъ, значи да плащашъ шпиони и да давашъ пенсии на прѣдателитѣ, да распечатвашъ чуждитѣ писма, да ги уличишъ и да се старaешъ да облагородишъ низостьта на срѣдствата съ величието на цѣлитѣ".

1) К. Леонтьевъ. Востокъ, Россія и Славянство. Москва 1885 г. I стр. 29[illegible]

Руссия на Западъ

до

Раздѣлата на Полша.

Руссия въ Швеция. — Нищадския миръ и неговитѣ послѣдствия за Швеция. — Междуособнитѣ борби въ Шведската аристокрация: партиитѣ на Шапкитѣ и Кюляфитѣ. — Намѣсата на Руссия въ вжтрѣшнитѣ шведски работи. — Подкупитѣ, правени отъ русскитѣ посланници: Корфъ, Панинъ и Остерманъ. — Наставленията на Елисавета и Екатерина. — Появяването на русското оржжие въ Срѣдня Европа прѣзъ Седмогодишната война. — Въ надвечерието на раздѣлата на Полша —

Бойтъ при Полтава (8 Юлий 1709), гдѣто Петръ Велики побѣди бившия неговъ побѣдитель, Карлъ XII, Шведския краль, сломи за винжги шведската сила, като отвори вратата на Скандинавския полуостровъ за русската намѣса. Карлъ XII се опита съ помощьта на турцитѣ, у които бѣше избѣгалъ подиръ поражението, да си повърне първата мощь, нъ безуспѣшно. На 11 декемврий 1718 г. той погинж въ единъ долъ, при Фридриксхалъ, и три години подиръ бѣше сключенъ, на 10 септемврий 1821, извѣстния Нищадски договоръ, който даваше много шведски провинции въ ржцѣтѣ на Руссия. [1]).

Смъртьта на Карла XII, диктаторската власть на когото държеше мирни враждебнатѣ фракции на аристокрацията, бѣше сигналътъ на нови ожесточени вжтрѣшни борби. Неспособната аристокрация, която туряше по горѣ отъ всичко своитѣ лични интереси и привилегията да може свободно да изнася жито въ Руссия, бѣше готово орждие въ ржцѣтѣ на лакомия чужденецъ. И, наистина, послѣднийтъ не закъснѣ да се

1) Мартенсъ, I, стр. 105.

въсползува отъ вѫтрѣшнитѣ шведски раздори за личния свой интересъ.

Въ Швеция, между аристократитѣ, се бѣхѫ образували двѣ враждебни партии: едната партия на Гиленборгъ, или, както още се е наричала, партията на *Шапкитѣ*, а другата — на Хорнъ, или партията на *Кюляфитѣ* [1]). Едната и другата се продавахѫ на Руссия. Дѣйствията на послѣдната сѫ описани подробно и документално отъ Соловьева, и отъ приведенитѣ отъ него свѣдѣния ний черпимъ, по̀ долу, нашитѣ. Прѣди да пристѫпимъ къмъ това, нека забѣлѣжимъ, че войнствената партия на *Шапкитѣ*, или на Гиленборга, първо се е помѫчила да прибѣгне до френското покровителство и да отстрани русското. Нъ Руссия нѣмаше намѣрения да отстѫпва своитѣ привилегии на другитѣ, и при Вилемщрандъ на 2 септемврий 1742 г. Швеция е отново побѣдена и изгубва този пѫть Финландия по трактата, сключенъ въ Або. [2])

Побѣденитѣ *Шапки* на Гиленборга ставатъ русски врагове. Тогава русското правителство прибѣгва до тѣхнитѣ противници, *Кюляфитѣ*. Душата на интригата е станѫлъ русскийтъ нароченъ пратеникъ, баронъ Корфъ.

Когато Корфъ пристига въ Стокхолмъ, прѣзъ мѣсецъ Юний, трѣбвало е да станѫтъ избори за сейма. Тъй като кюляфитѣ сѫ били тамкашната руссофилска партия, то първата грижа на Корфа е била да се постарае да усигори тѣхното тържество въ прѣдстоящитѣ избори. Англия, която се мѫчеше сѫщо да измѣсти френското влияние изъ Швеция — прѣдставлявано отъ партията на *Шапкитѣ* (Гиленборгъ) напълно сподѣляла русскитѣ дѣйствия и нейнийтъ посланикъ се съгласилъ съ Корфа да дадѫтъ всѣкой по 10,000 талера за водѣние на избирателната агитация въ провинцията. По този поводъ Корфъ се обръща съ писма до императрица Елисавета, въ което казва, че не трѣбва нищо да се жали, защото, щомъ неприятното министерство падне, Швеция ще бѫде въ пълна

1) Heerens, T. II, 245.

2) Jbid 245.

зависимость отъ Руссия. [1]) „Канцлерътъ на Елисавета, Бестужевъ-Рюминъ, отъ своя страна, за да расположи шведскитѣ землевладѣлци и селяне въ полза на Руссия, прѣдлага да се допусне свободното внасяние на шведскитѣ храни въ Руссия. „Това, заявява Бестужевъ, ще подѣйствува много по-добрѣ между патриотитѣ (шведскитѣ руссофили. Н. Б.), отколкото много хиляди рубли". [2]) Корфъ извѣстявалъ изъ Стокхолмъ, че пари още трѣбватъ, на която просба канцлерътъ Бестужевъ дава слѣдуѭщата резолюция: „ако не тридесеть, то поне двадесеть хиляди рубли трѣбва да се испратятъ най-скоро на камергера Корфъ и затова е необходимо бързо височайше удобрѣние, защото, ако се пропусне този благоприятенъ моментъ, то врѣдата, която ще произлѣзе отъ това, не може се поправи даже и съ една война" [1])

Вижда се, обаче, че русската интрига, водена отъ Корфа, не е уловила, както трѣбва, „благоприятната минута" и нейнитѣ усилия се увѣнчали съ несполука. Тогава императрицата Елисавета, за да осуети плановетѣ на франкофилскитѣ *шапки*, обърнѫла се лично до наслѣдника Фридрика Хесенски, който, поради старостьта на баща си, Улриха, мѫжьтъ на Елсоната, първородната сестра на Карла XII, водѣлъ държавното управление". . „Н. И. Величество императрицата съ прискърбие узнà, че водительтъ на противната партия, графъ Тесинъ, съумѣлъ да задържи въ своитѣ рѫцѣ сърдцето и благосклоностьта на Ваше Височество, ако и да не е тайна на В. В., че той (Тесинъ) се старае, съ всички сили да прѣпятствува на съгласието между Руссия и Щвеция. . . Ако В. Височество и подиръ това поиска да държи въ милость гр. Тесина и съдружницитѣ му и слѣдва неговитѣ зли съвѣти и, слѣдователно, се отдалечава отъ

1) Соловьевъ XXII, 146. (гл. поменатата по рано брошура Русската грабителска политика, стр. 35).

2) Соловьевъ, XXII, 147.

1) Соловьевъ XXII, 149.

Нейно Величество, то и Нейно Величество ще бжде принудена не само да прѣкрати своето искренно старание за В. Височество, нъ и съвсѣмъ да го прѣкжсне"[1]).

Старийтъ Улрикъ вече билъ на смъртния одъръ. Неговийтъ наслѣдникъ Фридрихъ се готвѣлъ да направи прѣстола наслѣдственъ за своята династия и да усили самодържавната си власть, като ограничи правата на сейма. Нъ, тукъ Руссия изгубваше едно удобно оржжие въ ржцѣтѣ си: партизанскитѣ гонѣния, особно силни въ сейма. И ето, ний виждаме *самодържавната* царица да се явява защитница на шведската свобода. За осуетяванието на ревизионния планъ се зае̂ла русската интрига въ Стокхолмъ. Мѣстото на Корфа зае искусния Панинъ. Въ неговитѣ инструкции влизали слѣдующитѣ три точки: 1) Да не допуща въвеждането на самодържавния режимъ; 2) Свалянето на франкофилското министерство; 3) Поставянето на негово мѣсто хора изъ старата русска партия, на [illegible][2]).

Съ пристиганието си (Априлий 1747) Панинъ [illegible] нота, послѣдвана скоро отъ втора и тре- [illegible] въ която се заявява, че измѣнението на шведския държавенъ редъ Руссия ще счита, като поводъ хвърленъ срѣщу нея[3]). Като [illegible] точката, Панинъ [illegible] за [illegible] систематическа [illegible] и затова [illegible] кредити за [illegible] на [illegible] руссофилска партия.

[illegible] кратко[illegible] на Петра III [illegible] се въс[illegible] Екатерина II [illegible] за мжжъ. Тя [illegible] тжественница [illegible] мѣстото на Панина [illegible] за се [illegible] управ-

[illegible]) Соловьевъ XX [illegible]

1) Соловьевъ XX [illegible]

2) Соловьевъ XX [illegible]

ление". Екатерина искала даже да направи шведската конституция по демократическа, нъ, разбира се, прѣди всичко е трѣбвало да си състави своя собственна партия, или да въздигне клюмнѫлитѣ *Кюлафи*. Сѫщеврѣменно, на 11 Мартъ 1765, Екатерина сключила таенъ договоръ съ Дания, въ който двѣтѣ подписавши държави се задлъжаватъ да пазѭтъ неприкосновенностьта на шведската конституция.

На Февруарий 1769 се събралъ отново сеймътъ. Имало слухове за измѣнение на конституцията. Екатерина се явява отново най-голѣма партизанка на свободата. „Да остане и единъ шведъ, писала тя на Панина, за защитата на свободата, то, азъ и него ще подържамъ. Освѣнъ това, заповѣдайте да се напише въ тази смисъль една статия, *като излѣзла отъ нѣкое чуждо лице*, която да се напечата и расприсне изъ цѣлата страна"[1]). А Остерманъ, отъ своя страна, да направи конституцията по здрава, иска 207,250 рубли да освободи нѣколко депутати отъ съвѣстьта имъ. Нъ тѣзи кредити се исчерпали и Панинъ искалъ други. „По-добрѣ да дадемъ пари, писала Екатерина, нежели да видимъ силно правителство въ Швеция"[1]). Обаче, скоро нейното внимание бѣше отвлѣчено къмъ Полша, гдѣто сѫщо тъй „свободата" се нуждаеше отъ защитата ѝ, и Екатерина нѣма злощастието да види, какъ послѣдниятъ защитникъ на шведската „свобода" щѣше да бѫде тя сама, тъй като русского влияние тамъ постепенно западаше. Може ли си прѣдстави нѣкой слѣдъ всичко горѣприведено, че сѫщата тази дипломация, която подкупуваше депутатитѣ на сейма, насъскваше партиитѣ една срѣщу друга, ровѣше въ Швеция, както вѣхтошара въ своя кошъ, на 1821 г. въ Ницадъ даваше чрѣзъ договоръ тържественно и формално обѣщание да не се мѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на Швеция![1]) На насъ тукъ, неволно ни идѫтъ на ума ду-

---

[1]) Соловьевъ XXVIII, 96.

[1]) Соловьевъ XXVIII, 307.

[1]) Мартенсъ. I, стр. 105.

митѣ на Маркса: „нѣма дипломация по перфидна отъ русската“.

Нъ Швеция бѣше само една отъ прицѣлнитѣ точки на русската дипломация. Не по малко поучителни сѫ нейнитѣ дѣйствия въ собственна западна и срѣдня Европа. Тукъ Русия потърси съюзници противъ Швеция, Полша и Турция, като не изгубваше, разбира се, случая да лъже и съюзницитѣ си, когато това бѣше износно.

Въ срѣдня Европа бѣхѫ се издигнѫли двѣ държави, които се борѣхѫ за надмощие въ германската империя: Австрия отъ една страна и Прусия — отъ друга. Австрия прибѣгнѫ до русската помощь при слѣдующитѣ обстоятелства: Австрийскийтъ императори. Карлъ VI (1740), за да усигори наслѣдството на всичкитѣ австрийски земи за дъщеря си Мария Терезия — която по закона нѣмала право да бѫде наслѣдница — издаде тъй наречената Прагматическа Санкция, — актъ, чрѣзъ който европейскитѣ царски домове признахѫ за законно желанието на Карла VI. Въ този случай Карлъ не е можелъ да намѣри една по мощна опора (un presidio più valide), отколкото съюза съ Москва.[1] Обаче, когато Терезия дошла на прѣстола. Фридрихъ Велики поискалъ да присвои Силезия, като непринадлежеща на Мария Терезия. Фридрихъ чрѣзъ първата Силезка война 1740-1742 сполучва да отнеме Силезия отъ Австрия. Русия се уплашила отъ завоевателнитѣ замисли на Фридриха и се намиса въ въпроса въ полза на Австрия. Бестужевъ подбутнѫлъ Елисавета да отвори война наедно съ Австрия противъ „непостоянния, лакомия, безпокойния и възлиртителния“ Фридрихъ Велики.[2] Тукъ се захваща знаменитата седмогодишна война (1756-1763), въ която взели участие отъ една страна Австрия, Русия, Саксония, Германия и Франция, а отъ друга — Прусия, подържана отъ Англия. За прѣвъ пѫть, въ та-

---

1) На Босфорѣ В. Европы, кн. 1897, ст. 529

2) Мартенсъ. I. 107.

война, русскитѣ войски се появихѫ въ Срѣдня
ропа. [1]).

Елисавета умрѣ. Петръ III, който царува всичко
iѣсеца, голѣмь обожатель на Фридриха Велики, спрѣ
ната. Екатерина II, слѣдъ като уби мѫжа си, дой
на прѣстола и сѫщо се отказа да продължава
ната, защото Фридрихъ Велики даде обѣщание, че
й съдѣйствува въ замислитѣ й надъ Полша. Ско
за да спечели неутралностьта на Австрия, въ вой
а противъ Турция и да затвори на Австрия устата
сключваоьето на Кайнарджишкия договоръ, Екате
на обѣща и на Мария Терезия дѣлъ въ разсача
то на Полша. [2]) Тукъ Екатерина даваше примѣръ
своя правнукъ Александра II, който сѫщо да спе
и неутралностьта на Австрия, въ надвечерието на
ско-Турската война въ 1877-78, чрѣзъ таенъ до
оръ, сключенъ на януарий 1876 г, хвърли й двѣтѣ
винции Босна и Херцоговина. Нъ по това ще го
имъ своеврѣменно.

[1]) Heeren, II. 248.

[2]) Мартенсъ, I, 111.

Раздѣлата на Полша

и

Руссия.

Полша вжтрѣшна. — Руссия и полската конституция. — Избора на Станиславъ Лещински. — Тайния договоръ между Руссия и Пруссия — Избора на Станиславъ Понятовски. — Дѣйствията на русскитѣ посланници: Кайзерлингъ и Репнинъ. — Диссидентскийтъ въпросъ. - Първийтъ раздѣлъ на Полша между Руссия, Пруссия и Австрия — Измѣнението на полската конституция — Новото нахлувание на русскитѣ войски и вторня раздѣлъ на Полша между Руссия и Пруссия. - Полското възстание, потъпкваньето му и третия послѣденъ раздѣлъ на Полша между тритѣ държави. — Букетъ отъ български руссофилски измѣнения.

Когато чрѣзъ своитѣ агенти, Панинъ, Остерманъ и други, Руссия кроеше на Швеция единъ политически „кюляфъ,“ сжщо тъй нейнитѣ посланници: Кайзерлингъ, Репнинъ и други въpзвахж въ Варшава нишкитѣ на една срамна и позорна интрига и разигравахж най-грозната и ужасна историческа трагедия, края на която бѣше загинваньето на Полша, удавена въ кръвьта на своитѣ синове. Послѣдователнитѣ актове на тази игра се извършватъ въ единъ периодъ отъ 30 — 40 години и се резюмиратъ въ думитѣ: сѣй у съсѣдитѣ си неуредици, анархия, за да пожънешъ тѣхното подчинение на твоята власть.

Полша бѣше една аристократическа република, отличаващa се съ два особни атрибута: царската власть бѣше не наслѣдственна, а избираема; законодателната власть бѣше въ ржцѣтѣ на Шляхския сеймъ, гдѣто царуваше Liberum veto т. е. правото, което имаше всѣки шляхтичъ-депутатъ, да спре прокарваньето на която и да е законадателна мѣрка,

даже ако само той единъ е противъ нея. Избираемостьта на царския прѣстолъ и шляхтското Liberum veto отваряхѫ широко, вратата на Полша за външната намѣса. Ето защо Руссия, която най много искаше тази намѣса, постави за своя задача спазваньето въ полската конституция на тѣзи два капитални члена. Слѣдъ като анархията бѣше узрѣла, Руссия поиска да откѫса плода на своитѣ дѣйствия. Тя бѣше вече привързала Пруссия къмъ себе си съ оттеглянието на войскитѣ си отъ коалицията противъ прусския Фридрихъ II (Великий) прѣзъ седмогодишната война. Тъй станѫ първийтъ раздѣлъ на Полша, къмъ който се присъедини скоро и Австрия. Нъ Руссия се постара да прѣдстави прѣдъ поляцитѣ, че виновницата на тѣхнитѣ нещастия е Пруссия и, да се изразимъ съ езика на българскитѣ руссофили, като увѣри поляцитѣ, че не ще имъ се бърка въ вѫтрѣшнитѣ работи, поиска отъ тѣхъ да слѣдватъ Руссия въ външната си политика. Разбира се, тя намѣри скоро, че е още по добрѣ, въ интереса на самитѣ Поляци, намѣсто да се ползуватъ само частично съ русското покровителство, да се въсползуватъ напълно отъ него, като се присъединѭтъ окончателно къмъ Руссия. Така станѫ вторийтъ раздѣлъ на Полша, а слѣдъ разбиванието на неуспѣшното възстание подъ Костюшко станѫ третийтъ и послѣденъ раздѣлъ на нещастна Полша. Това сѫ общитѣ черти на русската политика въ Полша. Нека влѣземъ сега въ фактическата ѝ подробность.

Слѣдъ смъртьта на Полския краль Августъ II (1733) поляцитѣ поискахѫ да изберѫтъ за такъвъ Станислава Лещински, тъстъ на Людовика XV, френския краль. Това се и случи на 9 Септемврий 1733. Обаче, Руссия намѣри други кандидатъ, Августа Саксонски, който обѣща, че ще ѝ даде въ владѣние, полската областъ Курляндия. Русската войска подъ командата на Миниха влѣзе въ Полша и обсади Данцигъ (30 Юний 1734), гдѣто се бѣше скрилъ Станиславъ. Послѣднийтъ избѣга прѣоблѣченъ, а Руссия

тури на негово мѣсто Августа, като стсе съ войскитѣ си цѣли двѣ години въ Полша, до Юлия 1736.[1])

Тази постоянна вънкашна намѣса при избирането на краля рѣши много полски мѫжье да искатъ да направятъ прѣстола наслѣдственъ, а сѫщо и да унищожѫтъ тираническото Liberum veto. Това разваляше плановетѣ на Руссия, и ето ний виждаме Екатерина да влиза въ таенъ договоръ съ Фридриха на 11 Априлий 1764, четвъртия членъ на който гласѣше: „Понеже интереситѣ на Н. И. В. русската царица и Н. В. пруския краль изискватъ, щото полската република да си заварди правото да избира своя краль, то да не би нѣкое лице да въведе прѣстолонаелѣдието или самодържавието, Н. И. В. русската царица и Н. В. пруския краль се задлъжаватъ чрѣзъ настоящия таенъ членъ да не позволяватъ, по най-рѣшителенъ начинъ, никому да лишава Полската република отъ избирателното ѝ право и, щомъ подобно намѣрение бѫде открито, тѣ се задлъжаватъ да прибѣгнѫтъ даже до силата на орѫжието, за да запазѭтъ непокѫтнѫти конституцията и основнитѣ закони на републиката“[1]). Сѫщото било подтвърдено и слѣдъ 5 години, на 12 октомврий 1769, въ единъ новъ договоръ.

Нъ ето и Августъ III умира на 5 окт. 1763.

Поляцитѣ искали да изберѫтъ сина на Августа III, обаче, Екатерина искала да излѣзе по полякъ отъ самитѣ поляци и имъ прѣдложила кандидатурата на Станислава Понятовски. Побужденията на Екатерина сѫ много обясними. Ето какво пише сама тя на своя съѭзникъ Фридриха II: „... Отъ всичкитѣ претенденти на прѣстола той, (Понятовски) има най малко срѣдства да го получи и, слѣдователно, най много ще е длъженъ на тѣзи, отъ рѫцѣтѣ на който го е получилъ“. Понятовски бѣше сиромахъ, и Екатерина щѣше да го държи чрѣзъ субсиднитѣ си, които ежегод-

[1]) Heeren. т. II, 103 - 104.

[1]) Мартенсъ, Собраніе трактатовъ, T VI, стр. 26, а сѫщо и Heeren, T II, p. 143.

но възлизали на 50,000 рубли[1]).. Понятовски бѣше непопуляренъ въ Полша и, слѣдователно, толкова повече той щѣше да се нуждае отъ русскитѣ щикове, за да се закрѣпи на прѣстола. И най-сетнѣ, това, което Екатерина отъ срамежливость, навѣрно, не можеше да каже въ писмото си, Понятовски бѣше въ Петерсбургъ нейнъ любовникъ и, слѣдователно, нейнъ робъ.

Ролята на Кайзерлинга, русския посланникъ въ Варшава, бѣше, прочее, да подготви избирането на Понятовски. Тъй като Полша не е била населена само отъ Руссофили, намѣрили се много хора, които въ постоянната русска намѣса въ името на „свободата" виждали скритото нейно намѣрение да завладѣе Полша. Тогава Екатерина испратила единъ Манифестъ до полския народъ, гдѣто между другото е казано слѣдующето: „Ако демона на лъжата е сполучилъ нѣкой пѫть да измисли една голѣма лъжа, то е пуснѫтата измислица, че, ако подържаме да се избере за полски краль единъ полякъ, то сме го правили съ цѣль да улеснимъ чрѣзъ неговото съдѣйствие отцѣпванието на нѣкоя полска областъ и съвършенното подчинение на кралството подъ наша властъ. . . Ний обявяваме по най-тържественъ начинъ, че сме рѣшили да подържаме Полската република въ настоящето ѝ положение, нейната свобода и закони и понеже имаме присърдце запазванието цѣлостьта на Полската земя' ний нѣма да позволимъ, нито ще прѣтърпимъ, щото тя да се накърни, отъ когото и да е"[1]). . .

Кайзерлингъ бѣше вече приготвилъ пѫтя, нъ неговийтъ замѣстникъ, Репнинъ, ускори работата съ повикваньето на русскитѣ войски. Тѣ пристигатъ „за да се свърши великото дѣло спокойно," както Екатерина писала на Фридриха и Понятовски билъ наложенъ на Полша[1]]. За да останѫтъ русскитѣ войски

[1]) Соловьевъ, XXVI, 64.

[1]) Chodzko. La Pologne Illustrée. [Русската грабител. политика. Стр. 18].

[2]) Heeren, II, 252 и Соловьевъ XXV, 314.

по дълго въ Полша, Руссия си послужи съ размирицитѣ, които възбуди, като повдигнѫ тъй наречения диссидентски въпросъ. Русската дипломация, която вчера на Берлинския конгресъ не искаше да се даде политическо равноправие на евреитѣ въ Сърбия и Ромѫния, искаше преди 130 години отъ *католишка и аристократическа* Полша да даде политическо равноправие на православнитѣ и протестантетѣ. Сеймътъ отказалъ. Тогава Репнинъ се явява лично въ събранието и заявилъ, че ако не млъкнѫтъ и не се съгласьѫтъ да го изслушатъ, той ще захване да говори много по високо, като напомнялъ съ това за русскитѣ топове, които били обърнѫти срѣщу събранието[1]). Въ сѫщото врѣме той употрѣбилъ и най убѣдителния казашки аргументъ: измъкнѫлъ владицитѣ: Солтикъ и Залуски, както и двамата Ржевуски и ги испратилъ въ Сибиръ[1]]. Тѣзи репресалии постигнѫли цѣльта: русското прѣдложение било прието въ октомврий 1767. Слѣдъ това изведнъжъ въ цѣлата страна избухнѫло възстание, подъ водителството на епископа Крашински и графоветѣ: Полацки и Потоцки, които се заклѣли въ Баръ (февруарии 1768) да изгоньѫтъ чужденеца. [1]) Тукъ настѫпва за Руссия момента да се появи въ толкова обичаната отъ нея роля на усмирителка. На 4 януарий 1772 бѣше сключено споразумѣнието между Руссия и Пруссия, а на 25 юлий сѫщата година влѣзе въ него и Австрия, за първия раздѣлъ на Полша „въ името на прѣсветая Троица... за да запазьѫтъ отъ една страна своитѣ интереси, а отъ друга да произведѫтъ силно впечатлѣние върху разединения духъ на поляцитѣ и да направьѫтъ възможно окончателното умиротворение на отечеството имъ“ [2]) Да възбуди поляцитѣ противъ

[1]] Соловьевъ, XXVII, 246.

[2]) Heeren, II, 254.

[1]) Heeren, 254-255. (Т. II.)

[2]) Мартенсъ, Собр. тракт. VI Стр. 71.

Пруссия, а послѣ да имъ се яви покровителка, Руссия е насърдчавала прусскитѣ сълдате въ разграбваньето на Полша. Сѫщеврѣменно русскийтъ канцлеръ пише на посланника си въ Варшава: „...Ний трѣбва да отговаряме съ мълчание на полскитѣ оплаквания противъ Пруссия. Нашето съгласие съ прусския краль е вече подписано, затова отъ наша страна ще бѫде противорѣчие да обрѫщаме внимание на оплакванията противъ войската на този господарь; *нашийтъ интересъ изисква, щото той да притѣснява силно и по силно полякитѣ и да бѫде въ състояние да ни помогне при окончателното обяснение съ Полша.* [1]) Безсрамието на Екатерина и нейнитѣ съѭзници отиде до тамъ, щото тѣ поискахѫ и изтръгнѫхѫ съ сила, прѣзъ Априлии 1773, признаваньето отъ страна на Полския сеймъ на извършения отъ тѣхъ грабежъ на полскитѣ земи. Като тури кракъ на всички полски земи, които се простиратъ отъ Двина до Днѣпръ, Руссия поиска отъ Полша да се обѣщае, че не ще измѣни конституцията и че не ще прибѣгва до вънкашно покровителство. Полякитѣ се съгласихѫ, нъ при първия моментъ, когато Екатерина бѣше отвлѣчена въ една втора война съ Турция [1787—1791] тѣ унищожихѫ избираемостьта на прѣстола, като го направихѫ на слѣдственъ и унищожихѫ сѫщо и liberum veto [3 май 1791 г.] Руссия, до като не сключи Яшкия договоръ съ Портата, вардѣше мълчание. Щомъ като рѫцѣтѣ й се освободихѫ, тя турнѫ отново маската на добродѣтельта и влѣзе съ войскитѣ си въ Палша „да възобнови свободата и гражданскитѣ правдини“, съ каквито думи русскийтъ посланникъ, Штакелбергъ съобщилъ на полския сеймъ нахлуваньето на русскитѣ войски.

На 12 Януарий 1793 г. Екатерина сключи съ Фридриха Вилхелма новъ договоръ за *втория раздѣлъ* на Полша. Въ него Австрия не взела участие. Мотивитѣ за раздѣла бѣхѫ, че Полша, съ избухваньето на „гибелната френска революция“ можеше да стане

---

[1]) Соловьевъ, XXVIII, 364.

опасно революционно гнѣздо, което да застрашава вжтрѣшната безопасность на Руссия и Пруссия[1]). Тѣзи хищници не се задоволихж да отнемжтъ двѣтѣ трети на Полша, нъ поискахж отъ полския сеймъ на 17 Августъ и на 3 Септемврий 1793 г. да признае това нечувано злодѣяние за законно[2]). Полскийтъ сеймъ, подъ заплашванието на русския генералъ Игелстромъ, войскитѣ на когото квартирувахж въ Варшава, се покори и този пжть и съ срамъ и съ скрита злоба подписа втората смъртна присжда на отечеството си.

Апетитътъ иде съ яденьето, — казва поговорката. — Руссия, слѣдъ като взе по голѣмата часть на Полша, поиска да тури ржка и на останжлата. Най-напрѣдъ тя наложи на Полша единъ съюзъ [октомври 16] съ слѣдующитѣ *руссофилски* условия: 1-о Руссия си запазва правото за водѣньето на военнитѣ работи въ Полша; 2-о Полша не може да влѣзе въ никакви сношения съ другитѣ държави безъ позволението на Руссия (на български *русофилски* езикъ това значи: да останешъ независимъ въ вжтрѣшнитѣ си работи, а да слѣдвашъ Руссия въ вънкашнитѣ) 3-о свободно пропущанье на русскитѣ войски прѣзъ Полша [1])

При тѣзи послѣдователни удари, паднжли върху полската глава, съзнанието на народа се пробуди и се повдигнж страшното възстание подъ главатарството на великия Костюшко. Хвърлена между два огъня, русския и прусския, Полша исчезнж въ дима на пролѣната кръвь отъ русската „освободителна" ржка. Третийтъ и послѣденъ раздѣлъ на Полша станж — тукъ взе участие и Австрия — безъ да искатъ вече тозъ пжть нейното съгласие. Освѣнъ това къмъ Руссия, съ актъ отъ 18 мартъ 1795, се присъедини окончателно и Курляндия, бившата полска провинция съ отдѣлно управление. Слѣдъ Виенския договоръ въ 1815 Руссия взе и послѣдния остатъкъ отъ нѣкогаш-

[1]) Мартенсъ. Собран. тракт. II, 228.

[2]) Неечен. Т. III, 92.

[1]) Jdem.

ното Полша-Варшавско херцогство. Изобщо Руссия взе $^{9}/_{10}$ отъ цѣла Полша.

Тъй свърши трагедията на Полския народъ. И не е ли чудно съвпадението на историческитѣ събития, като слѣдуѭщитѣ: не бѣше се минѫло година отъ първия раздѣлъ на Полша и капкитѣ кръвь на полския народъ не бѣхѫ още засъхнѫли върху рѫцѣтѣ на Екатерина, когато тя развѣ на истокъ знамето на християнската любовь и накара да припознаѭтъ въ Кючукъ-Кайнарджа правото да покровителствува източнитѣ християне! Грозотата на това съвпадение може да се мѣри само съ голѣмата му поучителность.

Обикновенно е прието че, който държи рѣчьта, той да има послѣдната дума, нъ този пѫть ний ще ѭ дадемъ на нашитѣ противници.

„Руссия завоевава Полша, защото послѣдната *заплашваше* нейното сѫществувание". *В. Прогрессъ.*

„Русската *любовь* е толкова велика, колкото и русската земя" *Ив. Вазовъ.*

„Русската дипломация се е отличавала съ пълното си *безкористие и рицарство*" *в. Съгласие.*

„Руссия наказа Полша, както единъ *грижливъ* баща наказва *блудния си синъ*" *Св. Миларовъ.*

„Русската история е пълна съ *безпрѣдѣлна любовь* къмъ славянетѣ" м. Климентъ.

Руссия на западъ

прѣзъ и слѣдъ френската революция.

Тешенскийтъ договоръ и Руссия. — Френската революция и Екатерина II. — Участието на Павла I и Александръ I въ войнитѣ на коалицията противъ Франция. — Свещенийтъ съюзъ и неговитѣ дѣла. — Юлското възстание въ Франция. — Февруарската революция. — Николай I и революционнитѣ движения въ Европа.—Александръ II противъ Италианското обиединение—Александъръ II и франко прусската война. - Руссия и европейската реакция.

При Екатерина, сѣверната Месалина, Руссия стигнѫ единъ отъ моментитѣ на своето всеобщо надмощие. Кайнарджишкийтъ миръ й даде надмощие на истокъ, а Тешенския — на западъ. Австрия и Пруссия ее спрѣчкахѫ на 1778 по Баварското наслѣдство. Пруссия искаше да присъедини къмъ себе си вакантната Бавария, а Австрия — сѫщо. Въ това спрѣчкване Екатерина намѣри удобно врѣме за намѣса. Тя свика въ Тешенъ на 1779 г. конгресъ, гдѣто се яви сѫдия на австро-прусския споръ и по този начинъ и Австрия и Пруссия се турихѫ въ извѣстна зависимость отъ неѭ. [1]) Сѫщо тукъ, наедно съ Франция, Руссия станѫ порѫчителка за испълнението на Вестфалския договоръ (1648), сключенъ слѣдъ тридесетгодишната война и който уреждаше отношенията на всички западни държави. Руссия станѫ по този начинъ непосрѣдственъ факторъ въ уреждането на политическитѣ работи на западъ. Нъ друго едно събитие даде още по голѣма прѣднина на Руссия въ западнитѣ работи: френската революция.

Тя избухнѫ далечь на западъ, въ Франция, нъ

---

[1]) Мартенсъ. Междуп. право I 112.

нейнитѣ пламъци, грозни и злокобни за тиранетѣ, страшната революционна буря понесе на всѣкждѣ пожара, както въ една лѣсиста гора, отъ долъ на долъ, отъ върхъ на върхъ, прѣминж границитѣ и кой знае гдѣ щѣшеда се спре. Виковетѣ на конвента бѣхж: „Навсѣкждѣ, гдѣто има прѣстолъ, ний имаме врагъ!“, „Война на палатитѣ! Миръ на колибитѣ!“

Тѣзи отзиви къмъ поробенитѣ народи да съборжтъ прѣстолитѣ, да прѣвърнжтъ срѣдневѣковна-деспотическа Европа, изтръгнжхж изъ царскитѣ гжрди викове на истрѣбление. Франция трѣбваше да се накаже! трѣбваше да се задуши „стоглавата хидра“, както Екатерина наричаше френската революция. „Въ тази борба на народитѣ противъ прѣстола, пишеше Екатерина въ Октомврий 1796, на своя посланникъ въ Виена, графъ Разумовски, не е работата само възстановяваньето на реда въ Франция, нъ още и да се усигори на монарситѣ побѣдата надъ тѣзи зловрѣдни начала...“ [1]) Още по рано, щомъ като се получило извѣстие за посачанието на Людовика XVI, русската царица заповѣдала да се испждьжтъ въ тринедѣленъ срокъ всички френци изъ Руссия, освѣнъ тѣзи, които съ клѣтва „се отрекжтъ отъ неисказанитѣ начала, исповѣдвани въ тѣхната страна и отъ всѣкакви отношения съ неьж самата“. [1])

За злощастие, Екатерина имаше тогава война съ Турция, а отъ друга страна Полща бѣше възстанжла, и нейното внимание бѣше погжлнато въ двѣтѣ тѣзи страни. Героическа Полша не даде на Руссия да влѣзе въ първата коалиция и спаси по този начинъ френската революция. Ний ще видимъ още веднъжъ благородния полски народъ да принася сжщата помощь. Павелъ взе участие въ втората коалиция. Въ Италия щастието на неговитѣ войски се усмихнж, нъ при Цюрихъ френцитѣ разбихж окончателно сълдатетѣ на Корсакова – Римски. Сжщата участь, която постигнж втората европейска коалиция, постиг-

[1]) Мартонсъ, Събрание тракт. II стр. 281 и 282.

[2]) Мартенсъ, Междун. право I стр. 115.

нѫ по късно и другитѣ коалиции, въ които Александръ I, който наслѣди баща си, слѣдъ като го уби —вземаше дѣятелно участие.

Излишно е да описваме тукъ, какъ, слѣдъ като Наполеонъ извърши тактическата грѣшка да се увлѣче въ безлюднитѣ и голи русски степи бѣше побѣденъ. Съ послѣдната битка при Ватерлоо въ 1815, Европейската монархическа коалиция разби послѣднитѣ останки отъ революционната френска войска.

Отъ тази дата настѫпва тъмната епоха за Европа. Побѣдителитѣ организирахѫ политическото черно съзаклятие, носеще името: Свещенъ съюзъ [Морална Пентархия]. Този сьюзъ внесе въ всичкитѣ ѫгли на Европа кървило и ужасъ. Главата на тази необуздана шайка отъ владѣтели бѣше Александръ I, а душата ѝ – мрачния иезуитинъ Метернихъ. Въ минутитѣ на умственно проясняванье само Метерникъ заявяваше че „Европа вдъхва днесь състрадание въ духовития човѣкъ и ужасъ въ добродѣтелния".[1])

Свещенийтъ съюзъ, тази политическа сѣкира, захванѫ да трѣби всичко събудено въ Европа. Урежданьто на европейскитѣ работи ставаше на конгреситѣ, гдѣто едно слѣдъ друго въ Ахенъ (1818), Карлсбадъ и Виена (1819), Тропау (1820), въ Лайбакъ (1821), се рѣши да не се даватъ най малкитѣ либерални реформи, да се потушѫтъ избухнѫлитѣ тукъ тамѣ възстания. Австрия бѣше натоварена да потуши неаполското възстание, а Франция въ конгресса на Верона (1822 г.) да потуши испанското. Послѣдната мѣрка на английското правителство се отказало да подтвърди, нъ Свещенийтъ сьюзъ продължавалъ съ останѫлитѣ четире държави.

Въ 1830, въ юлий, избухнѫ въ Франция революцията противъ Бурбонитѣ. Николай I, наслѣдника на Александра — човѣкъ безжалостенъ и безсърдеченъ, една въздушна греда, бѣше готовъ да се сгромоляса надъ Франция, да въдвори отново тамъ Бурбонитѣ, *легитимизма*, нъ тукъ пакъ се яви Полша, която съ

[1]) Mèmoires du priuce de Metternich, III, 246.

геройското си възстание спаси още веднъжъ френската революция.

Въ февруарий 1848 г. Парижъ пакъ се събуди въ прѣмѣната отъ барикади. Нъ този пѫть трусътъ на новата революция се понесе въ всичкитѣ ширини на Европейския континентъ. Дигнѫхѫ се Германия, Пруссия, Австрия, Унгария, Италия. Румѫния и др. Какъвъ благодаренъ моментъ за онази греда, която исправена, чакаше въ Петербургъ да прояви своя сълдашки гений? Ето Николай се испрѣчва срѣщу революционния потокъ. Той пише на Фридриха Вилхелма IV, прусския краль, че, ако революционнитѣ стремления не се прѣкратѭтъ въ Пруссия, то той ще се намѣси въ работитѣ, защото „пожара въ съсѣдната кѫща заплашва неговата собственна“. [1]) Въ сѫщото врѣме въ Данскитѣ провинции, съ нѣмско население, Шлезвигъ и Холщаинъ, избухнѫ възстание. Да прѣдупрѣди всѣкаква помощь отъ страна на Пруссия, Николай I проводи русската флота въ Копенхагенъ да помага на Дания. [2]) Нъ, когато по късно въ 1863, това вече при Александра II, Данския краль Християнъ IX издаде конституция, която распростре и на Шлезвигъ и Холщаинъ, а Пруссия му отвори война, Руссия не намираше за износно този пѫтъ да се застѫпи за Дания.

Като заплашваше Фридриха Вилхелма IV съ война, ако не спре революцията, Николай сѫщеврѣменно му заяви категорически, че той е противъ обиединението на Германия[1]).

Отъ Германия Николай прѣнесе своитѣ дѣйствия въ Австрия, гдѣто възстанови на прѣстола изгонения Францъ Иосифъ и испрати русски войски да усмиряватъ възстанѫлитѣ унгарци[2]). Николай не се за-

---

[1]) Дневникъ фарнганена фенъ енз 1847 (гл. Война Россій съ Турціей. Дунайская Кампания 1853—1854 г. г. отъ генералъ майоръ А. Н. Петровъ. С. Петербургъ. 1890. Т. I стр. 15

[2]) А. Н. Петровъ, стр. 15 (Т. I)

[1]) А. Н. Петровъ, Т. I. стр. 28 и 28.

[2]) Н. стр. 16.

доволи да истрѣби унгарскитѣ възстанници, нъ прѣдаде въ ржцѣтѣ на тѣхната притѣснителка, Австрия, всички плѣнници унгарци, които Австрия позорно изби[3]).

Сждбата скоро отмъсти и на грозния Николай I. Поражението при Севастополъ го събори отъ высокия пиедесталъ, гдѣто бѣхж го турили неговитѣ подвиги. Той не можеше, да прѣнесе позора и се отрови.

При Александра II Руссия, по думитѣ на Горчакова, се „съвземаше“, за да събере сили и отмъсти за нанесеното ѝ поражение. Нъ тя, разбира се, не се отказваше да упражни реакционното си давление тамъ кждѣто можеше, Въ 1860 г. тя се обяви противъ Италианското обиединение, като оттегли и своя посланникъ изъ Туринъ[1]). Въ 1870 тя морално помагаше на Бисмарка да побѣди Франция. Извѣстна е телеграммата на Вилхелма I, испратена отъ Версаль до Александра II: „Слѣдъ Бога на Васъ длъжж побѣдата си“. Руссия подържаше Германия, защото послѣднята подържаше Руссия на Лондонския протоколъ, който даде на Руссия отнетитѣ ѝ по Парижския Трактатъ права въ Черно море[1]). Освѣнъ това безум ото и безчовѣчно грабване на двѣтѣ френски провинции хвърляше, както Франция, тъй и Германия въ ржцѣтѣ на Руссия.

На всѣкждѣ, кждѣто е имало произволъ и насилия, Руссия се е явявала тамъ да го поддържа, на всѣкждѣ, кждѣто е имало демократическо движение, Руссия се е явявала да го задуши. Ето защо сж напълно основателни думитѣ на френския социалистъ Жюлъ Гедъ: „Руссия е гръбнакътъ на Европейската реакция“.

---

[3]) Н. стр. 18.

[1]) гл. „Дунавскый Лебедъ“ граждански, любословни и забавни вѣстникъ. 1860. бр. бр. 6 и 10.

[2]) Гл. рѣчьта на Бисмарка прѣдъ Райхстага въ 1888 г. (в. Свобода брой 123).

Глава първа

Русскитѣ мечти

Завѣщанието на Петра Велики и въпросътъ за неговата автентичность.—Русскитѣ стремежи къмъ Цариградъ—Военно стратегическитѣ мотиви: значението на Босфора за отбраната на Руссия. — Търговско-икономическото значение на Босфоръ за Руссия.—Неутрализацията на проливитѣ.—Исканието на Руссия да бжде пълна и исключителна господарка надъ Черно-Море и Проливитѣ—„Естественното право" на Руссия върху послѣднитѣ. - По-нататъшнитѣ намѣрения на Руссия—Въпросътъ за Цариградъ въ врѣмето на Екатерина II.—Нейнитѣ приготовления за прѣвземаньето му.—Мнѣнието и дѣйствията на Николая I по сжщия въпросъ.—Войната прѣзъ 1877-78 и Цариградъ. – Днешното състояние на въпроса.

Въ точки 8 и 9, въ своето прочуто завѣщание, Петръ Велики оставя на своитѣ наслѣдници завладѣваньето на Цариградъ.[1]) Автентично ли или апокрифно е завѣщанието на Петра Велики, това ний не знаемъ. Александръ II заяваваше, че то трѣбва да се отнесе къмъ „областьта на измислицитѣ на политическата митология".[1]) Нъ да не испустнемъ да кажемъ, че това заявление русскийтъ царь правѣше въ надвечерието на Русско-Турската война, когато Руссия имаше най много интереси да на плаши и сърди и тъй вече скептическа Европа. Освѣнъ това, самийтъ фактъ за автентичностьта на завѣщанйето нѣма никакво значение. Дѣйствията и постжпкитѣ на Руссия ясно сж показвали, че нейното намѣрение е било и е, дѣйствително, завоеванието на Цариградъ.

[1]) Elihu Rich. Germauy and Frauce. Peternoster Jquare 1884 T. II. p. 198 (прѣпечатано въ „The Echo" London) № 8, 664.

[1]) Гленаръ. Русско-Турска война. Епизодъ. Прѣвелъ Тинторовъ. Стара-Загора 1887 стр. 25.

Побужденията, които каратъ Руссия къмъ това, сѫ много. Ний ще оставимъ тукъ съвсѣмъ на страна това, що собственно влиза въ легендата, а не въ историята — какъ първитѣ русски князье, които получихѫ християнството отъ Византия, останѫли поразени отъ великолѣпието на византийската столица и си турили на ума засебванието й. Сетнѣ ний ще разгледаме въ една отдѣлна глава идеитѣ на славянофилитѣ, за които Цариградъ трѣбва да стане столицата на бѫдѫщия Източно-православенъ съюзъ.[1]) А тукъ ще разгледаме и прѣтеглимъ само реалнитѣ побуждения на русската дипломация.

Въ тази смисъль причинитѣ на русското стремление къмъ Цариградъ се свождатъ къмъ двѣ голѣми категории: причини военно-стратегически и причини търговско-икономически.

Нека видимъ първо военно стратегическитѣ русски интереси.

Руссия — пише *Новое Время* — като стѫпи на Босфора[1]), съ самото това ще получи възможностьта да прѣгради за всѣкога достѫпа на вънкашнитѣ флоти въ Черното Море, което ще стане наше вѫтрѣшно езеро и не ще има нужда отъ никакви крѣпости на своитѣ брѣгове, за да ги защитява. А днесь държавата се съсипва да подържа ежегодно по нѣколко първокласни крѣпости въ това море — Николаевъ, Севастополъ, Керчъ, Поти, Батумъ[2]] и десятки по малки, нъ силни укрѣпления и държи въ тѣхния районъ около 80,000 сълдате.

Цѣлото това тежко и скѫпо въорѫжаванье ще

---

[1]] Леонтьевъ. Loc. Cit. 239 стр. Т. I.

[1]) Босфорътъ е протока, който съединява Черното Море съ Мряморното, а Дарданелскитѣ—Мряморното съ Архипелага. Н. Б.

[2]) По Берлинския договръ Батумъ тръбваше да остане неутрално свободно пристанище, нъ, гдѣто на Руссия изнася, тя нарушава флангрантно Берлинския трактатъ, а на друго мѣсто — както напримѣръ въ българското съединение и сетнѣшната кризв — тя се прѣобръща въ негова лицемѣрна, нъ тържественна и гореща защитница. Н. Б.

стане излишно, щомъ като Руссия получи възможностьта да прѣгради здраво Босфора, а това може да стане съ най голѣмъ успѣхъ, ако се наредѫтъ, всичко нѣколко батерии по брѣговетѣ на Босфора. Прѣзъ неговитѣ тѣсни врати, затворени съ топоветѣ, не ще смѣѭтъ да се приближѫтъ къмъ мирнитѣ брѣгове на нашето Черно море никакви доблестни флоти. . . . И това е всичко, което ни трѣбва. Това е малко (sic), нъ законно право е на единъ великъ миренъ народъ — да добие голѣмата възможность да живѣе въ миръ, да не се бои отъ наглитѣ викове на грабителя и да прѣзира неговото заплашванье. . ."[1])

Първийтъ интересъ, който има Руссия да владѣе Босфора, се състои, слѣдователно, въ неговото крайно стратегическо значение. Тѣзи прѣимущества сѫ толкова очевидни, че е излишно тукъ да говоримъ повече върху тѣхъ. Освободената военна енергия, съсрѣдоточена сега въ защитата на черноморския русски брѣгъ, русското правителство ще насочи тогава въ други точки на своята европейска или азиятска граница.

Нъ Черно-море, а, слѣдователно, и владѣнието на неговата врата, Босфорътъ, прѣдставлява за Руссия и голѣмо икономическо-търговско значение. Прѣзъ черноморскитѣ пристанища се извършва износътъ на различнитѣ, а особно земледѣлчески произведения на по голѣмата часть отъ южна Руссия. Освѣнъ това въ черно море се вливатъ най-голѣмитѣ водни търговски артерии на южна Руссия. Така, „Босфорътъ се явява за Руссия устието, чрѣзъ което влизатъ въ Срѣдизем-

---

[1]) Европейскій Концертъ или Союзъ Континенталныхъ державъ?! [в. „Новое Время," 14/26 Февруарий 1897 г.] Тази статия, както и всичкитѣ други статии по вънкашната политика, които се пишѫтъ въ Н. В. съ отдѣлни заглавия се испращатъ или внушаватъ направо отъ канцелярията на русското м. на вънкашнитѣ работи. По нататъкъ ний ще дадемъ неопровержимото доказателство на това, а сега ще забѣлѣжимъ само, че българския руссофилски вѣстникъ „Законность" твърди сѫщото и заявяваше, че сѫщата официална личность, която пише статии въ Новое Время по вънкашната политика, пише и въ С. П. Вѣдомости.

но море всичкитѣ нейни главни рѣки, текѫщи на югъ, освѣнъ една Волга. Цѣнна огромна русска равнина влиза въ бассейна на Босфора. Днѣпръ, Донъ, Днѣстръ, Аугъ, Кубанъ — всичко това сѫ само притоци на Босфора“ [1]), Ясно е, че, който владѣе Босфора, може, като поиска, да парализира цѣлата южна русска търговия. която днесь, а още повече съ постоянното развитие на водни съобщения, ще се извършва чрѣзъ пристанищата на плавателнитѣ русски южни рѣки, които се вливатъ въ Черното-море и прѣзъ пристанищата на самото море.

Тѣзи черно-морски русски търговски интереси ги е формулиралъ още прѣди половинъ вѣкъ царь Николай I, който въ знаменития си разговоръ съ Лордъ Хамилтонъ Сеймуръ на 14 февруарий 1854 г. — за който ще говоримъ по сетнѣ — заяваваше: „Азъ не ще позволѭ на такава една силна държава, като Англия, да заеме Босфора, чрѣзъ който Днѣпръ и Донъ се съобщаватъ съ Срѣдиземно море. Тъй като Черното-море лежи между Донъ, Днѣпръ и Босфора, то владичеството надъ този проливъ би разорило русската търговля и би затворило достѫпа на нейната флота въ Срѣдиземното море.“ [1])

Ясностьта на исказанитѣ отъ Николая I думи ни освобождава отъ нуждата да правимъ, каквито и да е коментарии. Нъ, като изложихме военно-стратегическитѣ и търговскитѣ мотиви на Руссия, ний трѣбва да отбѣлѣжимъ, че въ смисъльта на руската дипломация Цариградъ и Босфорьтъ иматъ значение най главно отъ военно — стратегическа и не толкова отбранителна, колкото, както ще видимъ, отъ *нападателна* гледна точка.

И. наистина, има едно, рѣшение, което най добрѣ усигорява русскитѣ търговски-економически ин-

---

[1]) Россия и франція на Босфорѣ. (Новое Время 17/29 януарий, 1897 (№ 7504).

[1]) For Armenia. What is to br done? — XI. The tradional policy of Russia. (by Maccoll) (The Daily Chronicle October 6, 1896 London).

тереси на югъ; то е *неутрализацията* на проливитѣ: Босфорътъ и Дарданелитѣ. Подобно на Суезския каналъ, проливитѣ ставатъ *вѣчно* свободни за всички търговски и военни кораби, минуваньето на които никой и по никакъвъ начинъ не би можелъ да спре, още повече, че по всичкото продължение на тѣхнитѣ брѣгове не би се строили крѣпости. Това рѣшение на въпроса отървава Руссия отъ опасностьта да види единъ день Босфора затворенъ и нейната търговия парализирана. Нѣщо повече: Руссия ще може да стане въ силата на това рѣшение една срѣдне-морска държава, защото свободно ще може да си прокарва военнитѣ кораби прѣзъ Дарданелитѣ. [1])

Наистина, това би отворило русскитѣ брѣгове, нъ, въ този случай, Руссия ще се тури въ положението на другитѣ европейски държави. Не сѫ ли сѫщо тъй отворени брѣговетѣ на Англия, Франция, Италия, Австрия, Германия и другитѣ морски държави? Прочее, отъ гледна точка на общитѣ европейски интереси, отъ гледна точка на международното право и на мира, отъ исключителна гледна точка на русскитѣ търговски интереси, неутрализацията на Дарданелитѣ и Босфора се налага. Въ отбранително отношение Руссия нѣма да пострада. Наопаки съ неутрализарането ни проливитѣ се отстранява най-голѣмата прѣчка за мирното разрѣшение на Источния въпросъ. Разрѣ-

[1]) Безъ да се отдалечаваме отъ въпроса, ний ще поменемъ само бѣгло, че това рѣшение е най износно за българскитѣ интереси. Нашийтъ черноморски брѣгъ е застрашаванъ отъ една държава—Руссия. При днешнето положение на работитѣ, при недостѫпностьта на Черното Море за чуждитѣ военни флоти, Руссия е пълна господарка на Черното Море, нъ ако проливитѣ станѫтъ свободни за европейскитѣ флоти, послѣднитѣ ще парализиратъ русската военна сила. Това противорѣчие на българскитѣ военни интереси съ русскитѣ трѣбваше да отбѣлѣжимъ особно днесь, когато руссофилскитѣ вѣстници трѫбѭтъ пълната солидарность на интереситѣ на Руссия съ тѣзи на България. Тѣ говорѭтъ за всичко, като забравятъ, разбира се, най главното: сѫществуванието на една н е з а в и с и м а и политически с а м о с т о я т е л н а България не е въ интереса на русската традиционна политика.

шенъ послѣднийтъ — пада и милитаристическия кошмаръ, който души свободното развитие на народитѣ, а особно източнитѣ[1]).

Тази идея си е прокарала пѫть и въ русскитѣ университети. Има професcори на международното право, които искатъ подобно рѣшение на въпроса за проливитѣ. Между тѣхъ е напр. проф. Комаровски[2]). Оназн година, прѣдъ С. Петербургския исторически факултетъ, защитяваше сѫщата идея и професорския кандидатъ г. Жигаревъ[3]). Нъ това мнѣние, което се издига надъ тѣснитѣ шовинистически и завоевателни русски интереси, се посрѣща съ единъ взривъ на негодувание отъ „патриотитѣ". „. . . Това е, пише официозния авторъ въ *Новое Время*, най-комическото неразбиране на най-естественнитѣ влѣчения и исторически права на Русския народъ . . . Прѣобладаѭщето влияние на Руссия въ източнитѣ работи дава ѝ беспорното право на особни прѣимущества и при рѣшението на Източния въпросъ. Защо противъ всѣкаква логика, Руссия трѣбва да се удовлетвори на проливитѣ отъ сѫщитѣ улеснения, които ще получи и Италия, тъй като свободата на плаваньето прѣзъ проли-

---

[1]] Обстоятелството, че Руссия иска Босфора и не съ отбранителна, а съ нападателна цѣль се признава и отъ русскитѣ дипломатически автори, както Скальковскій, дългогодишенъ русски агентъ и консулъ.

„Ако ролята на Руссия на Черното Море се свождаше само къмъ усигоряваньето безопасностьта на хлѣбороднитѣ южни губернии, то, собственно казано, нѣмаше защо да се повдига въпросъ, тъй като никой не е заплашвалъ нашитѣ южни провинции и за двѣста години не е имало примѣръ, щото нѣкой да ни е отворилъ война съ цѣль да ни ги грабне, тогава когато примѣритѣ на противното т. е. обявяванне на войни отъ Руссия съ настѫпателни цѣли на Югъ, сѫ многочислени" /Внешняя политика Россіи стр. 76/.

[2]) Проф. Графъ К. А. Комаровски. Източнийтъ въпросъ. Прѣвелъ отъ русски Н. Наумовъ. София 1897 г. Стр. 37-39.

[3]) Гл. Вѣстникарскитѣ отчети. (Г. Жигаревъ е защитявалъ дисертацията си на 15 февруарий 1897 г.).

витѣ, при тѣхната неутрализация ще бжде за насъ ни най малко по-голѣма отъ тази на послѣднята италианска лодка!?[1])".

Отъ друга страна по поводъ на сжщитѣ мнѣния г. Татищевъ пише: „ . . . Отварянието проливитѣ за съединенитѣ флоти на държавитѣ значило би да пуснемъ европейския козелъ въ нашата русска кошара, а при голѣмото надтежаванье на морскитѣ сили на Англия надъ всичкитѣ останжли — да създадемъ за нея удобенъ прѣдлогъ да остане въ проливитѣ, може би, за всѣкога.

„За Руссия е по добрѣ да се откаже врѣменно отъ правото на свободно излизанье отъ Черното въ Срѣдиземно Море, отколкото сама да отвори за враждебнитѣ на нея сили, колкото се може, вратата на собственния си (sic) домъ".[2])

Това, което иска Руссия не е толкова излизаньето въ Срѣдиземно Море и усигоряваньето на Русската черно-морска търговия, а исключителното владѣние на Босфора и прѣобръщаньето на Черно Море въ вжтрѣшно русско езеро за улеснение на по-нататъшнитѣ русски планове.

„Да се откажемъ отъ владѣнието на исхода на Босфора въ Черното Море — значи, пише сжщия анонименъ чиновникъ, да се откажемъ отъ *грамаднитѣ удобства, отъ които ще зависи цѣлата по нататъшна наша история*".[3])

Въ русската география Черното Море е наричано още и *Русско Море*.[4]) А Босфорътъ иносказетелно: „ключоветѣ на нашия собственъ домъ". Разбира се, че Черно Море и Босфора сж толкова „собствено" и „естественно" русски, колкото е български въздухътъ, който дишаме, или свѣтлината, която ни

---

[1]) Европейскій концертъ и пр. Н. Время 14/26 февр. 1897.

[2]) Г. Татищевъ, списание: Русскій Вѣстникъ. Мартъ 1897.

[3]) Н. Время, 14/26 Февруарии 1897.

[4]) Глед. Картата на Н. С. Заренко (1889—90). Издание на Генералъ Комарова.

праща слънцето. Явно е, че тукъ не може да става дума за никакво вѣчно и естественно право, още повече, че Руссия по своето начало не бѣше даже една черно морска държава, а станѫ такава, като прѣвзе турскитѣ крайбрѣжия: Кримъ, населенъ съ татаре, Бессарабия, населена главно съ молдоване, българе и гърци. Днесь Руссия иска да вземе Босфора и да стане пълновластната распоредителка на Черно Море, като се основава въ сѫщность, само на грабителското право на по силния. Завоевателитѣ всѣкога дѣйствуватъ въ името на нѣкакво естественно право. Вчера, за да излѣзе на долния Дунавъ, Руссия заявяваше правото си да има една естественна граница, сѫщо тъй при завоеванието на Финладия и прибалтийскитѣ провинции, въ завоеванието на Полша — естественното право да тури миръ и редъ на западнитѣ си граници, въ това на Бесарабия и Кримъ — естественното право да излѣзе на морето, въ завоеванието на Цариградъ и Босфора — естественното право да има въ рѫцѣтѣ си ключоветѣ на собственния домъ, утрѣ — въ завоеванието на Румѫния и България – естественното право да е господарка на сухия „свой", европейски пѫть, който води къмъ нейнитѣ врата, „Босфора", при окупирането на Армения — правото да владѣе азиятския си пѫть. По този начинъ, „естественното право" на Руссия ще се растѣга, както се е растѣгало, споредъ завоевателнитѣ ѝ намѣрения, още повече, че тя сама мѣри и опрѣдѣля границата на своето право.

Като освѣтлихме тази точка, интересно е да се види сега, какво прѣслѣдва Руссия съ завземанието на Босфора и Цариградъ. [1]) За послѣдствията отъ това завземание ний ще говоримъ подробно въ главата:

[1]) Ний счетохме за излишно да доказваме, че владѣнието на Босфора значи владѣние на Цариградъ. Наистина, и русскитѣ дипломати, днесь, раздѣлѭтъ тѣзи два въпроса, нъ както ще видимъ, това раздѣление се прави днесь, когато дипломацията се старае да убѣди султана, че той може да даде на Руссия Босфора, по миренъ начинъ, а за себе си да задържи Цариградъ съ Дарданелитѣ. Това е, разбира се, само една дипломатическа игра съ думитѣ.

Источнийтъ въпросъ. Тукъ ще напомнимъ само думитѣ на Наполеона, че владѣнието на Босфора значи владѣнието на цѣлия свѣтъ. [1]) Това сѫщето се признава съ радость, разбира се, и отъ русскитѣ „патриоти".

„Руссия, традиционната политика на която е била, пише Скальковски, като пробие пѫть чрѣзъ Дарданелитѣ и Персийския заливъ къмъ отворенитѣ морета, да унищожи английското всемирно могѫщество, като стане господарка на проливитѣ, Руссия ще стане медленно и господарка на Мала Азия. Историята доказва сѫщо, че владичеството надъ Мала Азия естественно води подиръ себе си и владичеството на Египетъ, който съставлява ключа на Индия". [2])

Обаче, сѫщата цѣль се достига и чрѣзъ други единъ пѫть. Цариградскитѣ укрѣпления сѫ единъ видъ въ входа на Суезкия каналъ, слѣдователно, и отъ тази страна Руссия може да излѣзе въ Египетъ. Нъ владѣнието на Цариградъ води слѣдъ себе си исключителното владичество върху всичкитѣ брѣгове на Черното Море. Когато Византия владѣеше Босфора, брѣговетѣ бѣхѫ подъ нейната власть. Правата на българската държава, въ най-цвѣтущето ѝ положение, никога не сѫ простирали надъ тѣхъ. Това ще бѫде още повече тъй, ако, намѣсто скапалата се Византия, на Босфора, стѫпи крака на силната Руссия.

Вземанието на цѣлия черноморски азиятски и европейски брѣгъ не ще бѫде само, защото владѣнието на Босфора като една важна стратегическа точка, ще даде на Руссия Балканския полуостровъ, нъ още, защото двѣтѣ черноморски ивици — азиятска и европейска, които още не сѫ въ русски рѫцѣ — България и Ромѫния въ Европа и турко-арменскитѣ вилаяти въ Мала Азия — лежѫтъ на сухия пѫть на Руссия къмъ Цариградъ. Немислимо е, щото Руссия да остави въ чужди рѫцѣ този важенъ въ търговско и военно отношение сухъ пѫть. Къмъ „Естественнитѣ врата" на своята

---

[1]) Гленаръ, 46—47 стр. гл. още Камаровски. От 24.

[2]) Скальковски. Внѣшняя политика Россіи пр. Стр. 13.

естественна кошара, естествено ще бѫде отъ страна на Руссия, да иска да тури рѫка и на своя естественъ пѫть.

Безъ да говоримъ за другитѣ послѣдствия, които ще се струпатъ на главата на България отъ общата промѣна на политическото равновѣсие въ Европа, завземанието на Цариградъ или даже само Босфора отъ руссетѣ ще има върху насъ най-убийственни политически и търговски дѣйствия. Може би, съ прѣвземанието на Цариградъ ще захване и началото на русското раскапвание, както мисльѫтъ, нѣкои руссе, както заявявалъ и самъ царь Николай I, нъ всичко това, разбира се, въ едно малко или много продължително врѣме, а незабавнитѣ слѣдствия отъ него ще бѫдѫтъ затриванието на България, Румѫния, Сърбия, Гърция а може би и Австрия. [1])

При тѣзи *испълнени* съсипателни послѣдствия за насъ, азъ бихъ искалъ да чуѭ мнѣнието на този българинъ, който би намиралъ още, че въ интересъ на България ще бѫде владичеството на Руссия надъ проливитѣ.

Врѣме е сега да видимъ, какъ излаганата отъ насъ завѣтна цѣль на Руссия си е пробивала пѫть въ русската история. Тъй като своеврѣменно, въ отдѣлни глави, ний ще говоримъ за русскитѣ дѣйствия на Истокъ, тукъ ще се ограничимъ само да разгледаме по забѣлѣжителнитѣ фази на въпроса.

Намѣренията на Руссия относително Цариградъ испъкватъ съ особна сила при Екатерина II. Тя е мислѣла да завладѣе турската империя и да тури на Цариградския прѣстолъ своя внукъ Константина. Съ

---

[1]) Г. С. Раковски: „Руссиіа всѣкога е искала и ищи тіа да бѫди или съвършенна господарка или подъ нейно неогранично влиание да бѫде това наше старо притяжение“ (България Б. Н.). Изъ едно писмо на Раковски, датирано 1 мартъ 1861 г. Бѣлиградъ, до т. Иос. Г. Дайнеловъ. Това писмо, както и 34 други негови писма до сѫщото лице, сѫ напечатани въ книгата на Н. Г. Черневъ: Чърти изъ живота на Раковски. Руссе. Приведенитѣ думи сѫ на стр. 101. Раковски не е влизалъ въ побужденията на русската политика, нъ той ясно е съзнавалъ нейнитѣ стремления, една отъ които е вземанието на България.

тази цѣль тя му дала такова име и му наела една гъркиня бавачка. Екатерина основава новъ градъ, Херсонъ, и накарала да забиѭтъ въ него камъкъ: *„Отъ тукъ пѫтьтъ води къмъ Византия!“* [1])

Извѣстно е, че Волтеръ — французския философъ — водѣше съ Екатерина II писменна кореспонденция. Въ едно писмо отъ $^{3}/_{15}$ Ноемврий 1768 г. Волтеръ пише на Екатерина: „На турцитѣ, които воюватъ съ Васъ, може ли се случи това, което Петъръ Велики е ималъ нѣкога прѣдъ видъ — то е да стане Цариградъ столица на русската империя.... Азъ моля отъ Ваше Величество, позволение да се явѭ въ столицата й, да прѣкарамъ нѣколко деня при двора й, когато той бѫде прѣнесенъ въ Цариградъ...“

На това Екатерина му отговаря на 17 Декемврий:

„Ако е тъй лесно да се воюва съ турцитѣ, както ми е било лесно да присаждамъ сипаницата, вий рискувате да бѫдете принудени въ скоро врѣме да одържате обѣщанието, което вий ми дадохте, като изразихте желанието да ме посѣтите въ това жилище гдѣто, казватъ, сѫ загинѫли тѣзи, които сѫ го завоевали ...“[2])

Въ подобни полушеговити отговори Екатерина исказваше твърдото си намѣрение да завоевае столицата на стара Византия. Най голѣмата война (1787—1791) която тя водѣше и цѣльта, на което бѣше Цариградъ, както тя съобщаваше, затова още въ 1782 г. въ едно писмо отъ 10 Септемврий до Иосифа II,[3]) се завърши безъ особно голѣмъ резултатъ за Екатерина по три главни причини: намѣсата на Англия въ полза на Турция, послѣ полското възстание и най сетнѣ и френската революция, които отвлѣкохѫ нейното внимание.

Александръ I бѣше погълнѫтъ на западъ, нъ при Николая I ний виждаме отново да се насочва

[1]) Гленаръ, стр. 42 и 33.

[2]) Гленаръ 49.

[3]) Комаровци. 14 стр.

естественна кошара, естествено ще бѫде отъ страна на Руссия, да иска да тури рѫка и на своя естественъ пѫть.

Безъ да говоримъ за другитѣ послѣдствия, които ще се струпатъ на главата на България отъ общата промѣна на политическото равновѣсие въ Европа, завземанието на Цариградъ или даже само Босфора отъ руссетѣ ще има върху насъ най-убийствени политически и търговски дѣйствия. Може би, съ прѣвземанието на Цариградъ ще захване и началото на русското раскапвание, както мислѭтъ, нѣкои руссе, както заявявалъ и самъ царь Николай I, нъ всичко това, разбира се, въ едно малко или много продължително врѣме, а незабавнитѣ слѣдствия отъ него ще бѫдѫтъ затриванието на България, Румѫния, Сърбия, Гърция а може би и Австрия. [1])

При тѣзи *испълнени* съсипателни послѣдствия за насъ, азъ бихъ искалъ да чуѭ мнѣнието на този българинъ, който би намиралъ още, че въ интересъ на България ще бѫде владичеството на Руссия надъ проливитѣ.

Врѣме е сега да видимъ, какъ излаганата отъ насъ завѣтна цѣль на Руссия си е пробивала пѫть въ русската история. Тъй като своеврѣменно, въ отдѣлни глави, ний ще говоримъ за русскитѣ дѣйствия на Истокъ, тукъ ще се ограничимъ само да разгледаме по забѣлѣжителнитѣ фази на въпроса.

Намѣренията на Руссия относително Цариградъ испъкватъ съ особна сила при Екатерина II. Тя е мислѣла да завладѣе турската империя и да тури на Цариградския прѣстолъ своя внукъ Константина. Съ

---

[1]) Г. С. Раковски: „Руссiа всѣкога е искала и ищи тiа да бѫди или съвършенна господарка или подъ нейно неогранично влиание да бѫде това наше старо притяжение“ (България Б. Н.). Изъ едно писмо на Раковски, датирано 1 мартъ 1861 г. Бѣлиградъ, до т. Иос. Г. Дайнеловъ. Това писмо, както и 34 други негови писма до сѫщото лице, сѫ напечатани въ книгата на Н. Г. Черневъ: Чърти изъ живота на Раковски. Руссе. Приведенитѣ думи сѫ на стр. 101. Раковски не е влизалъ въ побужденията на русската политика, нъ той ясно е съзнавалъ нейнитѣ стремления, една отъ които е земанието на България.

тази цѣль тя му дала такова име и му наела една гъркиня бавачка. Екатерина основава новъ градъ, Херсонъ, и накарала да забиѭтъ въ него камъкъ: *„Отъ тукъ пѫтьтъ води къмъ Византия!“* [1])

Извѣстно е, че Волтеръ — французския философъ — водѣше съ Екатерина II писменна кореспонденция. Въ едно писмо отъ $^{3}/_{15}$ Ноемврий 1768 г. Волтеръ пише на Екатерина: „На турцитѣ, които воюватъ съ Васъ, може ли се случи това, което Петъръ Велики е ималъ нѣкога прѣдъ видъ — то е да стане Цариградъ столица на русската империя.... Азъ молѭ отъ Ваше Величество, позволение да се явѭ въ столицата ѝ, да прѣкарамъ нѣколко деня при двора ѝ, когато той бѫде прѣнесенъ въ Цариградъ...“

На това Екатерина му отговаря на 17 Декемврий:

„Ако е тъй лесно да се воюва съ турцитѣ, както ми е било лесно да присаждамъ сипаницата, вий рискувате да бѫдете принудени въ скоро врѣме да одържате обѣщанието, което вий ми дадохте, като изразихте желанието да ме посѣтите въ това жилище гдѣто, казватъ, сѫ загинѫли тѣзи, които сѫ го завоевали ...“[2])

Въ подобни полушеговити отговори Екатерина исказваше твърдото си намѣрение да завоевае столицата на стара Византия. Най голѣмата война (1787—1791) която тя водѣше и цѣльта, на което бѣше Цариградъ, както тя съобщаваше, затова още въ 1782 г. въ едно писмо отъ 10 Септемврий до Иосифа II,[3]) се завърши безъ особно голѣмъ резултатъ за Екатерина по три главни причини: намѣсата на Англия въ полза на Турция, послѣ полското възстание и най сетнѣ и френската революция, които отвлѣкохѫ нейното внимание.

Александръ I бѣше погълнѫтъ на западъ, нъ при Николая I ний виждаме отново да се насочва

---

[1]) Гленаръ, стр. 42 и 33.

[2]) Гленаръ 49.

[3]) Комаровци. 14 стр.

главното внимание на Руссия на Истокъ. Ний ще видимъ по нататъкъ, че Николай I влазя въ прѣговори съ нѣколко държави за раздѣлата на Турция, нъ изобщо неговото влияние въ Цариградъ бѣше достигнжло най-високата си точка. Въ първия походъ на Дибича Забалкански русскитѣ войски стигнжхж Одринъ, нъ холерата истрѣби голѣмата часть отъ тѣзи войски. Въ това обстоятелство трѣба да търсимъ истинската причина на русското отдръпване, отколкото на влиянието, което споредъ Татищева, упражнилъ Неселроде въ тайния комитетъ върху Николая да не прѣвзема Цариградъ.[1]) Въ надвечерието на Кръмската войска намѣренията на Руссия относително Цариградъ бѣхж парализирани отъ Австрия. Сжщо тъй смѣтатъ Руссетѣ, че Австрия е най-голѣмата виновница, гдѣто русскитѣ войски не влѣзохж въ Цариградъ прѣзъ послѣдната русско-турска война.

„Руссия помни, пише г. Скальковскiи, че тя бѣше спрѣна отъ Австрия, въ врѣме на Кримската война и въ надвечерието на Берлинския конгресъ, въ сжщата тази минута, когато всѣкому се струваше, че Руссия е вече турижла ржка на прѣдмета на нейнитѣ вѣковни домогвания. Австрия навлѣче на Руссия тежкитѣ онѣзи окови, които тя събаря едвамъ тази минута“[2]). Нъ самъ Николай, въ поменатия вече разговоръ съ сиръ Хамилтонъ Сейлизръ, заявяваше „Относително Цариградъ азъ не раз-

[1]) Татищевъ. Внѣшняя политика императора Николая I, стр. 202. Други единъ авторъ, генералъ Петровъ, въ една История на Кримската война, написана по поржчка на русския генераленъ щабъ, казва:

„Ако ний въ 1829 г. вземахме Цариградъ, то отъ това щѣше да пострада само неприкосновенностьта на Виенския трактатъ нъ Руссия щѣше да спечели грамадни изгоди, а на европейскитѣ държави не оставаше друго да направжтъ освѣнъ да признажтъ станжлия фактъ“. Война Россiи съ Турцiей (1853--1853 г.) Составлено по высачайшому повелѣнiю Генеральнаго Штаба Генерль-Маiоромъ А. Н. Петровимъ. Р. П. 1890 г. стр. 9.

[2]) Скальковскiи, стр. 74. Горнитѣ редове сж писани онази година, когато русското влияние въ Цариградъ бѣше на върха си.

лямъ илюзиитѣ на Екатерина II. Наопаки, азъ глемъ на чрѣзмѣрното нарастванье на Руссия, като на на истинска опасность за неѭ." [2])

Сѫщето мнѣние исказвалъ и Горчаковъ. [3])

Обаче, царь Николай I исказваше горнитѣ мисли надвечерието на Кръмската война, а Горчаковъ ѣзъ самата война, слѣдователно, въ моменти, кога Руссия най-малко имаше интересъ да знае Европа щинскитѣ нейни намѣрения. Освѣнъ това, фактътъ, нѣкой русски царь прѣслѣдва съ по-малка настойвость една идея, отколкото неговитѣ прѣдшественци и наслѣдници, показва само общераспространето явление, че при извѣстни вънкашни и вѫтрѣш- обстоятелства, главната цѣль на една държава мо да се скрие врѣменно отъ политическата повърхсть, да отстѫпи мѣстото на нѣкои второстъпенни ли и комбинации, нъ послѣ пакъ да се появи и да йствува съ по голѣма сила.

Влиянието, което Николай I спечели въ Цариадъ, исчезнѫ въ Севастополскитѣ дълбочини. Слѣдъ ъмското поражение, прѣди Руссия да помислѣше Цариградъ, тя трѣбваше да спечели старото си ачение на Истокъ, придобито съ Кайнарджишкия говоръ въ 1774 г. и изгубено съ Парижския — 1856. Това бѣше и цѣльта на тъй наречената осбодителна война въ 1877—78. Въ надвечерието ѝ просътъ за Цариградъ отново се повдигнѫ въ русата пресса. Щедриновитѣ герои много лесно го разшавахѫ. „Защо, казваше Глумовъ, не отиватъ нааво въ Цариградъ? Споредъ мене, най-напрѣдъ въ липополъ, подиръ въ Адрианополъ — а отъ тамо че съ рѫката да присѣгнешъ!" [1]) Нъ Глумовци си авѣхѫ смѣткитѣ, безъ да турятъ въ тѣхъ английата флота.

[2]) Daily chronicle 6 Octobr, 1896 г.

[3]) Генералъ А. Н. Петровъ. Т. II стр. 327

[1]) Полное собраніе соч. М. Е. Салтыкова, Т. X стр. 195 здание 1895 г.)

Прѣзъ послѣднитѣ безредици въ Турция отново този въпросъ се повдигнѫ. Приведенитѣ въ началото на тази глава цитати, изъ русскитѣ официози, показватъ, съ каква настоятелность руссетѣ искатъ Босфора. а слѣдъ него, естественно, и Цариградъ. Нѣкои голѣми „патриоти“ — които г. Буква подиграваше въ единъ подлистникъ на *Русскія Вѣдомости* — исказватъ само страхъ да не би съ прѣмѣстванието на русската столица отъ Петербургъ въ Цариградъ да покварятъ русскитѣ нрави. Нъ, разбира се, че прѣдъ величието на цѣльта тѣ сѫ готови да дадѫтъ и тази жъртва.

Въ заключение, стремежътъ на Руссия къмъ Цариградъ и проливитѣ е единъ отъ онѣзи исторически факти, които никой не може да отрече и които, въ сѫщность, и никой сериозно не отрича. И удивително било би, напротивъ, ако милитаристическа и и царска Руссия, която мечтае слава, власть, побѣди и всемирно владичество, макаръ и съ цѣната на рѣки кръвь, не би се стремила къмъ Цариградъ, който ще й даде всичко това.

Глава втора.

Славянофилство и Византизмъ

Мечтата на князъ Платонъ Зубовъ. — Пророчествата на ...риарситѣ и на Мартинъ Задека. — Славянофилското течение ...еговитѣ икономически основи. — Неговото историческо нача... — Политическитѣ, религиознитѣ и общественни догмати на ...вянофилството. — Развитието на славянофилството въ съчи...нията на Хомякова, Аксакова и Данилевски. — Самодържа...то и православието основни начала на славянофилството. — ...гарскитѣ емигранти и славянофилството. — славянофилство, ...визмъ и византизмъ. — Аскетическия идеалъ въ славяно...лството. — Борбата на Славяно-Византийската култура съ ...ано-Германската — Бѫдѫщия Източно-Славянски съюзъ, не...ия съставъ и наредба. — Условията за неговото тържество. Българскитѣ руссофили и славянофилството. — Русското пра...вит. и славянофилството. — Заключение.

Реалнийтъ фактъ: стремежътъ на Руссия къмъ ...риградъ и цроливитѣ се е явявалъ подъ най-раз...ни идеологически форми. Днесь той се въплощава ... грандиозна мечта на нѣкой русски князь, Платонъ ...бовъ, който вижда въ недалечно бѫдѫще Руссия ...мирна владичица съ шесть главни столици: Петер...ргъ, Берлинъ, Виена, Цариградъ, Астраханъ и Мо...за, а съ градове второстепенни: Хамбургъ, Копен...генъ, Стокхолмъ и др.[1]).

Други пѫть откровението, чрѣзъ устата на па...ларситѣ Иеремия и Никона, извѣстява на Екатери... II, а тя въ десятки хиляди екземпляря распръсва ...ъ народа, божието желание да възстанови храма ... София[2]).

---

[1]) Мартенсъ. Междун. Право. I, стр. 221.

[2]) Гленаръ, 33.

Чували ли сте вий пророчествата на Мартинъ Задека —

Глава Халдейскихъ Мудрецовъ,
Гадатель, толкователь сновъ?

У насъ още има днесь много хора, които, наредъ съ цѣли пѣсни изъ *Горския Пѫтникъ* на Раковски, ще ви издекламиратъ и пророкуванията на Мартинъ Задека.

„Магометъ, ты восточный антихристъ, время твое миновало, гробница твоя сожжена будетъ и кости твои въ пепель обращены будутъ.

„Соберутся суша и море, князь нѣкій сокрушитъ и побѣдитъ Исмаила и возьметъ седмохолный городъ".

Послѣднето пророчество има и по разбрана редакция:

„Константинополъ, столица султана турецкаго, взята будетъ безъ малѣйшаго кровопролитія."

Завоевательтъ на седмохълмния градъ щѣлъ да бѫде „жълтия народъ," идѫщъ отъ сѣверъ.[1])

Мартинъ Задека, който, споредъ хората, отъ които съмъ слушалъ горнитѣ пророчества, билъ нѣмецъ и живѣелъ въ Алпийскитѣ гори, прѣдсказвалъ изобщо и бѫдѫщето на другитѣ народи: „Данія и Германия взойдутъ на высочайшую степень знатности въ Европѣ.

„Канзія будетъ королевствомъ.

„Лилія распространитъ вѣтви свои надъ болѣе чистою Галліей.[2])

Нъ вънъ отъ смѣлитѣ мечти на князь Платона Зубовъ и пророчествата на Мартинъ Задека, правени,

---

[1] „Жълтъ народъ" Сарѫ Милетъ — тъй наричали турцитѣ руския народъ.

[2] Въ сѫщность Мартинъ Задекъ е име на човѣкъ, който никога не е писалъ, нито исказвалъ пророчества (гледай 34 забѣлѣжка къмъ „Евгения Онѣгинъ" на Пушкина). Всичкитѣ пророчества, навѣрно, сѫ съчинявани отъ агентитѣ на Екатерина II, която искаше да се прѣдстави прѣдъ християнскитѣ народи подъ турското владичество, като неотразимо орѫдие на всемогѫщето Провидѣние. Горнитѣ пророчества сѫ се прѣдавали отъ ухо на ухо въ България на руски и на турски.

за да сковаватъ фазантията на лековѣрнитѣ турски християне, въ Руссия има такива силни течения, като славянофилското, материалната основа на които е пакъ източната ѝ политика.

Освѣнъ горнето обстоятелство за развитието на славянофилството, крайно спомагаше и голѣмата русска закъснѣлость. Ето вече двѣ столѣтия, откакъ Петъръ Велики тласнѫ Руссия въ пѫтя на цивилизацията, нъ още днесь Руссия е една полуазиятска страна. За да стигне силата на цивилизованитѣ държави, Русското правителство трѣбваше да въведе въ страната си западната военна и административна организация, трѣбваше да създаде училища, гдѣто да се подготвятъ нуждннтѣ офицери, чиновници, доктори, инжинери, архитекти и пр. Нъ отъ друга страна, ако просвѣщението се распространява изъ народа, послѣднийтъ може да поиска да се намѣсва въ държавнитѣ работи, да ограничи самодържавната власть на царя. Ето защо русското царско правителство е принудено да отваря училища за общо и специално образование, нъ въ сѫщето врѣме гледа, колкото е възможно, достѫпътъ въ тѣзи училища да бѫде труденъ, да не излизатъ повече просвѣтени хора, отколкото сѫ необходимо нужни за въревежа на бюрократическата машина. Народното образование се прѣслѣдва, като се затварятъ земокитѣ (общинскитѣ училища), а се отварятъ църковно-епорийскитѣ, подъ рѫководството на духовенство, въ които (училища) се прѣдава псалтирь и наустница. Нъ за тѣзи нечувани прѣчки на просвѣщението въ Руссия ний ще говоримъ своевръменно, а сега ще трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ всичкитѣ отрасли въ русския духовенъ и общественъ животъ се усѣща сѫщия застой — нѣмъ свидѣтель на убийственното влияние на царизма. [1])

[1]) Извѣстно е на читателитѣ ни, че въ Руссия, станѫ общо прѣброяванье на населението за пръвъ пѫть минѫлата година. Много русски селяне взехѫ това за лошавъ знакъ, за дѣло на антихриста. На много мѣста селянетѣ се разбунтувахѫ, на друго мѣсто се скрихѫ, а на трете — като въ Тирасполъ, въ южна Руссия (Херсонската губерния), всичко нѣколко километра

Ако вземемъ економическото развитие на Руссия, сжщо ще видимъ, че тя стои много назадъ отъ другитѣ държави. По най-прѣснитѣ свѣдѣния, събирани за изложението въ 1890 г., излиза, че Руссия върти 3.5 [illegible] отъ цѣлата земна търговия, когато нейното население съставлява 8.3 отъ населението на цѣлото земно кълбо. На човѣкъ въ Руссия се падатъ вносна и износна търговия по 7 рубли, когато въ Англия и Белгия [illegible] падатъ по 120 р., въ Холандия по 330, а въ Германия по 46 рубли. До като отъ 1870 до 1895 общата земна търговия се е въскачила отъ 13 на 22 милиарди т. е. съ 7 [illegible], русската търговия се е въскачила отъ [illegible] до 585 милиона рубли т. е. 38°/о. До [illegible] желѣзнитѣ линии сж се умножили отъ [illegible] версти въ 1880 на 1.486. 373 версти въ [illegible] на [illegible] 204 [illegible] русскитѣ желѣзни линии сж се умножили [illegible] въ [illegible] отъ 23.526 в. на 43,973) [illegible] Руссия [illegible] най голѣма страна на свѣта, нейнитѣ желѣзници съставляватъ само 6°/о отъ всемирнитѣ мрѣжи.[illegible]

[illegible] фанти се срѣщатъ въ [illegible] страни на русския животъ. Отъ [illegible] рѫка притиска русския [illegible] полета си.

[illegible] доказателенъ въ нача[illegible] Тогава много интели[illegible] руситѣ походи срѣщу [illegible] Николай I, виждахж на[illegible] разбрахж, ко[illegible] останжла назадъ.
[illegible] писаше [illegible] въ 1836 г., за [illegible] въ му-

[illegible] Русия [illegible] Русскъ,—око[illegible] живи. Та[illegible] дявтеки [illegible]

[illegible] Извлѣчени [illegible] 3 Марта 1898 г.

ията му, може да си помисли човѣкъ, че общия за-
ъ за човѣчеството не е за насъ. Отшелници въ
ѣта, ний нищо не му дадохме, нищо не взехме отъ
го; не притурихме нито една идея къмъ массата на
човѣчеството; съ нищо не спомогнѫхме за усъвър-
шенствованието на човѣшкото знание и всичко исха-
хме, което ни даде това усъвършенствованье. Прѣзъ
ичкия периодъ на нашето общественно сѫществу-
е, ний не направихме нищо за общото добро на
рата: нито една полезна мисъль не израсте на бес-
одната наша почва, нито една велика истина не се
ди срѣдъ насъ. Сами ний нищо не измислихме, а отъ
ичко измислено отъ другитѣ ний заехме само лъж-
вата външность и бесполезния роскошъ."

Това писмо бѣше искренния, нъ отчаенъ викъ
единъ благороденъ руссинъ, който умираше отъ
ка, като гледаше положението на своята страна и
каше да ѭ въведе въ пѫтя на европейския про-
ессъ. Нъ тъй не мислѣхѫ всичкитѣ руссе. Намѣри-
се и такива, които смѣтахѫ русската *азиатщина*,
като единъ недостатъкъ, отъ който Руссия трѣб-
ше да се избави, колкото е възможно по скоро, ка-
отъ единъ тежъкъ споменъ, а погледнахѫ на неѭ,
то на едно крайно щастливо прѣвъсходство на Рус-
я надъ западъ, което трѣбваше скѫпо да се варди
подържа.

Като гледахѫ страната си останѫла много на-
дъ отъ Западна Европа, а себѣ си усѣщахѫ безсил-
да ѭ изведѫтъ въ пѫтя на европейския прогрессъ,
намѣрихѫ за най износно да търсѭтъ теоритиче-
ото оправдание на русското самодържавие. Тукъ, на
зи исторически крѫстопѫть, въ това безисходно по-
жение изникнѫхѫ теориитѣ на славянофилитѣ. На-
лото на славянофилството е въ банкрутството на
исъльта на една часть отъ русското просвѣтено об-
ество. Славянофилската идея не бѣше освѣнъ единъ
олучливъ силлогизмъ, който трѣбваше да прикрие то-
банкрутство.

Слѣдъ като видѣхме историческото зарежданье на
авянофилството, нека влѣземъ въ неговата сѫщность.

„Ний ще вървимъ напрѣдъ, пише славянофилъ Хомяковъ, смѣло и беспогрѣшно, като заемаме отъ западъ неговитѣ случайни открития и *като търсимъ историята на църквата и нейнитѣ закони, пжтеводнитѣ звѣзди на бждащето наше развитие, и като въскресяваме старитѣ форми на русския нашъ животъ, защото тѣ сж били основани на свѣтостьта на семейнитѣ свръзки и на неисхабената индивидуалность на нашето племе*“ [1])

Както Хомяковъ, тъй Аксаковъ търси въ стария русски животъ историческата основа и оправдание на славянофилството.

„Като двѣ главни условия, пише той, на жизненностьта и силата на народната русска органическа стихия, служжтъ: 1-о владѣнието на земята т. е. че всичкитѣ селяне се крѣпжтъ на неж и 2-о че у болшинството селяне е распространено общинното ползувание отъ земята, което има вжтрѣшна сила и крѣпость, като признава на всѣки членъ на общината правото на единъ кжсъ земя, която го усигорява, колкото може, отъ нищетата“ [1])

Излишно е да споменуваме тукъ, че русскитѣ аграрни отношения не сж една историческа оригиналность, че тѣ сж сжществували и на западъ въ малко по друга форма, само много по рано. Нашата цѣль е само — до колкото това се отнася до нашата книга — да покажемъ икономическата и философската страна изобщо на славянофилството, на края на което стои пакъ Цариградъ. Сжщеврѣменно отъ това се вижда още и до колко славянофилството има смисъль на сжществувание у насъ, въ България.

Нека си дойдемъ на думата. Славянофилството черпи своята сила въ прѣдполагаемитѣ аграрни, семейни и други особности на русския народъ.

Ако отидемъ по нататъкъ въ сжщия пжть, то

[1]) Гл. Полное собраніе сочиненій А. С. Хомякова, Т. I стр. 377.

[1]) Гл. Полное собраніе сочин. И. С. Аксакова. Москва 1876. Т. II стр. 306.

ний ще видимъ да испъква релйефно други единъ сѫщественъ политически догматъ на славянофилството: *самодържавието*.

Въ своето писмо до князь Александра Батембергъ, отъ 30 юлий 1881 год., Аксаковъ пишеше между другото и слѣдующето:

„Русскийтъ идеалъ, който повече или по малко е общъ на цѣлата славянска раса, е едно мѣстно самоуправление безъ всѣкакво политическо значение, подкрѣпено и увѣнчано отъ върховната и централна власть, която е сѫщеврѣменно лична и пълновластна“ [1])

Така щото „законитѣ на църквата“, както казва Хомяковъ, или православието отъ една страна и самодържавието отъ друга ето двата основни принципа на славянофилството или на русската „государственность“.[2])

---

[1]) Това писмо е напечатано въ книгата на г. Головина: „Александръ I,“ нъ ний го привождаме изъ книгата на Коха, гдѣто се появи за пръвъ пѫть и който е снелъ копие направо отъ оригинала на княза. По нѣмание на нѣмския оригиналъ ний цитираме румѫнски прѣводъ: Adolph Koch.

Printul Alexandru al Bulgariei. Bucuresci 1887. p. 58.

[2]) Когато нѣкои отъ нашитѣ руссофили сѫ въ България, тѣ защитяватъ горещо конституционния режимъ, а като отидѫтъ въ Руссия, близо до грижливия бащински надзоръ на Славянския благотворителенъ комитетъ, тѣ обявяватъ, че най доброто управление за България ще бѫде самодържавното. „По моето скромно мнѣние, пише нѣкой емигрантинъ М. В. Ю-чь, ако намъ, на Славянетѣ, цѣльта е: племенното, тѣсното ни народно-политическо съединение и освобождение отъ германо-латинското робство — то ние трѣба да признаемъ началата на русската государственность, като краеѫгѫленъ камъкъ, който единственно може да понесе зданието на всеславянското единство.... Основитѣ, т. е. началата, върху които се е съзидало прѣзъ вѣковетѣ огромното русско здание, които го подържѫтъ и крѣпѭтъ до днесь и които единственно гарантиратъ безопасния и сигурния триумфъ на призванието на Руссия сѫ: Православието и Самодържавната власть, гарантирующа развитието на русско-славянската самобитность, въ противность на иновѣрний, инородний и инокултурний Западъ. Безъ силата на Руссия, славянскитѣ народи въ Австрия и на Балк. Полуостровъ не могѫтъ се освободи и безъ моралното надмощие и влияние нейно, тѣ не могѫтъ се сгрупира въ едно тѣло около неѭ. Слѣдователно, началата

Тѣзи двѣ [illegible] на славянофилството — А[illegible] тамъ заявява, че Руссия прѣдставлява Азия [illegible] теорията на Данилевски. Послѣднийтъ и пророкува блестяще тържество на славянофилския идеалъ въ цѣлъ свѣтъ. — Днесь ний присѫтствуваме на изчезването на съврѣменната европейска цивилизация. Послѣдната ще сподѣли участьта на прѣдишнитѣ цивилизации: гръко-римската, египетската, халдейската и персо-мидийската. Теорията на Данилевски се нарича теорията на смѣната на културнитѣ типове. Тя се счита отъ славянофилитѣ за едно голѣмо откритие¹). Прочее, въпросътъ се свожда днесь къмъ борбата на зараждающата се, а въ сѫщность умирающа, азиатско-славянска култура отъ една страна и „Гнилия Западъ" отъ друга. ²)

Нъ тази идея нѣма нищо общо съ етнографическото славянство. Тя е само старанието на русскитѣ руссофили да оправдаѭтъ, теоритически, очакваното отъ тѣхъ пълно тържество на Руссия въ Европа. Наопаки, идеитѣ на русскитѣ славянофили странно съвпа-

на русската государственность сѫ знамето, което трѣбва да признаѭтъ и подкрѣпяѭтъ всички славяне, които се стремятъ за постиганието на всеславянското обединение" (гл. „19-й Февруарий", Турну-Северинъ 11 Октомврий 1897 г. Този вѣстникъ, единъ отъ органитѣ на емигрантитѣ, редактираше се отъ г. г. Св. Миларовъ и Д. К. Поповъ (сега послѣдния е Брѣзовски депутатъ и редакторъ на в. „Миръ"). „19 Февруарий" се издаваше отъ фонда на русското посолство въ Букурещъ, както това заявява самъ Миларовъ въ дневника си.

¹) Това „голѣмо" откритие всѣки день става по малко Прѣди всичко силата на Руссия се състои не въ православието и самодържавието, а въ комбинацията на тѣзи двѣ исторически условия съ военнитѣ усъвършенствувания на „гнилия" западъ. Послѣднийтъ, който по този начинъ е вече подчинилъ на себе си голѣма часть отъ русския животъ, продължава всѣки день да нанася нови смъртоносни удара на русската „самобитность". Това съ особна сила извършва въ Руссия развиваѭщия се капитализмъ, който съ създаването на голѣми русски работнически масси, истински европейски пролетариятъ, кове копието, което ще прободе царизма — послѣдната слѣда на русската азиатска самобитность.

²) Леонтьевъ, Россія, Востокъ и Славянство, Т. I, стр. 295.

датъ съ тѣзи на нѣкогашната Византийска империя. Ето защо и тѣ сами наричатъ своята бѫдѫща култура: славяно-византийскии типъ.

Собственно казано, славизмъ и славянофилство не сѫществува, а сѫществува византизмъ, тъй като двѣтѣ характерни чърти на първия — православието и самодържавието, се срѣщатъ още по рано въ последния.

„Ний знаемъ, пише г. Леонтиевъ, че въ държавата византизма значи — самодържавие. Въ религията той значи християнство съ опрѣдѣлени чърти, които го отличаватъ отъ западнитѣ църкви, отъ ереситѣ и расколитѣ. Въ нравственния свѣтъ ний знаемъ, че византийскийтъ идеалъ нѣма това високо и въ много случаи крайно прѣувеличено мнѣние за земната човѣшка личность, което внесе въ историята германскийтъ феодализмъ; знаемъ наклонностьта на византийския нравственъ идеалъ къмъ разочараванието въ всичко земно, въ щастието, въ устойчивостьта на нашата собственна чистота, въ нашата способность къмъ пълно нравственно усъвършенствуванье тукъ долу; знаемъ, че византизмътъ (както и християнството въобще) отхвърля всѣка надежда на всеобщото благоденствие на народитѣ и че то е пълното отрицание на идеята за всечеловѣчество, въ смисъль на земно всеравенство, земна всесвобода и вседоволство“ [1])

Византизмътъ — това е аскетитескийтъ идеалъ: постъ, молитва, денонощенъ трудъ съ пълно съзнание на своето нищожество и съ слѣпа покорность на ударитѣ, които испраща сѫдбата; съ пълно прѣзирание на суетния този животъ и голѣмо упованье въ други единъ, неземенъ. Разбира се, че този *аскетизмъ* се прѣдполага задължителенъ само за народа, а земнитѣ блага, наслаждения и пиршества сѫ за вѣнценосеца и неговитѣ шайки и боляри. Този бѣше византизмътъ на низката империя, щомъ това е и славянофилството на русската.

И тъй подъ славянофилство ний трѣбва да раз-

---

[1]) Леонтьевъ, I. стр. 81—82.

бираме „ясната и разбрана“ идея на византизма. *Славизмътъ* никога не е сѫществувалъ. Той е „сфинксъ“, заявява г. Леонтьевъ. Азъ съжелявамъ, че нѣмамъ мѣсто да приведѫ възтореженнитѣ слова на г. Леонтьева за византизма, подъ влиянието на който се е закрѣпилъ русскийтъ царизмъ. [1])

До като такива могѫщи връзки свързватъ бившата низка империя и Руссия, какви връзки свързватъ послѣдната съ славянскитѣ държави? Само случайни, *политически*. Чехитѣ сѫ по духа си нѣмци. Сѫщето може да се каже и за другитѣ славяне въ Австрия.

Очитѣ на всички славянофили бѣхѫ устремени къмъ България и Сърбия, гдѣто тѣ очаквахѫ да видѭтъ проявлението на вѣковното византийско влияние. И прѣдставѣте си тѣхното разочарование, когато излѣзе, че „тѣзи народи до сега въ лицето на своята „интелегенция“, освѣнъ най развалената и вулгарна *съврѣменна буржуазия* на свѣта нищо не даватъ“ [2]) (курсивъ на автора).

България и Сърбия рѣшително поискахѫ да влѣзѫтъ въ пѫтя на европейскитѣ конституционни страни. Тѣ прѣсадихѫ европейскитѣ парламентски и други учреждения. Съ една дума, тѣ сѫ облегнѫхѫ на „гнилия Западъ“, като се помѫчихѫ да истърсѭтъ отъ себе си всичко азиато-византийско. „Не затова, провиква се меланхолически г. Леонтьевъ въ *гражданинъ* (1882—83) русскитѣ орли прѣхвръкнѫхѫ Дунава и Балканитѣ, за да могѫтъ сетнѣ сърбетѣ и българетѣ да лупѭтъ на свобода кокошитѣ яйца на буржуазното европейство à la Вирховъ, á la Кобденъ или Жюль Фавръ“ [3]).

Единственната свръзка, която остава между освободители и освободени, е православието. Въ сѫщность то е било и най-могѫщето срѣдство, чрѣзъ което Руссия е придобила своето влияние на Истокъ.

[1]) Jbid, стр. 98.

[2]) Jbid стр. 77.

[3]) Леонтьевъ, Т І, 285.

„Да не забравяме, казва сѫщия Леонтиевъ, че принципътъ, въ името на който ний всѣкога се вмѣсвахме въ работитѣ на Истокъ, бѣше не *племененъ*, а *вѣроисповѣденъ*“ [1]).

Това сѫщето начало ще влѣзе въ основата и на бѫдѫщия источно-православенъ съюзъ, въ който, освѣнъ славянскитѣ земи, ще влѣзѫтъ още и Гърция и Румѫния. Даже послѣднитѣ двѣ държави, поради своитѣ вѫтрѣшни отношения, стоѭтъ много по близу до духа на бѫдѫщия културенъ источно-византийски типъ. [2]) Гърция—защото тя е съхранила по наслѣдство византийскитѣ чърти, а Румѫния, защото тамъ се е съхранило у селянетѣ разбирането на съсловнитѣ различия. Тогава, когато у българетѣ и сърбетѣ се е запазилъ демократическия, който лесно прѣминува въ „най противно и вулгарно западно мѣщанство“. Въ това отношение поляцитѣ стоѭтъ даже по близу до руссетѣ, отколкото ний българетѣ и сърбетѣ, тъй като въ Полша сѫщо се спазили понятията за съсловни различия.

Въ заключение, въ бѫдѫщия источенъ съюзъ ще влѣзѫтъ всичкитѣ православни, славяне и не славяне, второ, въ него ще влѣзѫтъ всичкитѣ славяне, православни и неправославни и най сетнѣ унгарцитѣ, тъй като за тѣхъ, заклѣщени между славянски племена, нѣма други исходъ.

Постъпенно славянофилската самобитна идея, излѣзла изъ мъглявитѣ теории на Хомякова и Аксакова, приема едно строго очертание. Така, ний знаемъ, че тя почива на закъснѣлитѣ русски аграрни отношения, признава за два основни догмата: православието „съ неговия аскетически характеръ и самодържавието, въ азиятската му форма. Ний видѣхме още, че славянофилството не е едно етимологическо, а историческо понятие, тъй като то не е равносилно съ славизма— който е „сфинксъ“ и несѫществува — и отговоря по съдържанието си на византизма. Най-сетнѣ славяно-

[1]) Jbid. 248, Т. I.

[2]) Jbid. Т. I' стр. 9 10.

византизмътъ ще се въплоти въ източно-християнския съюзъ, а, споредъ всички славянофили, Цариградъ трѣбва да стане столица на този съюзъ. [1])

Още отъ сега е трудно да се опредѣли бѫдѫщата форма на управлението на този източно-православенъ съюзъ. Тази форма ще бѫде дѣло на „неумолими сега обстоятелства“, както пише г. Леонтиевъ. Нъ това само относително *подробноститѣ*, а едритѣ черти на тази бѫдѫща източна федерация сѫ: фактическото тържество на Руссия съ нейната азиатско византийска култура.

За испълнението на това, между другото, се иска поражението на републиканска Франция, гнѣздото на революцията и западната култура. Наистина, Руссия търсѣше съюза на Франция, нъ това, пише Леонтиевъ, е „само повърхностно, вънкашно, за спазванието на политическото равновѣсие на европейскитѣ държави“. „Нъ за всѣкиго, продължава той, който нито на минута не иска да забрави за завѣтната, исполинска, а наедно съ това лекоиспълнима мечта за *независимата, многосложна и нова славяно—източна цивилизация*, повикана да замѣсти романо—германската, за него всевъзможното унижение на Франция като най напрѣднѫла западна страна, трѣбва да бѫде по скѫпо отъ военната побѣда надъ Германия“ [2])

Второто условие е пълното банкрутство на конституционната мания, на парламентаризма и западничеството между южнитѣ славяне. „Като стане явна абсолютната несъстоятелность, пише Леонтьевъ, *на индивидуално-плутократичвския и конституционно демократическия* строй, тогава всичкитѣ источни и славянски нации, които, тъй или инакъ, трѣба да влѣзѫтъ въ състава на горѣпоменатия великъ съюзъ,

[1]) Сѫщето нѣщо се приема отъ пр. Комаровски, който се съгласява съ идеитѣ на Данилевски по бѫдѫщата роля на Цариградъ (Источния Въпросъ стр. 35.) За сега, както вече поменахме, Комаровски иска неутрализацията. Тѣзи двѣ противорѣчиви искания сѫ съвмѣстими само въ главата на единъ кабинетенъ“ русски профессоръ.

[2]) Леонтьевъ, Т. I 290 стр.

ще бжджтъ накарани отъ чувството на самоспазването да извършатъ у себе си, дома, *прогрессивно-реакционни реформи*, които да събщжтъ на тѣхнитѣ общества по голѣма *устойчивость*" [1])

Тѣзи, тъй любезно наречени *прогрессивно-реакционни реформи* ще даджтъ една нова „групировка на общинитѣ, примирени съ високото единство на безусловно монархическата власть", [2]) Порано ний видѣхме да казва сжщото Аксаковъ въ писмото си до Батемберга. Въ заключение бждящия источенъ съюзъ ще бжде отрицанието на всички културни социални и политически успѣхи на западъ отъ една страна и тържеството на „органическата стихийна" азиатска славяно-византийска Руссия - отъ друга. [3])

Не иска съмнѣние, че русското правителство се отнася къмъ славянофилството съчувственно. Славянската идея спомага за развитието на русското влияние на Истокъ. Отъ друга страна, съ славянската идея русското правителство си служи, като съ единъ дери-

---

[1]] Курс. на авт. Jbid. 30S.

[2]] Jdem.

[3]] Различнитѣ български руссофили: либерали и демократи сжщо тъй — на ли е наедно Петко съ мжжьетѣ? — акламиратъ славянската идея. Ето единъ малъкъ букетъ: „Нѣма нито съмнѣние, че Руссия ще бжде на висотата на своето положение, готова да играе важната роля, която бждящето опрѣдѣля на славянството; понеже слѣдъ гърци, латини, франки и тевтони иде реда на славянското племе во главѣ Руссия." „Съгласие". „За Руссия много важи да ни има за приятели прѣдъ общия врагъ на славянството, а той е почти цѣла Европа." „Мл. България".

„Историята ни приканва на борба съ гнилия Западъ" [Прогрессъ].

„XX вѣкъ ще види тържеството на славянството" [И С. Гешовъ] Изобщо нѣма руссофилски вѣстникъ, който да не акламира въ всѣки брой славянската идея. Въпросътъ е, разбира се, другъ, да ли руссофилитѣ разбиратъ съдържанието и значението на славянската идея. Съ своето поведение тѣ много напомнятъ авантюрата на Ганя Балкански въ Прага, който помислилъ че прѣписалъ надписа на улицата, а то излѣзло, че той прѣписалъ единъ съвсѣмъ други надписъ—запрѣщение да не се полива вода — и послѣ строго и настойчиво показвалъ адресса си на всички пражчане.

вативъ: тя отвлича голѣма часть отъ умствената енергия на русското просвѣтено общество, която въ противенъ случай би се насочила противъ вжтрѣшното несносно положение на Руссия. Отчасти, съ сжщата цѣль русското правителство прибѣгва по нѣкой пжть и до войнитѣ противъ Турция, както, бѣше „освободителната“ война.

Нъ русското правителство въ своитѣ дѣйствия е свързано съ международни задлъжения къмъ държави, които могжтъ да се мѣрьжтъ съ силата на Руссия и ето защо по нѣкой пжть то прибѣгва до запрѣтителни мѣрки противъ славянофилитѣ, като напр. запрѣщението на Аксаковия „Парусъ“ въ 1857 г. [1]) Други пжть, въ врѣме на Сръбско—Турската война и, по късно русско-турската, правителството даде пълна воля и възбуждаше славянофилската агитация, когато вънкашнитѣ обстоятелства: раздори на Западъ и бъркотии въ Турция го улясняваxж въ постиганието на завѣтната цѣль: Цариградъ съ проливитѣ, които сж централната точка и на самото славянофилство.

[1]) Скальковски, стр. 67.

Глава третя

Източниятъ въпросъ.

сскитѣ стремежи на Истокъ и Европа. — Намѣсата на Пита полза на Турция. — Наполеонъ I и русската опасность. — ѣдствията на Западъ отъ русското нарастванье на Истокъ. — финицията на Източниятъ въпросъ. — Европейскитѣ интереси на Истокъ. — Отношенията на Австрия къмъ източнитѣ раги. — Политическото учение за спазванието на цѣлокупностьта на турската империя. Сжщностьта на това учение. — Разнитѣ мнѣния за Истокъ между европейскитѣ държавни мжжье. Система на малки независими балкански държави и европейото равновѣсие. — Руссия противъ Европа. — Дѣйствията на сската дипломация противъ европейския концертъ. — Какъ тя мотивира. — Стремлението на русската дипломация да монополизира Източния въпросъ. — Антагонизмътъ между Руссия и европейскитѣ държави отъ гледна точка на интереситѣ на балканскитѣ народи.

Въ двѣтѣ прѣдишни глави ний разгледахме разчнитѣ политически и идеологически форми на руситѣ стремежи сами по себе си, а въ настоящата ава ний ще ги анализираме въ свръзка съ интеретѣ на останжлата Европа.

Русското излизание въ Цариградъ и проливитѣ е развали цѣлата европейска политическа система. ичкитѣ държави, коя повече, коя по малко, ще усѣжтъ отгорѣ си убийственното дѣйствие на русското есилно самодържавие. Ето защо ний гледаме европейскитѣ държави да се опълчватъ противъ нараствато на Руссия на Истокъ, като противъ една голѣ опасность. Още въ врѣмето на Екатерина II, прѣзъ слѣдната нейна война съ Турция (1787 - 1791) Анлия, въ лицето на Пита, се застжпва за Турция ротивъ Руссия. Ако Портата бжде побѣдена и Рус-

[illegible] мѣстото и, казваше Питъ въ дебатитѣ по [illegible] на тронната рѣчь, цѣла Европа е заплашва[illegible] [illegible] основи". [1])

[illegible] като бѣше още пълновлeнъ, [illegible] „Кой може да прѣсмѣтне частьто [illegible] трѣбваше да се [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

анъ, който начъртa Руссия. Какво й оставаше само го осжществи? Да заеме дарданелскитѣ проливи“ [1]].

Сжщата нота господствуваше въ Европа и слѣдъ слѣднята русско-турска война[2]]. Така и днесь прѣдъ точнитѣ безредици.

Отъ една страна ний имаме Руссия, която иска добие първенствуѭще значение на Истокъ и да ане замѣстница на турската империя, а отъ друга Европа, интереситѣ на която се заплашватъ отъ ва и която се стреми да противодѣйствува на русото порастванье.

Въ този антагонизмъ се състои и цѣлия Истонъ въпросъ.

„Източния въпросъ, казва Татищевъ, въ сжщстъ, не е нищо друго освѣнъ въпроса за антагониз- между Руссия и Европа... Всичко, което, наисти-, може да усигори интереситѣ на Руссия не ще бжд- допуснжто отъ Европа, а всичко, което допусне ропа, всѣкога ще излѣзе недостатъчно за усигоре- ето на русскитѣ интереси“ [1]).

Какви срѣдства употрѣбяваше и можеше да отрѣби Европа противъ Руссия? Прѣди всичко, не- отбѣлѣжимъ, че ролята на Европа е главно *отбра- телна*, когато тази на Руссия е *нападателна* и *за- евателна*. И, дѣйствително, никоя европейска държава нѣма териториялни цѣли на Истокъ освѣнъ уссия. Може би, тукъ прави едно слабо исключение це и Австрия, нъ тя нѣма нито възможностьта, нито

---

[1]) Louis Blanc. Histoire da dix ans. (4 egit.) Paris 1846. T. p. 11.

[2]) Гл. между другото рѣчьта на Виндхорста въ нѣмския йхстагъ на 7/19 февруарий 1878 г. и отговора на Бисмарка: rst Bismarcks Reden (Univ. Bibl. 3696—98), S. 31.

[1]) Татищевъ. Изъ Прошлаго и пр. стр. 492.

Буквално сжщето е казалъ много по рано и австрийския пломатъ Прокешъ-Остенъ: „Това, който, пише той, като епифъ къмъ книгата си Zur Geschichte der Orientacshen Fragen, по отношение къмъ Турцая се нарича Исченъ Въпросъ, въ сжщность е въпросъ между Руссия и осталата Европа“ (генералъ А. Н. Петровъ Т, I. стр. 38).

належаща нужда да води една завоевателна политика въ Балканитѣ. Не иска съмнѣние, че ако на Австрия ѝ прѣдложжтъ Македония, както ѝ дадохж Босна и Херцеговина, тя не ще се откаже. Ако ѝ дадxтъ даже Цариградъ и тогава тя пакъ не ще се откаже, нъ сама Австрия, по своя инициатива или чрѣзъ война, не ще се рѣши на едно дѣйствие въ Балканитѣ. Да не забравяме, че Австрия е единъ агрегатъ, който вслѣдствие на вжтрѣшнитѣ национални борби може да се разруши още при първото стълкновение. Освѣнъ това, една завоевателна война на Балканския полуостровъ би била крайно непопулярна и между самитѣ нѣмци, защото освѣнъ слабости и материално истощение за Австрия тя друго нищо не може да доведе. Австрия е една много или малко цивилизована конституционна страна, и всѣки единъ новозавоеванъ народъ ще намѣри въ самия австрийски режимъ срѣдства да се бори съ централната власть и усили днешната вжтрѣшна неуредица. Отиването на Австрия навжтрѣ въ Балканския полуостровъ, вземането на Солунъ, тъй наречения *стремежъ къмъ Истокъ* (Drang nach Osten) е една само мечта и то не толкова на самитѣ австрийци, колкото първо, на Бисмарка и неговитѣ ученици, които отвлѣкохж съ това вниманието на Австрия отъ срѣдня Европа и второ — на Руссия, която направи Австрия, както при раздѣлата на Полша, съучастница на своитѣ прѣстжпления, да има ржцѣтѣ си свободни.

Нъ Австрия има най жизнений интересъ, щото и Руссия да не стане пълна господарка на Балканския полуостровъ. Тукъ нейния интересъ съвпада съ този на балканскитѣ народи и на всичкитѣ останжли европейски държави.

Въ борбата си противъ русското расширение на Истокъ европейскитѣ държави си послужихж съ Турция. Тѣ измислихж принципа за съхранението на Турската империя, владѣтелка и стража на Цариградъ и проливитѣ. Турция трѣбва да бжде противовѣсъ на русската сила. Отъ тукъ изникнж и туркофил-

ската европейска политика. Европа не се привърза къмъ самата Турция, колкото къмъ ролята, която се очакваше отъ неѭ.

Съхранението цѣлокупностьта на турската империя станѫ основенъ догматъ на европейската дипломация. „Съ единъ човѣкъ, казваше Лордъ Гатамъ, който не вижда интереситѣ на Англия въ спазванието цѣлокупностьта на Турция, азъ не искамъ да спорѭ“ [1]).

Русскийтъ посланникъ Князь Ливенъ телеграфираше на Неселроде отъ Лондонъ на 18/30 Октомврии 1825 г.: „цѣла Европа гледа съ ужасъ на русския колосъ, гиганскитѣ сили на когото могѫтъ да се сгромолясатъ надъ неѭ по единъ знакъ само. Затова въ нейнъ интересъ е да подържа Турция, като естественъ врагъ на нашето отечество“ [2]).

Сѫщитѣ думи се повтаряхѫ и въ всичкитѣ европейски кабинети, защото нѣма европейска държава, интереситѣ на която да не сѫ свързани направо или косвенно съ Истокъ. Единъ Бисмаркъ само заяваваше че „Источнийтъ въпросъ не струва коститѣ даже на единъ померански гренадиръ“. Нъ отъ негова страна това бѣше само една игра. Той искаше да бѫде приятель съ Австрия, нъ да не разваля и приятялството си съ Руссия. Той обичаше политиката на „усигоряванието и прѣусигоряванието“, правѣше таенъ съѭзъ и съ еднитѣ и съ другитѣ, лъжеше иеднитѣ и другитѣ, а обяваваше себе си за единъ „*честенъ самсаринъ*“ [1]). Нъ Бисмаркъ, несъмнѣнно, прѣчеше на русската политика на Истокъ и съзнаваше нейната опасность за Германия. Неговийтъ наслѣдникъ Каприви вече високо заявяваше, че пѫтьтъ за Цариградъ води прѣзъ Бранденбурскитѣ порти [1])

---

[1]) Louis Blanc, T. II. p. 13.

[2]) Енгелсъ. Иностранная Политика Русскаго Царства (№ 2. Соц. Демократъ. Женева стр, 50).

[1]) Bismarcks Reden etc... S. 21 (... eines ehrlichen Maklers, der das Geschäft Wirklich Zustande bringen will).

[2]) Триумфална арка на берлинската улица Unter den Linden.

Ний тукъ не ще се впущаме въ разгледването на поведението на Европа къмъ Турция. Ще забѣлѣжимъ само, че защитата на цѣлокупностьта на Турската империя бѣше цѣлесъобразно, да като въ самата Турска империя не бѣхѫ изникнѫли нови политически игли — възроденитѣ се балкански народи, които да заематъ мѣстото на окапалата Турция и подъ покровителството и гаранцията на Европа да испълняватъ сѫщата отбранителна роля на проливитѣ противъ Руссия.[1] Европа, наопаки, съ своето поведение възбуди балканскитѣ народи противъ себе си и ги хвърли въ отворенитѣ обятия на Руссия.

Нъ на врѣмето си това виждахѫ и нѣкои прозорливи европейски държавни мѫжье. Въ 1864 г. въ Кангъ—Кинъ, бѫдѫщия министръ на вънкашнитѣ работи, Лордъ Дерби, произнесълъ между другото и слѣдующитѣ думи: „Турцитѣ сѫ изиграли своята роля въ Историята... Азъ не разбирамъ намѣренията на на нашитѣ стари политически дѣйци да подържатъ турския режимъ билъ той добъръ или лошавъ... *Менъ ми се струва, че ний подготвяме за себе си врагове изъ племената, които твърдъ скоро ще станѫтъ господствуѭщи въ Източна Европа...*“ [1])

Ний привождаме мнѣнието на Дерби, като това на единъ консерваторъ, защото е излишно да поменуваме на български читатели, че, наопаки, английскитѣ либерали и демократи сѫ били най голѣми партизани на автономията на балканскитѣ народи. Освѣнъ това, изобщо взето, не веднъжъ европейскитѣ държави сѫ се намѣсвали въ полза на християнетѣ, нъ тѣхното начало е оставало все цѣлокупностьта на Турция.

Обаче, както вече забѣлѣзахме, Европа бѣше привързана не къмъ самата Турция, а къмъ нейната отбранителна роля. Ако на мѣстото на Турция се явяхѫ други държави, които да се придържатъ стро-

[1]) Подробно тази точка ний развихме въ Die Neue zeit № 26, Stuttgard 27 März 1897, S. S. 820—824.

[1]) Перепод. Малькольмъ Макъ-Колль. Султанъ и Державы“ Переводъ съ Английскаго. Сп. 189г. стр. 39.

го о своята независимость и да не допущатъ Руссия да се мѣси въ вжтрѣшнитѣ имъ работи, западнитѣ държави имахж интересъ да ги подържатъ. [1]) Тази политика, послѣдвана днесь, е била формулирана още прѣди 70 години отъ Гизо. Слѣдъ като исказва желание да се закрѣпи отоманската империя, той продължава: „нъ, ако отъ силата на нѣщата, отъ естествения вървежъ на събитията, нѣкое разчленение се извърши, нѣкоя провинция се откжсне, да се помогне за прѣобръщанието на тази провинция *въ независима държава*, за да вземе коалицията на държавитѣ и да служи единъ день, чрѣзъ новото си положение, за новото европейско равновѣсие“ [1])

Колкото повече Западна Европа обявява, че тя има непосрѣдственъ интересъ на Истокъ и че тя не ще остави Руссия сама да се распорежда съ сждбата на Источнитѣ народи, толкова повече у послѣдната

[1]) Докато балканскитѣ държави служжтъ за орждие на Руссия, въ нейната източна политика, естественно е, щото Европа да гледа на тѣхъ подозрително. Нъ щомъ, като тя вижда, че тѣзи освободени народи се залавятъ сериозно за своята независимость, нейния интересъ е да ги подържа най-живо. Тъй до като Метернихъ смѣташе, че Гърция ще бжде послужно орждие на Руссии, той се обявяваше противъ нейната независимость, нъ щомъ, като видѣобратното, той заявяваше на Прокетъ — Остена, своя, посланникъ въ Атина; „Моя планъ е съставенъ: Цариградъ може да бжде само гръцки, а сжщо и всичкитѣ земи, що лежжтъ между Цариградъ и Атина и гдѣто се говори гръцки езикъ“ (Татищевъ. Вост. Пол. Николая I, стр. 389).

Когато Руссетѣ окупирахж Влашко и Молдава двѣ години прѣди кримската война — като гаранция, Австрии поиска тѣхното испразднянье и неутрализирание. (генералъ А. Н. Петровъ. Т. I стр. 18—19) — Сжщитѣ мотиви карахж Англия да подържа енергически българското съединение, а по късно (всичкитѣ западни сили да защитяватъ българската самостоятелность. Тукъ е излишно да се казва, че дѣйствията на дипломатитѣ не сж водятъ отъ нѣкакви чувства на хуманность. Въ политиката има само интереси, заявяваше Жюль Фери, а интереса на Европа е да се създаджтъ на истокъ независими политически единици, които да заематъ мѣстото на Турция, да станжтъ пазители на проливитѣ и здрави елементи на мира и европейското равновѣсие.

[1]) Дебати въ френския Парламентъ на 1 Юлий 1839 г, Louis Blanc, T. V p, 307.

се явява желание да отстрани европейската намѣса, да парализира европейското влияние на Истокъ и дискредитира името на Европа между източнитѣ християне.

Руссия не иска да признае фактически правото на Европа да се интересува отъ източнитѣ работи. Разбира се, че, когато Европа е налагала съ сила, както въ кръмската война (1854—55), или чрѣзъ международнитѣ конгресси, извѣстни задлъжения, Руссия е била принуждавана да ги признае. Така, въ Парижския трактатъ (1856) и по късно въ Берлинския (1878) Руссия припозна правото на Европейския концертъ да се намѣсва въ вѫтрѣшнитѣ работи на Турция. Нъ, щомъ като самия европейски концертъ ослабне, вслѣдствие на раздоритѣ между западнитѣ държави, Руссия заявява званично, че тя не признава дѣйствията на никакъвъ европейски концертъ. „Ний ще кажемъ откровенно, пишеше министерски чиновникъ въ *Новое Время*, Руссия присѫтствува съ очудване на европейската окупация на Критъ — на този първи актъ на Европейския концертъ, нъ съвсѣмъ инакъ ще се отнесе русското общество къмъ появяването на Европа прѣдъ Цариградъ. *Какви интереси на Европа тукъ сѫ замѣсени? Едни интереси да противодѣйствува на русскитѣ успѣхи*, а не жизненнитѣ и дѣйствително необходими за сѫществуваньето на нѣкоя изъ европейскитѣ държави интереси.[1]) Това е единъ голѣмъ въпросъ на престижа, отъ напрѣдъ обяснenъ на всѣко едно русско сърдце, отъ историята на нашитѣ войни съ Турция — историята на нашитѣ жертви въ тѣзи войни. Въ Источния въпросъ съ Руссия не е равна нито една отъ европейскитѣ държави. Руссия може да се съгласи на нѣкакви си общи дѣйствия, нъ и въ самитѣ тѣзи общи дѣйствия тя си задържа неоспоримото право на старшинство,

[1]) Ний отбѣлѣзваме това интересно, за насъ българетѣ, признание, че интереситѣ на Западна Европа на Истокъ сѫ отбранителни, когато тѣзи на Руссия — завоевателни. Този е всичкия и поучителенъ смисълъ на горнитѣ редове,

на първенство и на това свое право тя трѣбва да напира и да го иска постоянно и безусловно". [2])

Тукъ Руссия гледа още съ очудване на претенциитѣ на Европейския концертъ, а съ възмущение ще погледне,ако той се яви съ флота прѣдъ Цариградъ. Съ още по-голѣма енергия въ друга една статия настоява безимения дипломатъ на исключителното право на Руссия да урежда тя сама турскитѣ работи. Слѣдъ като заявява, че Руссия се отказва да испрати делегата въ комиссията на отоманския дългъ и че тя безусловно отхвърля свикването на една конференция за рѣшението на Источния въпросъ, авторътъ продължава:

„Источнийтъ въпросъ е главно *русски въпросъ*. Въпросътъ за Дарданелитѣ, който е единъ отъ елементитѣ на Источния въпросъ, има също съвършенъ характеръ *на чистъ вѫтрѣшенъ русски въпросъ; той не се отнася никакъ до европейскитѣ държави*. Само двѣ държави се интересуватъ отъ него: Руссия и Турция". [1])

Даже на прѣдполагаемата русска съюзница, Франция, русската дипломация не признава равноправие по Източнитѣ работи. На една статия на проф. по историята въ Парижската Сорбонна, Ернестъ Лависсъ, напечатана въ списанието Révue de Paris — което, нека помена пѫтьомъ, не бѣше пропуснѫто въ Руссия — сѫщия канцеларски чиновникъ отговаря: „Ако

---

[2]) Россія и Европа на Босфорѣ. (Н. Время 7/19 февруарий (1897 г,) Тежкия и неудѣланъ езикъ, на който се пишѫтъ тѣзи статии, е още едно свидѣтелство на тѣхното канцеларско происхождение.

[1]) Русенския в. Законность (бр. 10) заявявѣше, че тази статия, отъ която ний приведохме само единъ откѫслекъ, е вдъхновенна отъ г. Нелидовъ, тогавашная русски посланникъ въ Цариградъ. Изобщо руссофилитѣ ѭ взехѫ за голѣмъ капиталъ.

Тъй единственния може би румѫнски руссофилъ, князь Стурдза, ѭ цитира цѣла въ своята рѣчь въ румѫнската камара на 10 Декемврий 1896. (тя е прѣведена цѣла на български: Политиката и силата на Руссия. Прѣвелъ Д. В. Македонски) София 1897 г., гл. стр. 37.

Франция претендира въ Источния въпросъ на [illegible], то [illegible] между нея и Русия нико[illegible] [illegible] и не би могълъ да стане никога [illegible] [illegible] Това е ясно за всѣкиго, който е прочелъ [illegible] отъ руската история. . .“ [illegible]

[illegible] мнѣния се вижд[illegible] [illegible] външнитѣ [illegible] между Русия и [illegible] [illegible] и [illegible] Н[illegible]

[illegible]

Януарий 188[illegible].

Глава четвърта

Русскитѣ прѣдложения за раздѣлата на Турция.

Какъ Руссия се ползува отъ вжтрѣшното положение на Европейскитѣ държави и отъ тѣхнитѣ взаимни отношения, за да ги подчини на своитѣ цѣли — Проектитѣ за дѣлежа на Турция и основната причина за тѣхната несполука. — Проекта на Екатерина II съ Иосифа II. — Прѣдложението на Ростопчина при Павла I. — Прѣговоритѣ по сжщия въпросъ между Наполеонъ I и Александра I въ Тилзитъ и Ерфуртъ. — Александръ I и Австрия. — Проекта на Каподистрия и дебатитѣ по него въ тайния комитетъ. — Николай I и Карлъ X. — Прѣдложение отъ Николая I на сжръ Хамилтонъ Сеймуръ за раздѣлата на Турция. — Прѣдложение отъ сжщия на Австрия да окупира Босна и Херцеговина. — Миссията на генерала адютанта графъ Орлова въ Виена. — Страха на Австрия. — Миссията на Сумарокова въ 1876 г. въ Виена. — Мѣстото на България въ различнитѣ тѣзи проекти. — Заключение.

Въпрѣки дълбокийтъ антагонизмъ между западно европейскитѣ държави и Руссия, послѣднята не веднъжъ се опитвала да ги употрѣби за постиганьето на своитѣ цѣли на Истокъ. Обстоятелствата, на които се е полагала Руссия да вмъкне нѣкои европейски държави въ своята комбинация, сж били първо алчностьта, която всичкитѣ еднакво сподѣлятъ. Съ два сравнително нищожни кжса отъ Полша — $^9/_{10}$ отъ които минжхж къмъ Руссия — послѣднята можа вече, по-рано, да привърже къмъ себе си Пруссия и Австрия и да ги направи съучастници въ нечуваното злодѣяние въ Историята. На сжщитѣ грабителски инстинкти дѣйствуваше Руссия, като канѣше тѣзи държави да се споразумѣтъ съ нея за раздѣлянье на Турция. Освѣнъ това всѣка една отъ царствуващи-

тѣ династии: Хабсбургитѣ, Хохенцолернитѣ и други германски династи, много длъжехѫ *лично* на русс тѣ царье, които не веднъжъ ги спасявахѫ отъ б товнический гнѣвъ на тѣхнитѣ собственни народи. Р скитѣ царье имахѫ, прочее, право да очакватъ тѣхна страна малко признателность. И най-сетнѣ стоятелството, върху което се облѣгаше най мн Руссия, бѣхѫ постояннитѣ взаимни гонения меж западно европейскитѣ държави. Най-напрѣдъ бо между Франция и Австрия, за прѣобладанието въ Ср ня Европа, послѣ съ изникването на Пруссия, бо между нея и Австрия за прѣобладание въ герм ския съюзъ, борба, между Франция и Англия за п обладание въ моретата и колониитѣ. Въ искусн групиране на малкитѣ и голѣмитѣ тѣзи факти, всичкитѣ тѣзи чувства и интереси — Руссия се дѣяше да държи всичкитѣ въ своитѣ рѫцѣ и да накара безропотно да служѫтъ на нейнитѣ интер Това тя и постигаше, нъ не напълно. Нейнитѣ пр ложения за раздѣлата на Турция посрѣщахѫ енер ческо, неумолимо съпротивление. Причината? Причи та бѣше тамъ, че въ Турската империя имаше е точка, която, едничка, струваше цѣлата империя и т то точка бѣше *недѣлима*. „Ако въ Турция им два Цариграда, казваше знаменития английски п ководецъ Велингтонъ — побѣдителя на Наполеона Ватерлоо, въ единъ свой разговоръ съ Николая I, точнийтъ въпросъ отдавна щѣше да бѫде разрѣшенъ

Отдавна Турция щѣше да сподѣли сѫдбата Полша, ако нѣмаше Цариградъ, който Руссия и да владѣе сама.

Нъ нека минемъ къмъ послѣдователното изл ние на фактитѣ.

На 10 Септемврий 1782 г. Екатерина II пр писменно прѣдложение на Иосифа II, синътъ на рия Терезия, — Австро-Германския императоръ, да раздѣлѭтъ Турция. Отъ Молдавия, Влашко и Б рабия щѣло да се състави нова държава, подъ им

[1]) Скальковскій. Стр. 263.

Дакия, която да се даде подъ скиптра на единъ православенъ царь. Екатерина е смѣтала да тури на дакийския прѣстолъ Потемкина. Дакия трѣбвало да остане една независима държава. Византийската империя, съ столица Цариградъ, трѣбва да бѫде възстановена, съ условие, че Екатерина ще тури на византийския прѣстолъ своя внукъ Константинъ Павловичъ. Освѣнъ това тази нова империя трѣбвало да бѫде зависима отъ Руссия. Съ писмо отъ 13 Ноемврий сѫщата година Иосифъ II отговаря, че той се съгласява, по принципъ, нъ за себе си иска градътъ Хотинъ[1] съ неговата малка область, часть отъ Влашко до рѣка Алута, областитѣ около Никополъ, Видинъ, Оршова и Бѣлградъ, а отъ тукъ всичката территория, която остава на дѣсно отъ една права линия, спуснѫта отъ Бѣлградъ къмъ Адриатическо море. Освѣнъ това Иосифъ II поискалъ още и Венецианскитѣ владѣния. По късно той прѣдложилъ, за да се обезщети Франция, да ѝ се даде Египетъ. [2])

Дѣйствително, войната противъ Турция бѣше почнѫта въ 1779, нъ Иосифъ умрѣ, въ Франция избухна революция, а въ Полша възстание и Англия отъ друга страна се намѣси въ полза на Турция и войната се приключи съ Яшския договоръ (1791).

Въ 1800 г. графъ Ростопчинъ — русския канцлеръ—изработва и прѣдлага на удобрѣнието на Павла I, слѣдуѭщия проектъ за раздѣлата на Турция: Руссия ще вземе Румелия [1]), България и Молдава; Австрия — Босна, Сърбия и Влашко; на Франция се дава Египетъ а на Пруссия — Хановерското курфюрство и епископствата: Падериборнско и Мюнстерско. Най сетнѣ отъ островитѣ на Архипелага и Гърция

---

[1]] Градътъ Хотинъ се намира малко на сѣверъ отъ Молдава, на рѣката Днѣстръ. Н. Б.

[2]) Проф. Мартенсъ. Собранiе трактатовъ, Т. II, стр. 133-135.

[1]) Подъ Румелия сѫ се разбирали турскитѣ области на югъ отъ Балкана. Н. Б.

ще се образува една еленска република, подъ покровителството на четиретѣ държави. [1])

При знаменитото свиждание на Наполеона I съ Александра I въ Тильзитъ (1807) било рѣшено, че Руссия ще вземе Бессарабия, Молдава, Влашко и България до Балкана; Напалеонъ присъединява къмъ владѣнията си: Албания, Тесалия, Морея и Кандия и се съгласява да даде на Австрия: Босна и Сърбия и найсетнѣ на турцитѣ, собственно, оставатъ Цариградъ, Румелия, Мала-Азия и Египетъ. Въ 1808 г. Наполеонъ писменно повтаря сѫщитѣ заявления, нъ на 27 Септемврий, сѫщата година на срѣщата въ Ерфуртъ, Александръ I исказалъ желание да вземе Цариградъ. Наполеонъ по думитѣ на Тиера, извикалъ: „Цариградъ — никога! То значи да владѣешъ цѣлия свѣтъ.“ [2]) По късно отъ Света Елена Наполеонъ заявявалъ: „Азъ можахъ да раздѣля съ Руссия Турската империя; разговоръ за това е билъ помежду ни не-веднъжъ; Цариградъ всѣкога е спасявалъ Турция. Руссия желаеше да го спечели, нъ азъ бѣхъ длъженъ да се сагласявамъ на това, защото той, единъ, струва цѣлата империя.“ [3])

Ако и чрѣзъ съюза съ Наполеона I Руссия и да не получи Цариградъ, нъ тя почнѫ да взема полскитѣ провинции, които бѣше дала на съюзницитѣ си. Тъй, тогава тя присъедини къмъ себе си Бѣлостокската область и Търнополския окрѫгъ отъ Галиция. [4]) Сѫщо съ съгласието на Напалеона Руссия присъедини къмъ себе си Бессарабия и Финландия. [5])

Прѣзъ войната въ 1809 г. противъ Турция Алек-

[1]) Скальковскjй стр. 262. (Соловьевъ. Восточный Вопросъ. стр. 300).

[2]) Скальковскiй. 262: Гленаръ. 36 - 37: проф. Комаровски. стр. 23—24.

[3]) Гленаръ, 37: Louis Blanc. T. IV, p. 98.

[4]) Мартенсъ. Междун. Право. Т. I стр. 119 - 120.

[5]) Татищевъ. Изъ Прошлаго и пр. стр. 19 - 20.

сандръ I прѣдложи на Австрия да заеме Босна, Сърбия и Крайна.[3])

Въ 1828 г. Каподистрия прѣдставилъ въ тайния комитетъ, свиканъ отъ Николая I, новъ планъ за политическата уредба на Балканския полуостровъ. Споредъ този планъ, намѣсто Отоманската империя, се основаватъ слѣдующитѣ нови държави: Дакия — съставена изъ Влашко и Молдава; Сърбия, която ще обхваща освѣнъ истинска Сърбия, още България и Босна; Македония — въ състава, на която ще влѣзжтъ освѣнъ собственна Македония, още и Тракия и много изъ островитѣ на архипелага; Епиръ — областьта съ това име и Албания и най сетнѣ Гърция. Тѣзи държави ще съставятъ помежду си федерация, столицата на която ще бжде Цариградъ съ една малка ивица суша.[1])

Послѣднята точка прѣдизвикала възражение отъ страна на Поцо де Борго и Дашкова, защото Цариградъ въ чужди ржцѣ не прѣдставлявалъ достатъчна гаранция за безопасностьта на Руссия[2]). А споредъ Татищева, както вече поменахме, Неселроде билъ главната причина да се осуети намѣрението на Николая да вземе тогава Цариградъ[3]).

Въ сжщето врѣме се водѣхж прѣговори съ френското правителство на Карла X да се даде на Франция всичкия лѣвъ брѣгъ на Рейнъ, а Руссия да вземе Цариградъ[4]). Юлската революция развали тѣзи кроения.

Нъ проектитѣ за раздѣлата на Турция бѣхж особно изобилни въ надвечерието на Кримската война. Тогава Николай I се намѣрваше въ стѣснено положение и въ нещастнитѣ народи въ Турция, които му

---

[3]) Скальковски стр. 262; камаровски 24.

[1]) Скальковскій стр. 262.

[2]) Мартенсъ. Собраніе и пр. Т. II, стр. 28—30.

[3]) Внѣшняя политика Им. Ник. I. стр. 202.

[4]) Louis Blanc. T. II. p. 7.

служехѫ като монета, той търсѣше да си купи съѭзници.

На 2/14 Февруарий 1854 той прави слѣдуѭщето устно прѣдложение на английския посланикъ въ Петерсбургъ, Сѫръ Хамилтона Сеймуръ:

„Азъ прѣдлагамъ да се образува изъ Дунавскитѣ княжества, включително Сърбия и България, *една* независима държава подъ протектората на Руссия; и азъ заявявамъ, че Руссия не храни честолюбиви намѣрения за завладѣванье на турскитѣ области. Англия може да вземе за себе си Египетъ и Критъ, нъ азъ не могѫ да ѝ допуснѫ да задържи за себе си Цариградъ и азъ казвамъ това откровенно. Отъ друга страна азъ гарантирамъ, че никога не ще вземѫ Цариградъ, ако прѣдлаганото отъ мене споразумѣние бѫде сключено между Англия и Руссия. Ако ли пъкъ Турция неочаквано падне до сключванието на тази конвенция, то отъ само себе си се разбира, че азъ не могѫ да обѣщаѭ да не направѭ това“ [1]).

Опитнийтъ морски вълкъ, Англия, не паднѫ въ примката, която тъй любезно ѝ простираше Николай I. Сѫщо тъй не се увлѣче и Австрия. По рано още въ 1853 г. Руссия прѣдложи чрѣзъ своя посланникъ въ Виена, барона Мейендорфа, на австрийското правителство да окупира Сърбия, Босна и Херцеговина[1].) Това ослабваше Турция, а на самата Руссия развързваше рѫцѣтѣ.

Тъй като Николай I самъ малко е вѣрвалъ, че Англия ще се съгласи на неговитѣ прѣдложения, затова въ сѫщето врѣме той е водѣлъ прѣговори съ Австрия. Съ тази цѣль испратилъ въ Виена генералъ адютанта, графъ Орлова. Той стигнѫлъ тамъ на 16/29 Януарий и вечерьта още прѣдставилъ слѣдуѭщия проектъ:

---

[1]) Друга часть отъ този разговоръ ний вече цитирахме по рано изъ: Daily Chronicle, October 6, 1896. (The traditional Policy of Russia.)

[2]) Този фактъ е съобщенъ въ книгата на генерала А. Н. Петровъ. Т. II, стр. 25.

1) Австрия и Пруссия обѣщаватъ строгъ нейтралитетъ, който тѣ ще защитяватъ даже съ орѫжие; 2) Руссия се задлъжава да помогне на своитѣ съюзници, ако ги нападне нѣкой и 3) Руссия обѣщава, въ случай, че се измѣнятъ границитѣ на Турция, да не прави никакви териториални измѣнения безъ прѣдварителното споразумѣние съ съюзницитѣ си: Австрия и Пруссия[1]).

Нъ онази година г. Татищевъ заяви, че Австрия не е подозирала даже, какво щастие е приготвялъ за нея царь Николай I. Въ русската държавна архива има несъмнѣнни доказателства за добритѣ намѣрения на Николая. На графа Орлова е било зарѫчано да съобщи лично на императора Францъ Иосифъ, че ако той върви съ Руссия, послѣдната му дава половината Турска империя, а Цариградъ щѣлъ да се обяви свободенъ градъ съ русски гарнизонъ на Босфора и австрийски на Дарданелитѣ[2]).

Нъ графъ Буоль, тогавашния австрийски пръвъ министръ, не допуснѫлъ даже гр. Орлова до императора. Австрия въ сѫщность разбираше, че въ една дѣлба на Турция, Руссия като по силна щѣше да вземе лъвската часть (и Цариградъ), както направи въ дѣлежа на Полша. Нъ най главното, че ако днесъ Руссия прибѣгва до помощьта на Австрия, то е да обезсили останѫлата Европа, нъ утрѣ, като постигне цѣльта си, тя ще се обърне противъ самата Австрия която, тогава изолирана, ще бѫде готова жъртва на Руссия. Още повече, че послѣдната всѣкога ще може да възбуди славянетѣ въ Австрия и да си създаде единъ прѣлогъ за намѣса въ вѫтрѣшнитѣ австрийски работи. Даровете, които носѣше Руссия, приличахѫ на Данайскитѣ.

Австрия има апетитъ — което показва окупирането на Босна и Херцеговина — нъ тя е придирчива и внимателна къмъ происхождението на храната.

---

[1]) Генер. А. Н. Петровъ. Т. II, стр. 2—3.

[2]) Русскій Вѣстникъ. Февраль 1897.

Въ надвечерието на Русско-Турската война Руссия прави нови прѣдложения на Австрия. Въ Януарий 1876 г. пристига въ Виена миссията на Суморокова. По неьж и изобщо ний ще говоримъ по натататъкъ[1].

Не е трудно да се прѣдвиди, какво щѣше да стане, ако се осжществѣше нѣкой отъ русскитѣ проекти[2]. Частно, нашето отечество, по проекта на Екатерина, влиза въ Нео-Византийската империя, а този на Ростопчина ни присъединява чисто и просто къмъ Руссия. По Тилзитския договоръ между Александра и Наполеона България до Балкана влизаше подъ Руссия, а на югъ отъ Балкана оставаше подъ Турция; по плана на Каподистрия България влизаше въ Сърбия, а по този на Николая I, прѣдлаганъ на Англия — подъ Сърбия и Ромжния. По проекта, прѣдлаганъ на Австрия, България попадаше подъ Руссия. Слѣдъ това ний сме почти готови да обоготворимъ Цариградъ, *единий и нераздѣлний* Цариградъ, въ който, като въ една гранитна скала, се разбивахж русскитѣ талази, които идѣхж да залѣятъ страната ни.

---

[1] За пръвъ пжть по ролята на тази миссия станжхж разкрития въ нѣмския официозъ Nordeutche Algemeine Zeitung (15/27 Априлий 1887 г.). Тѣ се потвърдихж отъ Московскія Вѣдомости (29 Априлий 1887). Напослѣдъкъ сжщия фактъ се потвърди въ унгарскитѣ делегации. (Correspondance de l'Est., въ в. Отзивъ, 26 Ноемврий 1897 г.).

[2] Поучително е наредъ съ горнитѣ неопровержими факти, черпени изъ руски официозни и въ всѣкой случай, напълно достовѣрни източници, да се прочетжтъ слѣдующитѣ редове изъ поменатата вече рѣчь на ромжнския руссофилъ князъ Стурдза: „Извѣстно е, че Австрия много пжти е прѣдлагала на Руссия да си раздѣлятъ Балканския полуостровъ. Руссия всѣкога е отхвърляла това прѣдложение...“. (Политиката и Сила на Руссия, стр. 35). Прѣводачьтъ на горната рѣчь я прѣпоржчва на българската интелегенция да я чете за назидание. И наистина, званични и назидателни цитати като горнитѣ, показватъ, какъ руссофилитѣ пишжтъ историята!

Глава пета

Войнитѣ на Руссия съ Турция

Епохата на Екатерина II.

олята на войната. — Вжтрѣшното състояние на Турция: приз-ците на турското раскапване. — Войнитѣ на Турция съ За-дна Европа: битвитѣ, ржководени отъ Донъ-Жуана, Монте-укули, Янъ Собески, Евгений Савойски и др. — Вѣроятната ждба на Турция безъ русското появяванье на Истокъ.—Русско-урскитѣ войни: първа сериозна война при царь Теодора Алек-ѣевича, двѣтѣ войни на Петра Великий противъ Турция, похо-дътъ на Миниха въ съюзъ съ австрийцитѣ противъ Турция. — ъцаряването на Екатерина II. — Характера ѝ. — Икономиче-кото разсипване на Руссия. — Екатерина II издава драконов-ки закони противъ русскитѣ селяне. — Екатерининия роскошъ истощението на Руссия. — Възстанието на селянетѣ (пугачев-щината). — Чумата. — Политиката на Екатерина въ Кримъ. — ейнитѣ интриги между татаретѣ. — Екатерина прави Кримъ независимъ* да улесни завоеванието му. — Официални доку-енти по въпроса. — Първа война на Екатерина противъ Тур-ия и Кючюкъ Кайнарджишкия миръ. — Руссия получава пра-вото да покровителствува християнетѣ. — Втората война на Екатерина противъ Турция въ съюзъ съ Австрия. — Смъртьта на Екатерина II.

Още днесъ, въ международнитѣ отношения, има динъ аргументъ, прѣдъ който отстжпватъ всички руги—той е *силата*. Гласътъ на дипломата замлъква прѣдъ този на топа; а и въ сжщность, волята на иплюмацията, нейнитѣ примки и кроежи щѣхж да бждатъ прости дѣтински играчки, ако не се опирахж а убѣдителната сила на щиковетѣ. Тъй като въпро-итѣ рѣшава силата, то не веднъжъ ний виждаме уссия, въ източната си политика, да води истрѣби-

телни и дълготрайни войни съ Турция. Вѣрно [illegible] тѣзи войни довършихѫ турското могѫщество, нъ [illegible] тъй е истина, че когато Руссия започнѫ систе[illegible]ческата си борба противъ Турция, послѣдната носѣше нѣколко външни и вѫтрѣшни рани, [illegible] които истичаше нейната мъзга. Бѣхѫ вече ми[illegible] врѣмената на храбритѣ султани, които лично [illegible] водяхѫ своитѣ побѣдоносни войски: бюрократия и о[illegible]ѣдинѫлия животъ внесохѫ между турскитѣ любовьта къмъ наслажденпя и спокойствие, [illegible] убивахѫ въ тѣхъ прѣдишнитѣ войнствени инсти[illegible] [illegible]жщето може да се каже и за самото турско [illegible]ление, което, тъй или инакъ, трѣбваше да се пр[illegible] на земледѣлието и занаятитѣ, защото съ грабежи [illegible]ито скоро истощяваха и безъ това кѫситѣ [illegible] [illegible]тва на християнетѣ, не можеше да се живѣе. [illegible] еничаретѣ съ султанитѣ, които първото [illegible] [illegible]ѣхѫ на прѣстола, бѣше [illegible] [illegible] братя, евентуални прѣстолона[illegible] [illegible] паши, като Али [illegible] [illegible] Мустафа Байрактарята, Мехме[illegible] Али [illegible] вѫт[illegible] [illegible] Турция [illegible] нейното [illegible]

[illegible] които, [illegible] Ту[illegible] Кар[illegible] Бене[illegible] [illegible]

Deo. [illegible]

[illegible] войски, [illegible] ството на [illegible] на турцитѣ, [illegible]

[1] L. Collas [illegible]

пихѫ Унгария на Австрия.[2]) Слѣдъ 13 години полския краль Янъ Собески нанася на турцитѣ ново поражение. Везирьтъ Кара Мустафа поиска да си отмъсти на австрийцитѣ за Раабското поражение и се появи на чело на 200,000 души и съ великолѣпие, което напомняше походитѣ на Дария и Ксерска, подъ стѣнитѣ на Виена. Австрия бѣше изгубена, ако не се явѣше отново храбрия полски краль, Янъ Собески, който отблъснѫ турцитѣ и едно слѣдъ друго имъ нанесе голѣми поражения.[3]) И въ благодарность на това, слѣдъ сто години, австрийскитѣ Хабсбурги, тъй великодушно спасени съ кръвьта на полящитѣ, влѣзохѫ въ позорното и черно споразумѣние съ Руссия и Пруссия да распокѫсатъ Полша. Подъ везирството на Ахмедъ—Мустава Кюпрюлията турцитѣ отново се явихѫ срѣщу Австрия, нъ бѣхѫ жестоко наказани отъ войскитѣ на князь Евгения Савойски при Саленкеленъ (1691). Турцитѣ изгубили 28,000 души, между които и самия везирь. Въ 1699, вслѣдствие на тази война бѣше сключенъ договоръ въ Карловецъ между Турция, Австрия, Полша, Руссия и Венеция, гдѣто Турция припозна на европейскитѣ държави правото на обща намѣса въ Турция.[1]) Въ 1717 нова война противъ Турция, завършена съ Пожаровацкия миръ (1718).

Това хронологическо исчисление на турски поражения открива едно анархическо вѫтрѣшно състояние, една силна тенденция къмъ раскапвание. Безъ да искаме да прѣдаваме на нашитѣ думи друга стойность, освѣнъ тази, която има всѣка хипотеза, ний се смѣтаме за силни да кажемъ, че безъ по нататъшната нужда за Европа да се закрѣпи Турция, като противовѣсъ на Руссия, отдавна Турция щѣше да се разложи на съставнитѣ си части. А нуждата за Европа произлѣзе отъ обстоятелството, че Руссия се яви претендентка за турското наслѣдство. Прочее, ако Рус-

---

[2]) Ibid. 66.

[3]) Ibid. 69.

Ibid p. 71—73.

сия не бѣше. много е вѣроятно, че ний, българетѣ, както и всичкитѣ други балкански народи, подъ благотворното влияние на Западъ, даже и подъ формата на едно врѣменно чуждо иго, щѣхме да сме много по напрѣднжли въ национално, политическо, културно и всѣко друго едно отношение. Това още повече може да се каже, като прѣсмѣтне човѣкъ неимовѣрнитѣ материални и други загуби, причинявани отъ русскитѣ войски слѣдъ всѣко оттеглянне на конто — а такива е имало около 10 — християнетѣ въ Турция е трѣбвало отново да захванжтъ създаванието на своето материално благосъстояние.

Нъ нека минемъ сега къмъ войнитѣ на Руссия съ Турция.

Още при царь Теодоръ Алексѣевичь руссетѣ водижтъ война противъ Портата.[1] Нъ съ идванието на прѣстола на неговия братъ, на Петра Великий, войнитѣ противъ Турция захващатъ да ставатъ хронически. До Петра Великий Руссия е имала на Черно море само една твърдѣ малка брѣгова ивица, която захващаше на западъ отъ устието на рѣката Бугъ, а на истокъ свършваше до Днѣпръ. На 1696 Петъръ, [illegible] гарнизонъ въ Азовъ — на Азовското море. Въ Карловишкия миръ това негово владѣние се потвърдява. [2] Петъръ тури началото на русско[то] разширение на западъ и истокъ по брѣговетѣ на Черно море. На 1710 г. декемврий се отваря нова война съ Турция. На [illegible] Петъръ минува Днѣстръ, съе[illegible] Кантемира. Молдавский князь, [illegible] турската войска, [illegible] неочаквана ма[illegible] и [illegible] русска армия щѣше да [illegible] въ плѣнъ, [illegible] не бѣше жена му Екатерина, [illegible] станъ на самия везиръ Балтаджи Мехмедъ, [illegible] скъпоцѣнности [illegible] сключения миръ, Петъръ [illegible] на Турция [illegible] обѣща

[1] Гле[illegible] 21

[2] Collas. p. 72.

а събори пограничнитѣ крѣпости и главно тази на Таганрогъ. [1])

Въ 1736 г. при царицата Анна Ивановна нова война, въ съюзъ съ австро-германския императоръ Карла VI, противъ Турция подъ началството на русския полководецъ Минихъ. Руссетѣ побѣдихѫ, нъ тѣхнитѣ съюзници, Австрийцитѣ, изгубихѫ. По договора, сключенъ въ Бѣлградъ на 18 септемврий 1739 г., Австрия отстѫпи на Портата Бѣлградъ, Оршова и Шабацъ, — градове, които бѣше завзела съ Карловицкия договоръ. По сѫщия договоръ Австрия бѣше заела Сърбия и часть отъ Влашко, които сега се освободихѫ и подъ нея оставаше само Темешварския Банатъ. Руссия повърнѫ на Турция завоеванитѣ отъ Миниха земи, освѣнъ едно парче въ Украйна и разруши Азовската крѣпость. [2])

Ний пристигаме въ царуваньето на Екатерина II.

Прѣди смъртьта си на 5 Януарий 1762 г. царица Елисавета оставяше прѣстола на своя племянникъ отъ Холщайнъ-Готорпския родъ Карлъ-Петъръ-Урликъ. Послѣдниятъ седнѫ на русския прѣстолъ подъ името Петръ III. Нъ скоро неговата жена Екатерина, една умна нѣмска княгиня, събаря мѫжа си отъ прѣстола и го заема сама на 9 юлий 1762. Душата на съзаклятието е билъ нейния любовникъ, още при живота на мѫжа й, князъ Григорий Орловъ, който слѣдъ нѣколко деня съ помощьта на по малкия си братъ удуши саморѫчно Петра — съборения царь. Тъй захванѫ това царуванье, което повдигнѫ Руссия *вънкашно* до нечувано значение, а вѫтрѣшно ѭ оголи, събори и опозори.

Екатерина II е била една нимфоманка, и тази часть отъ нейната личность принадлежи на психиатрията, а не на историята. Нъ нещастието е тамъ, че вакханалиитѣ на Екатерина се извършвахѫ за смѣтка и на гърба на нейнитѣ нещастни поданници. На многобройнитѣ свои любовници Орловци, Потемкинов-

[1]) Heeren, T II p. 88.

[2]) Heeren, T II p. 105—107

на Зубовии, Салтикови и др. тя подаряваше безгранични пространства руска земя съ всичкитѣ селяне, които живѣяха на нея и които до тогава се смѣтаха за свободни. По нѣкой пжть Екатерина е подарявала на нѣкой свой любовникъ по 10000 селяне прѣзъ единъ день[1]). Изобщо Екатерина изработи нѣколко драконовски закони противъ русскитѣ селяне и въ полза на русскитѣ дворяне. Съ указъ отъ 7 Октомврий 1792 г., когато на западния край на Европа бѣха паднали вече веригитѣ на робството, Екатерина ги прикова още по силно къмъ тѣлото на измжчения русски селянинъ. Съ въпросния указъ се заповѣдваше щото всички закрѣпени хора и селяне да се считатъ, като съставна часть отъ поземелната собственность и при отчуждаването на тѣзи селяне, както при отчуждаването на недвижимитѣ имоти, да се [illegible] цѣна и да събира данька въ [illegible][2]). Селянетѣ трѣбваше да съставля[illegible] движимъ имотъ, който е подле[illegible] облагане, както и недвижимийтъ [illegible] Екатерина правѣше [illegible] симпатиитѣ, на които [illegible] по своето происхожде[illegible] дойде на прѣстола. [illegible] животъ.

[illegible] направи едно пжтешест[illegible] провинции. Тя искаше [illegible] Таврида. По дъ[illegible] издигали богати [illegible] мѣста се правѣха [illegible] и нейнитѣ [illegible] имъ пакъ се [illegible] на пжтя, и [illegible] хиляди селяне, [illegible]. Въ Черно[illegible] на царицата.

[illegible] sociale p. 133.

[illegible] und Seine Zeit

Всичко това е струвало невѣроятни сумми, които сѫ ставали още по-голѣми, като се знае че тогава — а още и сега — отъ 10 лева 9-тѣ влизать въ джоба на посрѣдницитѣ. И всичкитѣ тѣзи съсипателни разноски — за да се създаде единъ лъжливъ и вънкашенъ блѣсъкъ, да се направи приятна картината на Царицата, а доходна за множеството нейни любовници, подъ - любовници, слуги и угодници. За всичко това е трѣбвало де се съблача и послѣдната риза отъ гърба на русския поданникъ, наричаше ли се той руссинъ, татаринъ, нѣмецъ или полякъ, християнинъ или мохамеданинъ, еднобожникъ или езичникъ[1]).

Прибавѣте къмъ това и постояннитѣ войни на Екатерина, които поглъщахѫ милиони и милиони и вий ще можете да си съставите приблизително понятие за вѫтрѣшното економическо състояние на Руссия подъ неѭ. Нъ истощенийтъ и смазанъ русски народъ, прикованъ съ драконовски закони къмъ земята, е хранѣлъ въ дълбочината на нараненото си сърдце могѫщото чувство на възмущение. При първия удобенъ случай грозната народна стихия се е изливала въ страшни възстания противъ царицата и дворянетѣ, както бѣше прочутата Пугачевщина въ 1773. Други пѫть надъ оголѣния и физически истощенъ русски селянинъ е нападалъ ужасния бичъ — чумата, която както, въ 1771 г., опустоши цѣли села, градове и окрѫзи.

Екатерина водѣше прѣписка съ нѣкои френски философи, нъ това бѣше само каприза на единъ синь чорапъ или на една развалена жена — капризъ, който не прѣдполагаше въ неѭ нѣкакви благородни и хуманни чувства. Наопаки, Екатерина бѣше улична тиранка, която безжалостно прѣслѣдваше рѣдкитѣ русски писатели и строго наказваше свободната мисъль. Писателя Новиковъ и много други негови прия-

[1]) Какви размѣри е вземало безжалостното пръсканье на народната пара, може да се сѫди отъ факта, че на 1791 г. Екатерина подарила на Потемкина едно облѣкло съ елмази, което струвало четири милиони рубли (Гленаръ 34).

тели бѣхѫ хвърлени въ Петро-Павловската крѣпость. Поетътъ Радищевъ бѣше осѫденъ на смърть — за стихотворения — нъ послѣ помилванъ и испратенъ на заточение въ Сибирь[1]).

Руссия при Екатерина приличаше на една великолѣпна гробница. На вънкашния блѣсъкъ отговаряше пълната вѫтрѣшна мизерия. Силата на Екатерина се държеше на безправието, безсилието и бѣдностьта на русския народъ. Нъ въ какво се състоеше успѣха на Екатерина вънъ отъ Руссия? Въ Руссия Екатерина сѣеше робство, произволъ, развратъ, вънъ отъ Руссия тя вършеше сѫщето.

Екатерина държеше нижкитѣ на четири интриги: тя интригуваше между западнитѣ държави, интригуваше още въ Полша и Швеция и най-сетнѣ интригуваше въ Кримъ.

Дѣйствията на нейнитѣ посланници въ Стокхолмъ и Варшава ний разгледахме вече въ встѫплението на тази книга. Сега ще разгледаме нейнитѣ дѣйствия въ Турция. Дѣйствието най-напрѣдъ се захваща въ Кримъ. Колко поучително е това! Кой казва, че Руссия не може да освобождава народи съ цѣль да ги завоевае послѣ? Ето ви нá — Кримъ, който Руссия освободи съ кръвьта на собственнитѣ си сълдате отъ турското иго, даде му свободна конституция, взе го подъ своето покровителство, като заявяваше пакъ, че го оставя независимъ, нъ само ще рѫководи неговата вънкашна политика. Гдѣ е сега независимия Кримъ? О! покажете ни го, чистосърдечни защитници на Руссия! Напраздно ще го търсимъ ний на политическата карта, защото неговата територия отдавна съставлява нераздѣлна часть отъ русската, неговото управление — нераздѣлно отъ русското. И прѣдъ та-

---

[1]) L. Tikhomirov 271. Още днесь не е позволено печатанието на съчиненията на Радищева въ Руссия. Изданието на Ефремовъ било унищожено, (изгорили) 1985 екземпляра. Въ 1880 г. цензурата позволила на Суворина, (издателя на Новое Время, да напечата 100 екз. само, които да продава най малко 25 рубли (80 лева). (Гл. Матеріалы для характеристики положенія русской печати. Выпускъ I. Женева 1898, стр. 20·

къвзи единъ жестокъ и остръ, нъ страшно поучителенъ урокъ на историята ще се намѣрѭтъ ли още хора, които да отричать, че сѫщето може да направи Руссия и съ други сѫщо тъй освободени отъ кръвьта на нейнитѣ сълцате народи! Нъ уви! свѣтътъ се управлява не отъ разсѫдъка, а отъ интереситѣ и прѣдразсѫдъцитѣ.

Кримъ, или Малка Татария, бѣше остатъка на прочутата нѣкогажъ Чингизъ Ханова империя. Отъ 1474 г. той бѣше подъ покровителството на Турция и единъ полунезависимъ ханъ[1].) Нъ Кримъ, както и други страни, като България, Румѫния — въ Европа, Армения — въ Мала Азия лежеше на русския сухъ пѫть къмъ Цариградъ отъ една страна и затуляше й черноморскитѣ брѣгове отъ друга. Отъ тукъ и желанието на Руссия да си отвори исходъ на морето и съкрати пѫтя къмъ Цариградъ, като тури рѫка на Кримъ.

Това рѣшено веднъжъ — русската дипломация пристѫпва къмъ испълнението на плана, като дѣйствува отъ една страна съ война противъ Турция, а отъ друга съ интриги въ Кримъ. Своеврѣменно Екатерина пише на посланника си Панина:

„Ний намѣрихме за добрѣ да се опитаме, не е ли възможно, щото Кримъ и всичкитѣ татарски народи да се поколебаѭтъ въ тѣхната прѣданность къмъ Портата, като имъ се внуши, че могѫтъ да си съставятъ едно независимо правителство. Тукъ ви се прилага прѣписа отъ едно писмо, което вий ще проводите отъ ваше име на Кримския ханъ. Ако кримскитѣ водители не ви отговорятъ, въ такъвъ случай, да разспръснете между татаретѣ прѣписи отъ него: то всѐ ще произведе между тѣхъ своето дѣйствие"[1])

Нъ защо Руссия не прѣвземаше татаретѣ направо, а чрѣзъ такъвъ сложенъ пѫть: обрѫща ги най напрѣдъ въ независими. а послѣ чакъ ги завоевава.

[1]) Heeren, т. II, 265.

[1]) Соловьевъ. XXVIII, 32.

Този въпросъ, има си мѣстото да се зададе и за други държавици, които сжщо тъй Руссия е направила независими. Отговорътъ ни дава самия русски държавенъ съвѣтъ.

„Чрѣзъ приеманието татаретѣ подъ свое непосрѣдственно поданство, Руссия ще възбуди противъ себе си обща и основателна завистъ и подозрѣние, че се стреми да увеличава безконечно своитѣ владѣния; благоразумието изисква да се прѣдпазваме отъ възбужданието на подобни чувства. . .“ [1]).

На Панина се даватъ наставления по нататъкъ да дѣйствува за „независимостъ“, нему се прѣдлага още „да поиска отъ татаретѣ — за да имаме възможность да ги защитяваме отъ турцитѣ—да пуснжтъ нашъ гарнизонъ въ нѣкои отъ крѣпоститѣ си и да ни дадж̀тъ едно пристанище на кримския брѣгъ, отгдѣто нашата флота да може да попрѣчи на едно турско излазяние на сушата“. Къмъ това Екатерина отъ своя страна прѣдписва: „Не по малко е нужно за насъ да имаме въ наши ржцѣ проходътъ отъ Азовското море въ Черното, затова и той да се иска“ [2]).

Татаретѣ не се съгласявали лесно. Тогава послѣдньото искание на съвѣта да се допуснжтъ русски гарнизони въ три татарски крѣпости и пристанища, странно ни напомня аналогичното искание на русскитѣ дипломати да се отпуснжтъ на Руссия пристанищата: Бургасъ и Варна. Това прѣди *„помирението“*. Сега „помирението“ станж при какви условия неизвѣстно. Обаче, за насъ едно е несъмнѣнно: Руссия, която счита Черно Море за свое и по официозни карти кара да го пишжтъ *Русское море*, не би се съгласила да се построи една даже проста българска военна лодка въ Черно море, ако не е получила по напрѣдъ *здрави* гаранции, че тя не ще послужи противъ Руссия, а, наопаки, за неж. Въ сжщность, постжпванието на тъй нареченитѣ *емигранти офицери* въ

[1]) Ibid. 116.

[2]) Ibid.

българската войска е едно доказателство повече, въ сжщата смисъль.

Руссия прѣдприема една военна демонстрация противъ тѣхъ, изгонила хана имъ Селимъ-Герея и турила на мѣстото му Тахибъ-Гирея. Руссия прѣдложила на него да подпише акта на отричанието на татаретѣ отъ турското покровителство и че се турьжтъ „подъ силното покровителство и поржчителство на русската автократка“[1]).

Нъ намѣрили се татаре, които задали на русския пратенникъ единъ въпросъ, какъвто хубаво би било да си зададжтъ и българскитѣ руссофили: „На ли искате да сме *волни*? защо тогава ни навързвате вашето покровителство и вашата защита? Щомъ като сме *независими*, ний можемъ и да се съгласяваме и да се не съгласяваме съ вашитѣ прѣдложения“.

Нъ Руссия не разбирала *волностьта* съ него ухо. Нейнийтъ ханъ Тахибъ-Гирей подписалъ, и Руссия взела акта. Турция упорствувала, войната се протакала и най-сетнѣ въ Кючюкъ-Кайнарджа (1774) Турция признала „независимостьта“ на Кримъ[1]). Татаретѣ съборили руссофилския ханъ. Избрали Девлетъ-Гирея. Руссия се явява и налага своя кандидатъ Шахимъ Гирея и му дава свои съвѣтници да го *упжтватъ*.

При тази явна русска намѣса таторетѣ захващатъ борба противъ нея. Образуватъ се партиитѣ руссофили, руссофоби и туркофили. Шахимъ Гирей се смѣталъ за простъ русски агентинъ и за това безъ голѣми трудности, когато възбудената и хранената отъ Руссия анархия узрѣла, Екатерина развѣва знамето на мира и тишината и въ 1783 г. окупира окончателно Кримъ.

„Само любовьта къмъ реда и спокойствието, гласи манифеста на царицата, принуждава руссетѣ да завзематъ Кримъ. Естественната немирность на татаретѣ, подбуждани отъ извѣстна намъ държава, под-

---

[1]) Ibid., стр. 223.

[1]) Heeren, II. 226.

конà издигнжтото отъ насъ здание за тѣхното благоденствие; тѣ злоупотрѣбихж съ подарената имъ свобода и независимость подъ владичеството на единъ избранъ отъ самитѣ тѣхъ князь. Разноскитѣ, причинени отъ необходимостьта да стои винжги въоржжена, за да защитява Кримъ и нуждата да тури единъ край на тѣзи постоянни смутове принуждаватъ Руссия да си присъедини Кримъ, като едно възнаграждение за разноскитѣ, които тя бѣ принудена да направи, за да подържа мира и тишината"[1]).

Въ 1774 г. въ Кючюкъ Кайнарджа наедно съ „независимостьта" на татаретѣ Екатерина II извоюва правото (§§ 7 и 16) да покровителствува християнетѣ въ Турция. Слѣдъ дѣйствията на Екатерина въ Швеция, Полша и Кримъ нищо по лесно нѣма, отколкото да се разбере, какво е смѣтала да постигне съ християнското си покровителство Екатерина. А на тѣзи, у които би останжло още съмнѣние, трѣбва да напомнимъ проекта ѝ за раздѣлата на Турция. Правото на покровителство бѣше зе нея, слѣдователно, единъ прѣдлогъ за постиганието на тази цѣль.

Тя искаше да достигне цѣльта си съ войната въ 1787—1791, въ съюзъ съ Иосифа II. Суворовъ прѣвзе и опустоши Молдава, Влашко и Бессарабия.[1]) Нъ австрийцитѣ бѣхж побѣдени при Люгошъ и самъ Иосифъ скоро слѣдъ това умрѣ. На 19 Септемврий 1791 г. Австрия сключва съ Турция миръ въ Свищовъ, съ условие да се повърне стария редъ на нѣщата. Англия се намѣси противъ Руссия, освѣнъ това въ Полша избухнж възстание, въ Франция революцията стигаше разгара си, и Екатерина бѣше принудена да сключи на 1792 януарий 9 миренъ договоръ въ Яшъ. Руссия земаше окончателно Кримъ и Очаковъ на Днѣстръ.[2]) Екатерина умира на 17 Ноемврии 1796 съ крайна скърбь че не е могла да накаже „стоглавата хидра" — революцията.

[1]) Руската грабителска политика. Стр. 58; Collas. p. Heeren. p. 265.

[1]) Collass. r. 85

[2]) Heeren, T. III p. 80—85

Глава шеста

Войнитѣ на Руссия съ Турция

Епохата на Николая I.

ѹваньето на Павла I и трагическата му смърть.—Александръ неговитѣ дѣйствия на Западъ. — Неговитѣ дѣйствия на Сѣ ъ: прѣвземанието Финландия. — Неговитѣ дѣйствия на Югъ: пиранието на Влашко и Молдова, войната му съ Турция и бванието на Бессарабия. — Николай I и икономическото разоие на Руссия. — Реакцията при Никогая I: прѣслѣдванието науката и литературата. — Цензурата при Николая и нейнидѣйствия. — Николай въ Полша. — Той иска да ѝ отнеме и ката автономия, която ѝ отпуснѫ Александръ I. — Възваниена полицитѣ къмъ Европа. — Геройската борба на поляцитѣ тивъ войскитѣ на Николая I. — Измамата. — Прѣстѫпното състие на Австрия. – Николай съ постоянната си намѣса вързда Европа противъ себе си. — Гръцкото възстание и Евроската намѣса въ полза на Гърция. — Битката при Наваринъ Походътъ на Дибича Забалкански. — Цѣльта на Николая. — инския миръ: Руссия получава Дунавското устие. — Руссия ва рѫководителка на турската политика. — Спорътъ за „свеѣ мѣста“ между Руссия и Франция. — Ултиматума на Менкова. — Русскитѣ войски окупиратъ Дунавскитѣ княжества. — ната. — Поражението на Руссия. — Сключванието на Парижя договоръ и неговитѣ послѣдствия за Руссия и християнетѣ.

Павелъ I, наслѣдникътъ на Екатерина II, едвамъ тѣ въ краткото си петгодишно царуванье (1796—01) да вземе участие въ втората европейска коалия противъ Франция и да отмъсти на майка си, Екаина II, за нейнитѣ срамни приключения, въ лицена нейнитѣ служители, които Павелъ гонѣше съ й-голѣма ярость.

Съборенъ и задушенъ отъ едно съзаклятие, душата на което бѣше собствения му синъ, Павелъ остави прѣстола нему, който и седнѫ подъ името Александръ I.

Вниманието на новия царь бѣше насочено найглавно на Западъ. Побѣдитель на Наполеона, той станѫ главата на прочутия Свещенъ съюзъ, който обхваща най-мрачнитѣ страници на новата история. Лично за себе си Александръ извлѣче не малко полза. Той присъедини къмъ владѣнията си Бѣлѣстокската и Търнополската области, а сѫщо и Варшавското херцогство. По този начинъ той отнемаше една слѣдъ друга полскитѣ провинции, които Екатерина бѣше отстѫпила на Прусия и Австрия, нъ само „*назаемъ*", както остроумно прѣдричаше Хееренъ.

Съ Турция имаше едно схващание. Още въ 1806 Александръ стѫпва съ войскитѣ си въ Влашко и Молдава и стоява цѣли 6 години, до 1812, когато отъ тамъ го извади Наполеоновото нашествие.[1]) Това и съкрати русската окупация на Румѫния, която инакъ можеше да се продължава несконччаемо пѫти по 6 години. И кой може да твърди послѣ, че руссетѣ не обичатъ да прѣвзематъ балканскитѣ и дунавски държави? Александръ I оттегли войскитѣ си, нъ задърже Бессарабия, която тогава, съ Букурещския миръ (28 май 1812), ставаше русска провинция. Нъ Александръ едноврѣменно се борѣше още и съ Швеция, отъ която получи Финландия. Въ тази дълга война противъ Турция руссетѣ стигнѫхѫ Балканитѣ, нъ тукъ се намѣси Англия и този пѫть въ полза на Руссия, защото борбата противъ Франция ги свърза.[1]) Въ Виенския конгресъ (1815 г.) Александръ добива исключваньето на Турция изъ дипломатическитѣ събрания на европейскитѣ държави, които ѭ бѣхѫ приели въ своята срѣда въ Карловицкия договоръ (1699). Въ мисъльта на Александра това означаваше, че Турция скоро трѣб-

[1]) Gr. g. Tocilescu. Istoria romanilor. Ed. IV. Bucuresci 1891. p. 73.

[1]) гл. Taunsoni de Sainte Hélène и пр. p. 205.

ва да бжде исключена и изъ картата на Европа. Многото войни, които води Александръ на Западъ, наситихж неговата и безъ това невоинственна натура, истощихж физически Европа, а особно Руссия, която трѣбваше да прѣкара нѣколко години въ миръ, за да събере нови сили.

Николай I наслѣди прѣстола на брата си Александра I на 1825 г. Руссия бѣше прѣкарала нужната почивка, и силитѣ ѝ позволявахж отново рѣшителни дѣйствия противъ Турция, съ каквито е пълно царуваньето на Николая.

Мѣстото на безгласната, нъ спокойна реакция при Александра зае шумната и буйна Николаевска шайка, която прѣвърнж цѣла Руссия въ единъ полицейски участъкъ, като сжщеврѣменно съсипа окончателно русския народъ. До какво положение Николай I доведе Руссия може да се сжди отъ факта, че въ 1855 г. дефицита на русския бюджетъ възлизаше на 261,285,000 рубли (приходи: 264,119,000; расходи: 525,969,000 рубли). [1])

Свободното слово на науката Николай прѣслѣдваше съ свирѣпостьта на единъ фанатикъ и суевѣренъ азиатецъ. „Азъ не щж хора умни, а искамъ хора послушни", казвалъ той. [2]) Въ 1839 г. въ Киевъ Николай произнася слѣдующитѣ думи до студентитѣ „Вий се учите добрѣ, нъ това не стига. Науката сама не дава добри резултати; азъ имамъ нужда отъ синове вѣрни на страната, имамъ нужда отъ една прѣданность безъ границы, отъ една покорность, която не разсжждава, отъ едно послушание абсолютно" [1]).

На всичко Николай навлѣче военна униформа, а на цензурата отпуснж юздитѣ до тамъ, щото самия цензоръ Глинка заявявалъ, че, споредъ цензурния уставъ отъ 1826 г., и самото „Отче нашъ" може да бж-

[1]) g. Plechanov, S. 9.

[1]) Tikhomirov. p. 319.

[2]) Генералъ А. Н. Петровъ Т. I стр. 5.

де истълкувано като якобинско[2]). Тази цензура запрѣтила извѣстната въ Руссия баллада, прѣведена отъ Жуковски, „Смальхолмската кула“, на туй основание, че въ нея отсѫтствува „нравственна и въобще полезна цѣль“ и освѣнъ това, че била тъмна и неувлѣкателна. Сѫщата тази цензура въ невинната забѣлѣжка, че въ Петербургъ сѫ скѫпи пайтонитѣ, виждала „косвенно укоряване на началството“[3]).

433 Mar Ни ma Послѣ подобни антеседенти не е чудно, гдѣто Николай съ прикази е разрѣшавалъ чисто научни въпроси. Съ подобно распореждание въ 1841 г. Николай заповѣдалъ да се признае за „истина“ съвършенното тождество между тритѣ раздѣления на русското племе; малоруссе , бѣлоруссе и великоруссе[1]).

Александръ I бѣше отпуснѫлъ на поляцитѣ еднам алка автономия. Николайп оиска да имъ ѭ ограничи. Полската диета испрати Жезнерски да моли у царя отстѫпки, защото народътъ се вълнува. На това Николай написалъ саморѫчно на доклада: „Азъ съмъ царь на Полша, азъ ще ѭ хързулѭ (La Pologne, je la roulerai). Първия топъ напълненъ отъ поляцитѣ, ще смаже Полша“[2]). Нъ чуждото иго не бѣше задушило въ полския народъ чувството на свободата и независимостьта. Въ потайницитѣ на окървавенитѣ сърдца на поляцитѣ блѣщѣше малкия лѫчь на надеждата и това, което имъ липсваше въ сила, наваксваше тѣхнийтъ незчерпаемъ патриотизмъ, дълбоката и благородна привързанность къмъ независимосстьта на отечеството си и тѣхния сюблименъ героизмъ. Полша, смазана, убита, намѣри въ себе си смѣлостьта и мѫжеството да възстане и протестира. Синоветѣ ѝ искахѫ свободни да живѣѭтъ или да измрѫтъ.

[2]) Матеріалы для характеристики положенія русской печати и пр. стр. 24.

[3]) Ibid. стр. 3.

[1]) К. Тарасовъ. На Рубежѣ двухъ царствованій Александръ III — Николай II. Женева 1795. Стр. 11.

[2]) Louis Blanc. T. II p. 167.

„Ако Провидението, казвахѫ тѣ въ своето възвание къмъ Европа, е обрекло тази земя на едно вѣчно робство и ако въ тази послѣдня борба свободата на Полша ще трѣбва да загине подъ развалинитѣ на нейнитѣ градове и труповетѣ на своитѣ защитници, нашийтъ врагъ ще царува само надъ пустини. . .“[1])

Полша смѣло възстанѫ, юнашко се бори и славно загинѫ. Ето единъ отъ многото факти: Двѣ хиляди републикански стрѣлци подъ командата на Дверницки распиляватъ и смазватъ армията на Рюдигера отъ 9,000 души, като ѝ плѣняватъ и осемь топа. Нъ полящитѣ се борѣхѫ единъ противъ десеть. Само Дибичъ Забалкански, който тукъ намѣри своята смърть, встѫпи въ Полша съ 160,000 войска. Руссетѣ не се облѣгахѫ само на своята сила, нъ тѣ прибѣгнахѫ до послѣднята, непростителна измама. На 25 Априлий 1831 часть отъ полскитѣ войски въ Подолия чакала руссетѣ. Прѣзъ нощьта едно отдѣление отъ 25,000 руссе отъ войската на Кайзаровъ минуватъ австрийската граница и отъ австрийската территория, отъ кѫдѣто полящитѣ не сѫ очаквали нищо, нападатъ възстанницитѣ въ тила[1]). Австрия затваряше очи прѣдъ такива нечувани факти, защото собственнитѣ нейни рѫцѣ бѣха мокри отъ кръвьта на полящитѣ, които тя си раздѣли съ Руссия и Пруссия[2]).

Вънкашната политика на Николая съотвѣтствуваше на вѫтрѣшната му. Въ встѫплението ний видѣхме, какъ на Западъ той правѣше себе си пазитель ни монархизма и легитимизма[3]). Революционнитѣ бури

[1]) Ibid. p. 164.

[1]) Louis Blanc, 246.

[2]) Фактътъ се случи прѣзъ въстанието въ 1831, а слѣдъ двѣ години, въ 1833, въ Мюнхенгрецъ между Руссия и Австрия бѣше сключенъ формаленъ трактатъ да си пропускатъ взаимно войскитѣ при едно второ въстание. Мартенсъ. Межд. пр, Т, I, 376.

[3]) Неселроде, канцлерътъ на Николая, писалъ въ 1833 г. на русския посланникъ въ Лондонъ: „Началото, на което се основава нашата политика, е да закрѣпи властьта на всѣкѫдѣ, гдѣто тя сѫществува, да ѭ оздрави тамъ, кѫдѣто е расклатена, да ѭ защити тамъ, кѫдѣто е нападнѫта“ („Free Russia“ from. December 1896. London).

хвърлихѫ въ краката му нѣмскитѣ владѣтели, които търсѣхѫ въ него подрѫжка противъ народитѣ си. Той бѣше станѫлъ разпоредитель съ тѣхната участь. Австрия влиза съ войскитѣ въ Хессенъ да умирява изникнѫлитѣ безредици. Пруссия отъ своя страна да не остане назадъ туря свой гарнизонъ въ Кассель и отказва на Австрия правото на намѣса. Николай туря своята сабя въ вѣзнитѣ и дава право на Австрия, въ Олмюцъ 1853. „Затова ли, писалъ Бунзенъ, нѣмския посланникъ въ Лондонъ и знаменитъ ученъ, на Максъ Мюлера хиляди бащи и синове принесохѫ въ жъртва своя животъ и щастие да се виждаме управлявани отъ милостьта на Руссия?"[1]) Сѫщето надменно и безцеремонно отношение имаше Николай и къмъ другитѣ държави[2]). Ето защо всичкитѣ съ готовность се уловихѫ о първия случаи да съборятъ отъ плѣщитѣ на Европа тежинитѣ на тази „чугунена фигура", на тази бездушна греда. Нъ прѣди да прѣтърпи поражението въ Кримъ, Николай води щастлива война противъ Турцитѣ въ 1828, когато Дибичъ Забалкански стигнѫ чакъ въ Одринъ.

Той си послужи за прѣдлогъ съ грѫцкото възстание. Независимостьта на Гърция бѣше спечелена и гарантирана съ участието на Англия и Франция. Флотитѣ на тритѣ държави, подъ рѫководството на английския адмиралъ Кодринтонъ, съвършенно унищожихѫ турската флота при Наваринъ (1827). Настрана отъ това се извърши Дибчовия походъ, приключенъ съ Одринския трактатъ (14 Септемврии 1829[3]).

Въ една прѣдишна глава ний вече забѣлѣзахме, колко твърдо е мислилъ тогава Николай да вземе Цариградъ и че той внесълъ този въпросъ въ тайния комитетъ на обсѫждание, нъ вижда се, че материал-

[1]) Генер. А. Н. Петровъ, т. I, стр. 30—31

[2]) в. Московскія Вѣдомости пишелъ тогава по адрессъ на Англия: Първия договоръ между Руссия и Англия ще бѫде подписанъ въ Калкута. Collas, p. 124.

[3]) Collos p. 114..

нитѣ мѫчнотии, послѣ холерата, която прѣполови войската на Дибича и която той занесе въ Полша и, най сетнѣ, присѫтствието на френската и английска флоти въ Архипелага ги накарахѫ да се ограничи съ получаванието на Дунавското устие (Делтата) и съ още 135 милиона рубли военно обещетение.

Тази побѣда даде въ рѫцѣтѣ на руссетѣ водѣнието на турската политика. Руссия се яви распоредителка въ Цариградъ до тази стъпень, щото скоро Николай испрати своя войска да защитява Султана, нъ за това ний ще говоримъ въ идѫщата глава.

Обаче, отъ самото това извънредно издигание на русското могѫщество излѣзе и опасностьта за него. Европа се стрѣснѫ отъ нарастваньето на русското влияние на Истокъ и се рѣши да го ослаби. Случая даде скоро сама Руссия. Въ 1840 г. Франция получила отъ турцитѣ правото да държѫтъ котолицитѣ нѣкои точки отъ тъй нареченитѣ „свети мѣста“ въ Иерусалимъ. Въ 1850 г. Руссия повдига претенции, като заявява, че тѣ трѣбва да принадлежѫтъ на православнитѣ. Турция се колебае да приема русското прѣдложение, когато Руссия на 1853 г. 28 февруарии стѫпва съ войскитѣ си въ Молдава и Влашко, като заявява, че ще държи тѣзи провинции, като гаранция, до като Турция не отстѫпи. Въ сѫщето врѣме князь Меншиковъ се явява въ Цариградъ, като извънреденъ пратенникъ, да иска отъ султана формално обѣщание. Послѣднийтъ подържанъ отъ Францпя и Англия отказва.[1]) Войната се захваща. Планътъ на Николая е билъ щото едноврѣменно съ дѣйствията си по сухо да настѫпи и по море да заеме Цариградъ послѣ да дѣйствува отъ тамъ противъ съюзнитѣ държави.[2]) Нъ послѣднитѣ прибързахѫ, или, ако слушаме русскитѣ автори — руссетѣ много бавно дѣйствувахѫ. Побѣдата останѫ на страна на съюзнитѣ държави. Николай умрѣ въ това врѣме (1855). Споредъ много автори, той

[1]) Collas, p. 133 за миссията на Меншикова още: А. Н. Петровъ, I. 47.

[2]) Генералъ А. Н. Петровъ I 58.

се отровилъ самъ. Неговийтъ синъ Александръ II сключи въ 1856 г. Парижския договоръ. Споредъ него, Руссия изгубва монопола си да покровителствува християнетѣ на Истокъ, което става едно общо европейско право. Черното море става нейтрално — Руссия се отказва да държи тамъ военна флота и да строи крѣпости. Дарданелскитѣ проливи оставатъ вѣчно закрити за военни кораби. Най-сетнѣ Бессарабия се отнема отъ Руссия и се повръща на Молдава, която по този начинъ влѣзе, като клинъ между Турция и Руссия, които вече не се допирахѫ. Исключителнитѣ права, които Руссия спечели въ Кючюкъ Кайнарджа, (1774) сега ги изгубваше въ Парижъ (1856).

Глава седма

Русско-Турското приятелство.

орическата стѣна на политическитѣ роли на Истокъ—Запад-Европа и Турция. — Руссия смѣнява Западна Европа.—Демок-ията смѣнява Руссия. — Русското туркофилство и истори-кото му развитие. — Записката на Кочубея до Александра I. Доклада на Неселроде до великия князь Константинъ Павло-ь. – Мотивитѣ на русското туркофилство въ периода 1830—). — Войната между Турция и Египетъ. — Русската военна ѣса въ полза на първата. — Ункяръ — Скелешкия договоръ. Руссия и Турция въ арменскитѣ клането — официозно мнѣ- въ Руссия за русско—турската духовна и културна солидар-ть. — Руссия и християнетѣ на Истокъ. — „Реакцията въ рус-тѣ кръгове противъ освободителната политика на Истокъ — признателностьта" на освободенитѣ къмъ освободителитѣ— ението на Армения за русския малоазиатски пѫть къмъ Срѣ-мното море и Индийския океанъ. — Общитѣ причини, които ать Руссия да подържа сегашния редъ на работитѣ на Ис-ь. – Мирнитѣ прѣговори на Руссия съ Турция за вземанието Босфора отъ Руссия. — Обѣщанието на Руссия къмъ Турция. Послѣдствията имъ за балканскитѣ народи.

Ний пристѫпваме къмъ разгледванието на една, най-малко интересна и поучителна страна на рус-та източна политика. Ний видѣхме Руссия ожесто-а гонителка на Турция, а сега ний ще ѭ видимъ еща нейна приятелка й подрържница. Ний видѣхме сия да води прѣговори за раздѣлата на Турция, ега ще видимъ Руссия най-голѣма защитница на ската цѣлокупность. Ний говорихме за Руссия, коя-водѣше война за вземанието на Турция, а сега говоримъ за войни, които Руссия е водила за ней-го опазванье. Ний ще видимъ тукъ Руссия да обя-за себе си за най-прѣданна пазителка на трактати,

— —

[illegible] ра
[illegible] ля
[illegible] ля
[illegible] жи
[illegible] ия,
[illegible] г.
[illegible] на

[illegible] ет-
[illegible] и съ
[illegible] градъ.
[illegible] ора-
[illegible], което
[illegible] зоитѣ
[illegible] ява въ
[illegible] да защитява
[illegible]. Най-напрѣдъ
[illegible] руски фрегати и
[illegible] на генералъ Мура-
[illegible] ственикъ по това на
[illegible] лично въ египетския
[illegible] рамирие съ Мехмедъ Али.
[illegible] неприклоненъ. По късно
[illegible] князъ Орловъ съ 5000 души,
[illegible] на азиятския цариградски брѣгъ при
[illegible] Тератия. Други 24000 души притѣг-
[illegible] сжщитѣ точки. Султанътъ посрѣщ-
нъ [illegible] много добрѣ новитѣ си покровители.

ю френския посланникъ де Варенъ[1]) накаралъ Египетския хедивъ или по-вѣрно сина му Ибрахима, който замѣсти баща си, да сключи миръ съ турцитѣ ъ Катана, като задържи за себе си Аданската крѣость — ключътъ на Мала Азия въ Срѣдиземно Море. ь на руссетѣ твърдѣ имъ се понрави новата „освобдителнна“ и „покровителска“ роль къмъ слаба Турия и тѣ не се съгласихѫ да се оттеглятъ, догдѣто рция не припозна на 26 Юний 1833 г. чрѣзъ знаменитя Ункиаръ Скелески договоръ, формално, русския отекторатъ. Чрѣзъ точка първа на този договоръ жду Руссия и Турция се сключва отбранителенъ съзъ за вѣчни врѣмена. § 2 — Всичкитѣ стари договори жду Руссия и Турция оставатъ въ сила, т. е. Руся не повръща на Турция нищо отъ това, което ѝ взела. § — „Ако е угодно Богу“, Русскийтъ импегоръ не задлъжава да даде на Портата материална моралша помощь въ размѣри, каквито намѣрьѫтъ за брѣ договорящитѣ страни. Русскийтъ царь търственно се обѣщава, да достави всички сухопѫтни морски сили като поиска Портата. Слѣдъ съкратетѣ тукъ точки слѣдватъ още § § 4 и 5 и на найнѣ въ Post-scriptum иде важното обѣщание на рция, въ замѣна на материалната помощь, която ѝ дава Руссия, тя, Турция, като нѣма възможть да прави разноски — тъй като разноскитѣ по държанието на войскитѣ, които Руссия би дала на рция, сѫ за смѣтка на първата, сѫщето би трѣбвада стане, ако Турция испрати войски на помощь Руссия — то повтарямъ, въ замѣна на всѣка мариална помощь, Турция се задлъжава да затвори ода на *Дарданелитѣ, сир. да не допуща на никой ждестраненъ военнъ корабъ да влѣзе въ тѣхъ, подъ кьвто и да е прѣдлогъ*[2]).

Съ послѣдната точка Руссия, добиваше това,

[1]) „Азъ виждамъ, рѣшително казвалъ де Варенъ, че Турия рѣшително не е нищо друго днесь освѣнъ една руска овинция“. L. Blanc, p. 111. T. IV.

[2]) L. Blanc. T. IV. p. 335 – 336.

което до тогава тя не можеше да мечтае, освѣнъ ако стане господарка на Цариградъ: затварянието на Черното Море за военнитѣ чужди кораби. Трактатътъ на Ункиаръ Скелеси бѣше за единъ срокъ отъ осемъ години, прѣзъ който русскийтъ съюзникъ султанъ Махмудъ умрѣ. Неговото мѣсто зае Абдулъ Меджидъ. Извѣстието за сключения договоръ, чрѣзъ който Руссия въ скоро врѣме ставаше фактическа распоредителка съ Турция, уплаши Европа. Послѣднята се възползува отъ новата война, която египетския паша Ибрахимъ отвори на Турция да се намѣси въ полза на послѣдната и да ѭ извлѣче изъ нѣжнитѣ прѣгрѫдки на Руссия.

Нъ дебаркиранието на русскитѣ войски въ Цариградъ и Ункиаръ Скелеския договоръ съставляватъ единъ извънредно поучителенъ прецедентъ въ русската източна политика. Тукъ Руссия, вѣковната турска противница, се явява въ една необикновенна роля, която тя разиграваше до тогава съ успѣхъ само между „единовѣрнитѣ й и единоплеменни“ християне. Руссия, покровителка на християнетѣ и Руссия покровителка на тѣхната притѣснителка, на Турция! Отъ простото съпоставание на тѣзи два факта не става ли очевидно, че русската политика излиза отъ много по други побуждения, отколкото отъ чувството на сътрадание къмъ притѣсненитѣ християне — думи, които въ нейнитѣ уста сѫ лицемѣрния прѣдлогъ да мами и лъже наивнитѣ източни народи?

Поведението на Руссия въ борбата на Турция съ Египетския хедивъ става много разбрано, като се вземе прѣдъ видъ, че съ това Руссия задлъжаваше и привързваше Турция още по-силно къмъ триумфалната колесница на Николая I и второ, че Руссия имаше интересъ, както забѣлѣзваше самъ Неселроде, въ записката си до великия князъ Константинъ, да има до себе си по скоро единъ слабъ съсѣдъ, отколкото единъ силенъ, какъвто бѣше именно енергическия египетски хедивъ Мехмедъ—Али. Освѣнъ това, тъй като Руссия иска да грабне сама наслѣдството на султанитѣ, не е ли естествено, щото тя да прѣчи на

вѣки другъ претендентъ, който би посѣгнѫлъ на цѣлокупностьта на това наслѣдство?

Днесь, въ арменскитѣ и критски работи Руссия се явява отново въ ролята си отъ 1833 г. и съ една такава горещина, която би трѣбвало да опари вѣка руссофилска съвѣсть. Всичката русска официозна пресса иска да увѣри Турция, че по-голѣма, по искренна и по гореща защитница отъ Руссия тя не може да намѣри. Официозния русски в. Le Nord отиде да увѣрява турцитѣ, че Руссия никога не е прѣдлагала на чуждитѣ държави раздѣлата на тѣхната империя, а *Московскія Вѣдомости* — че всичкитѣ досегашни русско-турски войни сѫ били плодъ на европейски интриги, че Руссия никога не е искала да вземе нито единъ прѫстъ турска територия.[1]) Въ *Новое врѣмя* всѣка недѣля се явявахѫ километрическитѣ дописки на нейния цариградски кореспондентъ, *Русскій сторонникъ* (Евгений Львовъ), гдѣто се прѣвъзнасяхѫ голѣмитѣ добродѣтели военни, граждански и религиозни на турцитѣ. Изведнъжъ, най отчаяното „варварско племе" се прѣобърнѫ въ единъ вѣротърпимъ народъ. „Прѣди два мѣсеца азъ вече писахъ въ *Новое Время*, пише Львовъ, че турчинътъ не е такъвзи фанатикъ, какъвто го считатъ въ Европа." [2])

Отъ друга страна сѫщийтъ *Русски сторонникъ*, сега открива между официална Руссия и Турция толкова сходни черти, толкова общо, щото човѣкъ може само да се чуди, какъ тѣзи два остатъка на азиатщината чакахѫ цѣли вѣкове, до гдѣто разберѫтъ необходимостьта отъ спасителния за тѣхъ съюзъ.

„...Въпросътъ е, пише сѫщийтъ авторъ, защо Турция на васъ, на мене и още на много други руссе се показва най мила отъ всичкитѣ фигурирующи тукъ европейски държави?.... Не ви ли поразява, че ний и Турция — два врага съ интереси най-про-

---

[1]) Тѣзи двѣ екстравагантни статии бѣхѫ прѣпечатани оназп година въ софийския руссофилски в. Свѣтлина.

[2]) Новое Время. Изъ Царьграда. X) 17/29 февруарий 1897 (№ 7531).

дешъ пари, ке се чинимъ бугаринъ" или „Мухуръ ми е и овде ка го клавамъ и онди ка го клавамъ".[2])

Достойно ли е слѣдъ това за велика и справедлива Руссия да защитява нѣкакви си арменци, „евреитѣ на Истокъ", или пъкъ далматанцитѣ и македонцитѣ, които на сръбската граница се правѭтъ сърбе, а въ София — българе? Най-достойно, или по хубаво, *най-износно* е да се защитяватъ толерантнитѣ и человѣколюбиви турци, които най-добрѣ сѫ направени да почитатъ руската самодържавна власть. Ако дойде Руссия въ Цариградъ, тѣ надали ще усѣтѭтъ това — толкова промѣната ще бѫде малка: намѣсто турския султанъ ще седне — русския.

Не иска съмнѣние, че Руссия има причини да бѫде неблагодарна отъ освободенитѣ отъ неѭ християне. Тя имъ даде независимость и тѣ разбрахѫ тази независимость за сериозна и намѣсто да послужѫтъ, като аванъ-гвардия на русскитѣ войски въ похода имъ къмъ Цариградъ, ромѫнетѣ направихѫ укрѣпления около Букурещъ противъ Руссия, българетѣ заподозрихѫ искреннитѣ и братски намѣрения на Руссия най-много, защото послѣдната ги правѣше на такива пълнишъкъ, щото всѣкой се питаше: Отъ дѣ тази горещ[illegible] и особна привързаность у Руссия, у [illegible] правителство, съ което не се отличава съ нѣжнитѣ си чувства къмъ единъ малко извѣстенъ и незначителенъ народъ? България се отдѣли сѫщо отъ Руссия [illegible] надали новитѣ русски интриги, каквато и подложк[illegible] намиратъ тѣ [illegible] срѣтѫщата солидарность на извѣстни български партии, ще сѫ въ състояние да [illegible] първого значение[3]).

[1]) [illegible] 22 Марта [illegible] Турция.

[2]) [illegible] Vorwärtz (Берлинъ 27 [illegible] Aufstand in Maked[illegible] бр. 90 — 91). Разочарова[illegible] е единъ всеизвѣстенъ [illegible]

„Русс[illegible] разочароватъ, пише [illegible] на чисто-еманципацио[illegible], че не

Има много постѫпки, на които човѣкъ не е въ състояние да прѣдвиди послѣдствията. Тукъ е мѣстото да се каже, че човѣкъ прѣдполага, нъ обстоятелствата располагатъ. Послѣднитѣ изиграхѫ на Руссия една дяволска игра и показахѫ, че не е безопасно за единъ тиранинъ да си играе съ огъня на революцията и свободата, Днесь Руссия вече не се лъже. Тя нѣма да създаде вече „една друга България", както казваше Лобановъ. Подъ „една друга България" Лобановъ разбираше автономна Армения. Цѣльта на Руссия, заявяватъ всички нейни защитници, е да даде независимость на християнскитѣ народи въ Турция. Щомъ като е тъй, ще попитаме ний, като татаретѣ въ Кримъ, слѣдва, че ний сме *волни* да приемаме или не приемаме твоето покровителство? Защо тогава ни се сърдишъ, че ний употрѣбяваме нашата волность, както намираме за добрѣ? Или ний сме волни и тогава то е наше право, или пакъ правото да ни рѫководишъ принадлежи на тебе и тогава, защо ни лъжешъ, че сме волни? Нъ Руссия искаше да ни направи стражари на пѫтя къмъ Цариградъ. Ний дѣйствително станѫхме стражари, нъ на сами себе си. А една независима Армения не само ще гледа, както и другитѣ държавици, да пази независимость, нъ и чрѣзъ собственното свое сѫществувание, гарантирано чрѣзъ международнитѣ трактати, тя би запушила сухия азиатски пѫть на Руссия къмъ Цариградъ и Срѣдиземното море отъ една страна и Персидския заливъ на Индийския океанъ отъ друга. И тукъ пада маската на русското благочестие, а сама Руссия се явява защитница на султанскитѣ безчиния и кръвопролития.

е далечь часа, когато не само ний всинца ще разберемъ и ще кажемъ всичко, че присъединението на Цариградъ е напр. много по необходимо и политично, отколкото платоническото освобождение на християнетѣ" Леонтьевъ. [Писано въ 1884) Т. I. стр. 76.

Въ една кореспонденция на парижския орлеанистки органъ Le Soleil (4 .Декмвр. 1895) изъ Руссия му пишѫтъ:

„Единъ горчивъ опитъ ни научи, колко малко печелимъ ний, руссетѣ, като помагахме на „братята на Югъ" (кавичкитѣ отъ корреспондента).

Нъ, като подава ржка на султана, прѣзъ лешоветѣ на стотина хиляди арменци, Руссия не забравя и завѣтната си цѣль. Днесь тя е заета съ уреждането на вжтрѣшното си финансово състояние, безъ което е немислима рѣшителна крачка къмъ Цариградъ, съ строението на стратегически и икономически железници и портове, съ развитието на индустрията и отварянието за нея пазари на Балканския полуостровъ и Китай, съ подчинението на послѣдния и на Корея, и до като не уреди всичко това, тя не може да се възползува отъ щастливия прѣдлогъ, който ѝ прѣдставятъ днешнитѣ безредици въ Истокъ да се яви подъ стѣнитѣ на Цариградъ[1]).

Сжщеврѣменно, като покровителствува Турция, тя се мжчи да добие по миренъ пжть това, което не може да вземе сега съ сила. Стремежътъ на русската дипломация е чрѣзъ пълното дискредитиране и обезсилване на турския султанъ, чрѣзъ пълното негово изолиране отъ Европа да го вземе по здраво въ своитѣ ржцѣ и, като му прѣдстави безизходното положение, да го накара да удовлетвори едно слѣдъ друго русскитѣ искания.

Вѣстницитѣ пишжтъ, че Руссия добила правото отъ Турция за свободенъ проходъ чрѣзъ Дарданелитѣ за военнитѣ си пароходи, което се подтвърдявало съ факта, че неотдавна единъ параходъ отъ доброволния русски флотъ прѣнесе доброволци и военни муниции прѣзъ Дарданелитѣ за Владивостокъ. Нъ за насъ е много важно да знаемъ дѣйствителнитѣ искания, които Руссия е прѣдлагала на Портата. Колко Руссия е смѣтала своето влияние въ Цариградъ за всемогжщо, а положението на Турция за съвършенно безнадеждно, показва недвусмисленното искание на Руссия да ѝ даде Турция Босфора. По добрѣ слушайте какво пише анонимния чиновникъ въ *Н. Время*. *„Заеманието на*

---

[1]) Тази точка е развита въ рапорта на Бълг. Соц. Демокр. Работн. Партия, прѣдставенъ на Лондонския междун. Социал. конгресъ въ 1896. Главата, касажща Источния въпросъ, е прѣпечатана въ миналогодишната февруарска книжка на Die Neuce Zeit подъ заглавие: Die Bulgarische Socialdemocratie in Oricutfage.

Босфора отъ русскитѣ войски съ съгласието на Турция — ето този исходъ, който ний всѣкога сме считали и считаме за най щастливъ за двата съюза изъ сегашното тѣхно натегнѫто положение. За Руссия това би значило да получи ключа отъ своя домъ въ своитѣ рѫцѣ, а за султана това било би сѫщата поддръжка, каквото въ 1833 г. Турция вече веднъжъ получи отъ Руссия, противъ побѣдоноснитѣ войски на Ибрахимъ Паша. *Този фактъ ще прибави търпѣние и на най обиденитѣ елементи въ Турция, а наедно съ това ще подкрѣпи авторитета и на султанската власть срѣщу злонамѣренитѣ агитации отъ всѣкѫдѣ* и ще се тури край на това чудно положение, при което една гръцка миноноска едва ли не се явява способна да прѣдизвика раздѣлата на Турция"[1]) (к. нашъ).

Руссия, да позлати своя хапъ, казва още, че ако Турция се съгласи на нейнитѣ прѣдложения, ще се унищожѫтъ капитулациитѣ и тя ще бѫде измъкнѫт а изъ ногтьетѣ на евопейската експлоатация. Нъ несъмнѣнно най привлѣкателното за Турция ще бѫде, че Руссия, въ замѣна на Босфора, гарантира цѣлостьта на територията, гарантира спокойствие и редъ вѫтрѣ и се обѣщава да запуши устата и на най нетърпѣливитѣ отъ християнетѣ, като даде на султанската власть нужния авторитетъ. Нъ за това мислѣте му вий, християнски народи подъ султана!

---

[1]) Россія и Европа на Босфорѣ. Н. В. 7/19 февр 1897 (№ 7525).

Глава осма

Руссия въ Армения.

Поведението на Руссия прѣзъ арменскитѣ ужаси. — Отзивитѣ на Лобанова по кланьетата въ Мушъ. – Руссия подържа сегашния редъ на нѣщата. — Руссия иска да потуля истината по рѣзнята въ Мала Азия. - Тя отхвърля проекта за широки реформи въ Мала Азия. — Руссия не иска да създаде „една друга България.“ — Побужденията, които каратъ русската дипломация да се противи на широки реформи въ Турция. — Ползата, която извлича Руссия отъ анархията на Истокъ и нейния интересъ да подържа тази анархия. — Руссия не иска да се употрѣбява давление върху Портата за прокарванието на реформитѣ. – Безсилието на Европа и желанието на Руссия да се разпорежда „сама“ съ сѫдбата на Турция. – Защитницитѣ на Руссия по нейното поведение въ арменскитѣ работи. — Руссия и Армения въ миналото. — Прѣдателствата и лъжитѣ на русската дипломация. — Русскитѣ репресалии противъ арменцитѣ на Кавказъ. – Френската пресса и макиавелщината на русската дипломация. — Английската пресса и Руссия. — Русската пресса и Армения. — Русската цензура и султановия харемъ — Русската опасность. — Значението на арменскитѣ жертви за балканскиитѣ народи.

Има грозни събития въ историята, адския пламъкъ на които ярко освѣтява и най-скриртитѣ и потулени дипломатически интриги и машинации. Арменскитѣ ужасни кланьета влѣзватъ именно въ тази категория събития. [1]) И ний имаме въ нашата история нѣщо подобно. Азъ казвамъ само „нѣщо подобно,“ тъй като българскитѣ ужаси *блѣднѫтъ* прѣдъ арменскитѣ. Нъ и отъ баташкитѣ и други кланета цѣлото чо-

[1]) По постъпенното развитие на арменскитѣ работи ний сме писали цѣлъ редъ статии въ Другарь, День, Социалистъ, а специално за Цариградскитѣ кланета читателя ще намѣри документалното имъ изложение въ една наша кореспонденция изъ Лондонъ въ Пловдивското списание Ново Време (г. I. кн. I стр. 79—99).

вѣчество потрепера. Изъ всичкитѣ гърди се изтръгнѫ единъ общъ викъ на дълбокъ възмутъ. Само въ Англия, по исчисленията на д-ръ К. Иречека, станѫли около 450 народни митинги въ полза на българетѣ[2]) Това собственно и развърза рѫцѣтѣ на Руссия да отвори войната, защото безъ всеобщото европейско съчувствие Руссия щѣше да се натъкне на нѣкоя нова коалиция. Нъ това, което Европа допуснѫ на Руссия, Руссия не иска да допусне на Европа. И още при какви условия! Повече отъ сто хиляди арменци сложихѫ своитѣ кости въ пространната гробница — Турция. Само въ Диарбекирския вилаетъ има, по исчисленията на *френския консулъ Мейре*, има исклани 30 арменци и изгорени 119 села. [1]) Нѣмаше вече какво да се спасява въ Армения защото" — казва поета Уильямъ Удсонъ „скоро послѣдниятъ олтаръ ще бѫде оскверненъ, послѣднитѣ дѣвойки, лишени отъ своя дѣвственъ цвѣтъ и послѣднята, отъ гладъ умираѭща, майка ще прѣгърне съ изсъхнѫлитѣ си рѫцѣ, послѣдния закланъ отрокъ къмъ своитѣ студенеѭщи гърди". И когато френскийтъ посланникъ, Монтебелло, съобщилъ на князь Лобанова подробноститѣ по ужаснитѣ кланета въ Мушъ, министрътъ на вънкашнитѣ работи на християнска и православна Руссия отговорилъ на френския посланникъ, че всичко това сѫ „incidents", *случки*, на истинностьта на които не трѣба да се дава пълна вѣра! [2])

Ний видѣхме вече въ минѫлата глава любезноститѣ, които русската пресса правѣше на Турция, нъ всичко това бѣше само едно слабо ехо на подрѫжката, която русската дипломация даваше на Турция. Ако нѣкой вѣстникъ, като *Новое Время*, заявява, че „за Руссия нѣма друга национална политика на Ис-

[2]) Българія въ Источній въпросъ отъ А. С. Цановъ. Пловдивъ 1879. стр. 82.

[1]) Извлѣчение изъ френската le livre jaune, раздадена въ френския парламентъ въ м. Марта 1897 (гл. Ново Време (спис.) Т. I. кн. 3. стр. 338.

[2]) Gbid.

токъ, освѣнъ подържанието на сегашния редъ на нѣщата, до като не се намѣри комбинация още по съобразна съ нейнитѣ интереси". [1]) то е само, защото на сѫщето мнѣние бѣше и руската дипломачия. Ни видѣхме въ минѫлата глава, какви сѫ нейнитѣ побуждения, а въ тази глава да видимъ на кратко дипломатическитѣ документи, които подтвърдяватъ напълно сегашното туркофилство на руската дипломация.

На другия день, слѣдъ прочутитѣ Сасунски кланета, английскийтъ либераленъ кабинетъ на Лорда Розбери прѣдлага да се испрати европейска коммисия отъ английски, руски и френски делегати да изслѣдватъ турскитѣ безчиния въ Мала Азия. Князь Лобановъ се съгласява да испрати единъ делегатъ, който само да *придружава* другитѣ двама делегати. [1]) Сѫщеврѣменно английското правителство изработва проектъ за реформи въ Армения. Нъ този проектъ билъ много широкъ, тъй като въ него се прѣдвиждала извѣстна автономия за Армения. Тази автономия се простирала почти на цѣла Мала Азия. Излишно е да говорѭ тукъ за голѣмото значение на прокарвание коренни реформи въ Армения. Достатъчно е да се каже, че веднъжъ Турция принудена да даде автономия на Армения, то съ това се съкратява двойно и пѫтя за добиването автономия и за Македония. Послѣднята би била само [illegible] на нѣколко мѣсеца. Съ дълго писмо отъ 4 юний 1895 Сэръ Франкъ Леселесъ, английския [illegible] въ Петербургъ, съобщава на [illegible] Кимберлей, че Лобановъ му за[illegible] проекти [illegible] особни прѣимущества за [illegible] въ Мала Азия, отъ които ще се образува [illegible] на бѫдещото [illegible] независимо

[illegible] на Востокѣ. (Н[illegible] Марта [illegible]

[illegible] Переводъ съ Английскаго. [illegible] въ тази русофилска книга [illegible] на единъ англо-руски [illegible] почерпимъ въ Синии [illegible] сме взели направо отъ [illegible]

царство, а Руссия не ще се съгласи и не може да се съгласи на това" [1])

Това се и разбира, тъй като създаванието на една независима Армения, въ Мала Азия, на границата на русскитѣ арменски области, ще усили и между самитѣ русски арменци надеждитѣ и тѣ ще поискатъ да се освободжтъ отъ русското иго. Това е свето право на всѣки поробенъ народъ — това е свето право и за русскитѣ арменци. Нъ сжщо тъй е належаща нужда за всички тирани и владѣтели на чужди народи да употрѣбяватъ всички простени и непростени срѣдства, за да държжтъ послѣднитѣ подъ крака си. Нъ не само тукъ е причината на незадоволствието на кн. Лобановъ отъ арменската автономия. Ний, българетѣ, нѣмаме съ стотини хиляди наши съотечественници подъ русското иго, нъ, ако на князь Лобановъ се паднѣше да ни освободява втори пжтъ, той би билъ и противъ нашата автономия. Ето и собственнитѣ негови, многозначителни думи.

Съ телеграмма отъ 13 юний 1895 Сжръ Франкъ Леселсъ, като подтвърдява отново разговора на Лобанова отъ 4 юний, продължава:

„Руссия ще види, каза негово прѣвъсход. (кн. Лабановъ) съ благодарность реформи, прилагани за всичкитѣ поданници на султана, нъ тя не ще се съгласи за създаванието на една территория, съсѣдна съ нейната граница, гдѣто арменцитѣ би се ползували съ исключителни привилегии — *за фактическо създавание въ Мала Азия на една друга България*" [1])

На 8/20 юний кабинетътъ на Лорда Солзбери падна. Мѣстото на Кимберлея, въ Форейнъ-Офисъ, зае Солзбери. Послѣднийтъ се съгласява да се измѣни първоначалния планъ за реформи и да се възложи на тримата посланници въ Цариградъ, изработванието на единъ новъ. Сжщеврѣменно, князъ Лобановъ дава телеграмма на посланника въ Цариградъ, Нелидова

[1]) Turkey Blue Boak, (№ 1 Fevruar 1896) p. 73.

[1]) Ibid. (Телеграмма отъ юний 13):

„да не отива въ пѫтя на реформитѣ много далечь." [2]) Защо Руссия се противи на сериозни реформи въ Турция? Освѣнъ несъмнѣнното желание на Руссия, да подържа Турция, освѣнъ случайния фактъ, че реформитѣ ще се приложѫтъ на арменцитѣ, Руссия има още и други причини да не иска реформи въ Турция. Широки коренни реформи въ Турция, които би дали широкъ достѫпъ на християнетѣ до водѣнието на държавнитѣ работи, би съобщили извѣстна устойчивость на Турция, а това е именно, което най-много не желае Руссия.

Официознитѣ русски вѣстници прикриватъ антиреформаторската русска политика подъ грижата, която Руссия вземала за Турция да ѭ защитява „отъ окончателното разорение и меркантилната експлоатация, на която ѭ подхвърля ревностьта на западнитѣ дипломати и финансисти, които се мѫчѫтъ да реформиратъ Турция на западенъ маниеръ".[1]) Излишно е да се говори тукъ, че именно широкото участие на християнското население въ управлението на Турция, би можало да защити турскитѣ поданници отъ безсъвѣстната експлоатация, отъ кѫдѣто и да иде тя и че, слѣдователно, не нѣкакво искрѐнно желание на Руссия да защити Турция отъ външната експлоатация кара неѭ да се противи на широки реформи, а други много по прозаически и сѫщеврѣменно егоистически побуждения. Въ сѫщность, самата русска дипломация е по откровенна отъ официознитѣ й вѣстникари, които затулятъ съ лозовъ листъ намѣренията си. Още прѣди седемдесеть години прочутия русски дипломатъ, Поцо ди Борго, като отиде, посланникъ слѣдъ Одринския миръ (1829) въ Парижъ, заявявалъ „императоръ Николай I се убѣди въ сѫществуваньето въ Турция на такива зачатъци отъ физическа и морална сила, каквито нѣма нигдѣ до сега и, че ако

[2]) Този фактъ съобщава английския посланникъ въ Цариградъ, Сѫръ Филипъ Кери, въ телеграмата си отъ 3 юлий 1895 до лорда Солзбери.

[1]) Аргусъ. Н. Време 29 Мартъ 1897.

султанъ Махмудъ успѣеше да прокара по-рано, всичкитѣ елементи на своя реформаторски планъ, това би направило Турция непристѫпна за насъ и ето защо ний, руссетѣ, можемъ да поздравимъ сами себе си, че прибързахме и нападнѫхме на Турция, прѣди тя да стане опасна за насъ — "[1]).

Поцо ди Борго говори тукъ за похода па Дибича Забалкански противъ Турция (1828), който, дѣйствително, парализира реформаторскитѣ усилия на Махмуда, захванѫти съ истрѣбванието на яничерската орда. Ний тукъ не искаме да се впущаме въ въпроса, да ли самитѣ турци могли би да се приспособѭтъ къмъ европейски реформи, нъ, въ всѣкий случай, тѣхното прокарвание въ Турция бѣше отъ найживъ интересъ за християнскитѣ нареди. Тѣ давахѫ силенъ потикъ къмъ тѣхното развитие.

Забѣлѣжително е, че двата главни реформаторски акта на Турция: Гюлханскиятъ Хати-Шерифъ (Танзимата) отъ 1839 г. Ноемврий 3 и Хати Хумаюна отъ 1856 г. бѣхѫ прокарани по исканието на Западна Европа, а не Руссия. Първия отъ тѣзи актове повика българетѣ къмъ икономическа самодѣятелность, а втория — къмъ религиозно-автономна.

Противяшието на Руссия на широки политически реформи произлиза още отъ това, че послѣднитѣ сѫ една крачка къмъ възможното, *мирно разрѣшение на* Источния въпросъ. И, наистина, ако вчера станѣше Армения автономна, ако утрѣ сѫщето се случи и съ Македония, ако проливитѣ бѫдѫтъ неитрализирани, а на Турция се остави една ивица съ Цариградъ — който съ нейтрализиранието на проливитѣ изгубва всѣкакво значение — съ това се приключва Источния въпросъ. Обаче, ний правимъ смѣтката си безъ Руссия, която по никакъвъ начинъ не иска да допусне испълнението нито на една отъ горнитѣ три точки. Мирното разрѣшение на Источния въпросъ отнема на Руссия тъй желанната възможность да вземе

[1]) Socialist Policy anb the Armenian Question etc. [The Social' Democrat] p. 42 — 43.

проливитѣ въ свои ржцѣ. И тя, разбира се, безъ особно, злощастно за нея стечение на обстоятелствата, не ще се откаже отъ „завѣтната си мечта".

Наопаки, въ интереса на Руссия е да има на Истокъ постоянни раздори, безредици, клането. Това ѭ прави всевлиятелна. За лице тя може да отпусне нѣкоя малка реформа, нъ, именно, такава, която не би искоренила анархията.

Това сж, впрочемъ, ясно съзнава и отъ арменцитѣ и младотурцитѣ. Послѣднитѣ въ своя органъ Mechveret (френско издание) (Прогресъ), въ броя отъ 1 Декемврий 1897 г. заявявахж, че русското правителство има правъ интересъ да продължава хаоса въ Турция. Сжщото, съ още по-голѣма подробность, говорѣхж още по-рано арменскитѣ революционери въ своя органъ *Хжнчакъ* (Камбана), въ броя отъ 1 Декемврий 1895 г.

Нъ и малкитѣ реформи, които подържа Руссия за лице, не би се прокарали въ Турция, до като срѣщу султана не се употрѣбѣше сила, тъй като самия той, кжсогледъ фанатикъ и невѣжа, не иска да чуе за най-малка реформа въ държавата си. Обаче, тукъ пакъ се явява услужливата русска дипломация, която се исказва противъ всѣко употрѣбение на сила срѣщу Турция. Въ горѣпоменатата вече телеграмма отъ 4 юний 1895 г. сжръ Леселсъ извѣстява, че Лобановъ му заявилъ „много откровенно, какъ той не намира за необходимо, даже ако султана отхвърли проекта на тримата посланници, да се прибѣгва до принудителни мѣрки или заплашителни думи". Сжщето се повтаря и въ много други телеграмми. Съ смъртьта на Лобанова дойде на негово мѣсто Шишкинъ. Нъ тукъ му е мѣстото да напомнимъ думитѣ на Николая II, казани на Климента: „Азъ съмъ младъ, министрътъ ми е новъ, нъ политиката ми е стара". И, дѣйствително, Шишкинъ, на прѣдложението на Солзбери да се употрѣбжтъ коерситивни мѣрки, ако Турция се откаже отъ реформи, отговорилъ на 20 октомврий 1896, че „употрѣбението на каквито и да принудителни мѣрки е *крайно противно* на Н. И. Величество царя",

При тѣзи условия очевидно, е че анархията въ Турция ще продължава. Християнетѣ ще пищѭтъ до небеса. Европа, парализирана отъ съпротивлението на Руссия, е безсилна да имъ помогне. Кой остава?

„Единственото срѣдство да се тури единъ край, пише познатия вече чиновникъ въ *Новое Время*, е да се остави Руссия *сама* да дѣйствува прѣдъ султана, да получи отъ него единъ декретъ, чрѣзъ който непосрѣдственийтъ контролъ на Руссия ще опрѣдѣли съ точность по нататъшнитѣ условия за сѫществуването на Турция“[1]).

Ето какъ самата русска дипломация, високо, съ шумъ, исповѣдва своето злодѣйство. Руссия остави — не! нѣщо повече: тя подържаше, насърдчаваше – султана да исколи сто хиляди арменци, за да може да получи отъ Европа пълномощието да се разпорежда „сама“ съ сѫдбата на Турция. Сѫщата тази Руссия, която за единъ запушенъ прозорецъ, въ „светитѣ мѣста“, въ Иерусалимъ, водѣше война, днесь съ кръвнишка радость гледаше на истрѣбванието на единъ цѣлъ християнски народъ. Тукъ, при адската свѣтлина на пламнѫлитѣ арменски села и градове, паднѫ маската на християнско благочестие, съ която се покриваше официална Руссия и отвратителната ѝ дива и азиатска фигура се явява въ пълната си цинична голота.

Нъ нѣма злодѣйство въ свѣта, което да не намѣри своитѣ адвокати, и адвокатитѣ на русската дипломация мѫчѫтъ се да оправдаѭтъ поведението ѝ съ обстоятелството, че арменското движение било дѣло на английскитѣ интриги. Това, разбира се, е низка клевета, както бѣше низка клевета, че българското възраждание било дѣло на Руссия. Не иска съмнѣние, че, както Руссия експлоатираше българското движение, тъй сѫщо и Англия, днесь, иска да се възпол-

[1]) Тази именно статия русснския руссеофилски в. Законность прѣдаваше на читателитѣ си за вдъхновена направо отъ русския посланникъ въ Цариградъ, г. Нелидовъ. Сѫщата статия цитира въ своята рѣчь румѫнския руссофилъ, Стурдза (стр, 37 — 37).

зува за своитѣ цѣли, да запуши азиатския пжть на Руссия за Цариградъ, отъ арменското. Нъ това нѣма въ дадения случай ни най малко значение за насъ. Фактътъ, който насъ ужасява, е, че Руссия *си позволява* за постиганието на своитѣ цѣли да подържа и насърдчава нечувани злодѣяния. Слѣдъ това кой балкански народъ може да счита себе си въ безопасность? Кое човѣшко сжщество би се чувствувало сигурно въ ржцѣтѣ на единъ канибалъ? Фактътъ самъ по себе си е грозенъ, страшенъ, нъ той става още по страшенъ за насъ, като помислимъ, че утрѣ Руссия може да направи съ македонцитѣ, съ насъ, това, което направи вчера съ арменцитѣ. И, наистина не е ли тя, сжщата русска дипломация, която караше прѣди 12 години своя всѣкогашенъ приятель, султана, да окупира Источна Румелия?

Кой може още да защитява подобна една дипломация? Кой ще поеме на съвѣстьта си тежката отговорность прѣдъ историята която лежи върху този новъ иезуитски орденъ? Пазѣте се отъ всѣка солидарность съ тази православна яничерска орда! Пазѣте се да не си намокрите ржцѣтѣ съ кръвьта на хилядитѣ убити арменски младенци! Пазѣте се, да не ви попръска челото мозъка на смазанитѣ черепи на арменскитѣ старци и жени!

Нъ прѣстжплението на Руссия е още по позорно. Тя днесь прѣслѣдва арменцитѣ, слѣдъ като ги измами, излъга и изигра. Русскитѣ защитници прѣдставятъ арменското движение за една „английска интрига“, като забравятъ, клетницитѣ, че даже то и да е днесь английска интрига, то е само, слѣдъ като бѣше по напрѣдъ русска интрига. И, наистина, не веднъжъ Руссия е възбуждала и насърдчавала арменцитѣ противъ Турция и Персия. Арменцитѣ бѣха първитѣ християне подъ турското непосрѣдственно иго, отъ услугитѣ на които Руссия се въсползува.

Още при царица Анна турското правителство улови чети арменски доброволци, съ русски знамена, русски паспорти и писма, които показвахж, че сж въ

сношения съ турското правителство[1]). По късно, при Николая, на помощь на Паскевича Еривански дойдохѫ десеть хиляди арменски доброволци, въоржжени на смѣтка на мънастира Ечмеадзимъ (находящъ се тогава въ Персия) и прѣдвождани отъ самия патриархъ Нерсезъ V. Руссия обѣщала на арменцитѣ независимо „Араратско княжество“. „Има нѣколко десятки години, казва се въ една арменска прокламация отъ 1885, какъ русскитѣ деспоти ни обѣщахѫ, съ своя подписъ, независимостьта на Араратската страна; тѣ се обѣщахѫ да възстановятъ старата Конституция на Ани и Вагарахпадъ, тѣхната слава и тѣхната власть; сега тѣ подло отричатъ собственнитѣ си думи и намѣсто блѣстящи обѣщания тѣ прибавятъ къмъ развалинитѣ на Ани развалинитѣ на нашитѣ собственни училища“)[1].

Нъ Руссия не се задоволи само да излъже арменцитѣ, слѣдъ като си послужи съ тѣхъ за завоеванието на Ериванъ, не се задоволи да ги остави да ги кольѫтъ въ Турция, нъ още ги прѣслѣдва и въ Русска Армения. По най прѣсни свѣдѣния русското правителство е спрѣло арменския вѣстникъ въ Кавказъ *Ардзаганъ* за „врѣдно направление“ и затворило 168 арменски училища[2]).

Изобщо нечуваното поведение на Руссия на Истокъ прѣдизвика всеобщото европейско възмущение. Противъ неѭ протестирахѫ и най голамитѣ ѝ приятели на Западъ. Ето какво пишеше голѣмия шовинисть и партизанинъ на Франко-Русския съѭзъ, Анри Рошфоръ, въ L'Intransigeant, отъ 13 Мартъ 1897:

„Отъ французска точка зрѣние има единъ въпросъ, който испъква на небосклона и който, ако не бѫде разрѣшенъ въ смисъльта на великодушието и човѣщината, ще хвърли единъ страшенъ смутъ въ съвѣ-

[1]) А. Кочубинскій. (На Босфорѣ, въ 1735) В. Европы Октомврий 1897, стр. 531.

[1]) Гл. Нашата стария: La Question d' Orient et le Parti Socialiste international (III article). La Petite République 16 Avril 1897. № 7672).

[2]) L'Arménie 1/13 Мартъ 1898 (London) № 113.

титѣ на нашия народъ: въпросътъ за възможнитѣ слѣдствия отъ нашия съюзъ съ Руссия. — Русскитѣ дипломати всѣкога сѫ минували за надарени съ едно голѣмо лукавство; прочее, твърдѣ е възможно, че систематическото въздържание на русския царь, слѣдъ кланетата въ Цариградъ, Ванъ, Диарбекиръ и Трапезундъ, влѣзва въ единъ планъ на усъвършенствуванъ макиявелизмъ. — Руссия дава на султана единъ видъ пълномощно, щото този клетникъ, възбуденъ отъ миризмата на кръвьта, да лочи, до като единъ отъ подчиненитѣ на неговото истрѣбително иго народи се рѣши да го отърси. — Тогава царьтъ се явява и прави публично слѣдующето заявление: „слѣдъ като сега Европа остави да се начѐкне Турция, фактически всичкитѣ договори сѫ скѫсани, и никаква конвенция не ме спира вече да вървѭ къмъ Цариградъ“ — нъ всѣки ще признае, че нашата съюзница съзерцава съ окото на една крава, която гледа да минува единъ тренъ, ужасната сѣчь, която напослѣдъкъ толкова зарази въздуха, щото настѫпи чума. Е добрѣ! ний казваме: спрѝ тамъ!...“

Ний бѣхме могали да приведемъ още статии изъ монархическитѣ вѣстници (L'Autorité, Le Soleil), както и изъ радикалнитѣ (La Justice, La Lanterne, Le Radical) и изъ социалистическитѣ (La Petite République, Le Peuple, Le reveil du Nord), гдѣто сѫщата тема се развива въ по остра или въ по мека форма.

Прѣзъ послѣдната русско-турска война, прѣзъ голѣмата агитация по българскитѣ ужаси въ Англия, имаше много англичане, които вѣрвахѫ въ искреннитѣ намѣрения на Руссия и ѭ подържахѫ. Сега повечето отъ тѣхъ отблъсватъ всѣка солидарность съ неѭ. Най-напрѣдъ иде Гладстонъ, бившия „голѣмъ русски приятель.“ Въ различни писма той напада русската сегашна политика и, между другото, въ едно отъ 13 Мартъ 1897 г., до Вестминстерския дукъ той нарича Николая II, единъ младъ човѣкъ безъ опитность и

познания, а правителството на когото „е чисто и напълно деспотическо“[1])

Послѣ иде бившия руссофилски радикалски вѣстникъ Daily Chronicle, гдѣто въ уводната статия, отъ 30 Мартъ 1897, ний четемъ слѣдуѭщото:

„Укоряватъ ни, че сме си измѣнили политиката къмъ Руссия. Ний не приемаме този укоръ, защото *ѣдката на нашата политика къмъ Армения бѣше исканието, щото Англия да работи достойно и независимо. Нъ истина е, че ний бѣхме готови на едно искренно съвмѣстно дѣйствие съ Руссия къмъ постиганието на поставената отъ насъ цѣль. Обаче, слѣдъ като ний забѣлѣзахме, че Руссия напълно или почти напуснѫ рѫководящитѣ си начала отъ 1876 и 1877, че живота на християнскитѣ поданници на Портата е само прахъ въ вѣзнитѣ сравнително съ нейния стремежъ да стане очи, уши и любезенъ съвѣтникъ на разбойника (сир. на султана), до като наслѣдството на послѣдния узрѣе за русската жътва и слѣдъ като видѣхме, най сетнѣ, нейното поведение въ Гърция, — ний бѣхме въ пълното си прово да търсимъ други срѣдства. . . . „Господжа Олга Новикова има добрината отново да очисти своята гениална история на Руссия, като най голѣмата „европейска“ държава. Ний се боимъ само, че тя ще трѣбва да търси други пазарь, за да прокара своята стока. Въ Англия хората слѣдѣхѫ съ голѣмо търпѣние русската политика и при това не забѣлѣжихѫ, щото Руссия да прѣслѣдва друга нѣкоя цѣль, освѣнъ тази, да съхрани Турция цѣлокупно, за да ѝ получи, когато му дойде врѣмето, цѣлото наслѣдство.“

А въ русската пресса какво се пишеше? да не мислите вий, че тамъ се осѫждахѫ турскитѣ произволи, или пъкъ, че тя защитяваше арменцитѣ? нито едното, нито другото. Ний вече видѣхме, подробно, какъ русската пресса защитяваше султана, а отъ друга страна съжеляваме, че мѣстото не ни позволява да приведемъ статии, гдѣто да видѭтъ читатели-

[1]) Russland und die englischen Radicalen. (Volwärts. Berlin 9 Mai 1897 (№ 107).

тѣ, съ какъвъ бѣсъ се нападатъ арменцитѣ. Стига да кажемъ, че ний не сме чели друго нѣщо по срамно и по цинично, противъ единъ невиненъ народъ, като дивитѣ и злобни фейлотони на *Новое Время* (№№ 7074 и 7080). Фейлетонътъ, помѣстенъ въ послѣдния номеръ, носи заглавие: *Велика Армения до Ростовъ-на-Донъ (къмъ арменската траги-комедия)*. Отъ това едничко само заглавие читательтъ се сѣща, какви безсрамни и низки лъжи, дебели и безсъвѣстни подигравки, може да съчиняватъ тжпоумни правителственни вѣстникари. И кого нападахж тѣзи дебелаци? Единъ народъ, когото сѣкжтъ въ Турция, както никога не сж сѣкли въ най ужаснитѣ и истрѣбителни войни, — устата на когото въ Руссия е запушена съ юмрука на полицията и тѣзи малодушни вѣстникари нападатъ единъ безъ мѣра злочестъ народъ, безъ примѣрно убитъ, безъ всѣкаква защита, на главата на когото е стжпилъ единъ султанъ въ Цариградъ и други — малко по на сѣверъ.

На 10 Октомврий 1888 г. по поводъ на една помѣстена въ в. *Русский Курьеръ* забѣлѣжка за харема на султана, цензурата издава отъ горнята дата единъ циркуляръ, съ който се запрѣтява за напрѣдъ, обнародванието на всѣкакви подобни новини. На 1 Мартъ 1893 цензурата испраща втори единъ циркуляръ, гдѣто напомня за първия отъ 10 Октомв. 1888 г., като казва, че нѣкои вѣстници, върѣки него, прѣпечатвали изъ чужди вѣстници новини за частния животъ на султана и свършва, че въ бждяще подобно нѣщо трѣбва строго да се избѣгва

Тѣзи запрѣщения се правжтъ за невинни, повече *любопитни*, отколкото оскърбителни забѣлѣжки, и читательтъ може да заключи отъ тукъ, че честенъ гласъ въ полза на страдущитѣ арменци въ Руссия не може да се издигне. Отъ страна на безчестна, продажна дипломатическа и официозна Руссия въсхваления на турскитѣ злодѣйци и псувни по адресса на арменцитѣ въсхваления и псувни, които зами-

[1]) Матеріали для характеристики русск. печати т. I. стр. 66-67

ратъ врѣдъ всеобщото ледено мълчание, които оставатъ безъ всѣкакъвъ протестъ отъ страна на честна, благородна просвѣтена и демократическа Руссия, езикътъ на която постоянно виси между двата крака на цензурнитѣ ножици.

„ Това, което ме плаши — казваше Паскаль — то е ненарушимата, безмълвна тишина въ междузвѣзднитѣ пространства“ Това което плаши и насъ, демократитѣ, това което смразява кръвьта въ жилитѣ ни, то е гробния покой, безкрайното, като сибирската степъ, мълчание, което покрива дѣлата на русското правителство... Руссия е страна, гдѣто властьта не ще остави майката да оплаче съ гласъ убития отъ полицията неинъ синъ.

И кои сте вий, о безразсѫдни хора, които тикате народитѣ въ този бездъненъ гробъ,

Гдѣ въ мигъ увядаетъ цвѣтокъ полевой,

Гдѣ кормится тленьемъ червякъ гробовой?

Нъ, уви! нищо не ще възвърне на арменския народъ нито неговата първа сила, нито цѣлностьта на неговитѣ надежди и идеали. Армения! горка и злощастна Армения, вѣчно ли си ти осѫдена да влѣчешъ веригитѣ на робството, глада и позора? Не! изъ земята, наторена съ жертвитѣ на твоя народъ, напоена отъ неговитѣ сълзи и кръвь, ще израстне клончестото дърво на свободата, подъ спасителната сѣнка на което ще намѣрьѫтъ подслонъ всички източни народи. Да, да! и ний сме ти признателни, благородна нацио, пламъцитѣ, които стопихѫ твоето благосъстояние, рѣкитѣ кръвь, които удавихѫ твоитѣ синове, ще заличѫтъ и послѣднитѣ слѣди на русското влияние на Истокъ. Гласътъ на камбанитѣ, който испроваждаше твоитѣ умрѣли, бѣше сигналъ за нашето пробуждание изъ най глупавото и сѫщеврѣменно най срамно робуванье на отдѣлни исторически „освободителни“ събития, значението на които лъжливо си тълкувахме.

Глава девета

Руссия въ Критъ

Гръцко-Турската война. — Отговорностьта и съучастието на Руссия. – Нейнитѣ побуждения да прѣдизвиква войната между Турция и Гърция. — Въ русската официозна пресса явно се желае фиаското на гръцкото патриотическо революционно движение. – Подобно поражение е нужно за усилването на царската власть въ Гърция и възстановляването на русското влияние на Истокъ. — Дипломатическитѣ постѫпки на Руссия да осуети всѣко мирно разрѣшение на Критския въпросъ. — Радостьта въ официалнитѣ русски крѫгове отъ паданието на Ларисса въ рѫцѣтѣ на турцитѣ. — Руссия постигнѫ цѣльта си. – Гърция искупува самостоятелното си поведение. — Руссия се намѣсва въ полза на Гърция. — Руссия и кандидатурата на гръцкия князь Георги за Критски губернаторъ. — Поучението за балканскитѣ държави.

На другия день слѣдъ обявяванието на гръцко-турската война, ний пишехме въ парижския в. La Petite République („Les responsabilités“), отъ 11/23 Априлий 1897, че главната виновница на тази война е Руссия. До това заключение ний дохождахме по историческа аналогия съ ролята, която Руссия игра въ Сръбско-Българската война. Ако изгуби Турция или Гърция – Руссия печелѣше въ двата случая:

„Ако Турция излѣзе тържествуѭща отъ тази война, то дѣйствието на европейския концертъ ще бѫде парализирано въ Цариградъ. Ако, наопаки, Турция излѣзе побѣдена, тогава тя още повече ще се нуждае отъ покровителството на царя. И въ двата случая русската дипломация печели“. Общата причина да дѣйствува Руссия тъй враждебно противъ Гърция е сѫщата, която ѭ прави да се опира и на българското съединение: „Руссия прѣдвиждаше твърдѣ добрѣ, че, ако балканскитѣ народи народи влѣзатъ

ведижъ въ пжтя на самостоятелната политика и съзнаьжтъ своето собственно достойнство, утрѣ, когато тя поиска да си послужи съ тѣхъ въ стремежитѣ си къмъ Срѣдиземното море, тѣ ще се откажжтъ да ѭ послушатъ".

Ако излѣзе, че балканскитѣ народи *сами* могжтъ да постигатъ извѣстни национални идеали — както съединението на Източна Румелия съ Сѣверна България — то тогава излиза, че Руссия не е тъй необходима за тѣхъ, както тя се е мжчила да имъ се прѣдстави. Нъ това е равносилно съ изчезванието на нейното влияние на Истокъ. Отъ тукъ и твърдѣ естественния стремежъ у русската дипломация да прави тъй, щото нищо да не става безъ нейната добра воля, а, ако ли пакъ нѣщо подобно стане, тогава Руссия ще тури всичкитѣ си демонски интриги въ сила да развали създаденото. Руссия иска, на всѣкждѣ, а особно, разбира се, между слабитѣ, нъ съ голѣмо значение за неѭ по географическото си положение, балкански народи да се налага, да рѣшава и ржководи. Нещастие за балканския народецъ, който не ѝ се покорява. Руссия е безжалостна и ще го смаже съ всичката хладнокръвность на единъ безсърдеченъ, нъ опитенъ злодѣй.

Всичкитѣ тѣзи мотиви сжществувахж и за Руссия въ послѣдната гръцка война. Ето и краткитѣ, нъ убѣдителни доказателства за това, вънъ отъ официалнитѣ книги по критскитѣ работи, съ които още не разполагаме.

Прѣди всичко, съ дебаркиранието на полковникъ Васоса въ Критъ и съ началото на патриотическата агитация въ Атина и елинофилската въ Лондонъ и Парижъ, въ официозната русска преса почнжхж да се появяватъ благоположения за поражениото на гърцитѣ. Това първо — въ полза на краль Георгя, когото русската преса прѣдстави, като плѣнникъ на атинскитѣ демократически и революционни дружества. „Ако успѣе, пише г. Аргусъ въ *Новое Время*, отъ 29 Мартъ 1897 г., панеленското и национално, ржководено отъ етерията, движение, то нейната власть ще се

утвърди и, вѣроятно, ще доведе до провъзгласяванието на републиката“. *Ако пъкъ не успѣе твърдѣ е вѣроятно, че етерията ще изгуби властьта, а послѣдната ще бѫде възвърнѫта на краля. Поражението на революцията и анархията може, слѣдователно, само да утвърди монархията и обществения редъ*“.

Нъ поражението на патриотическото революционно движение въ Гърция ще принесе още полза и на Руссия. „Несполуката на сегашното англо-панеленско движение ще побърка дълго врѣме на английскитѣ замисли къмъ държавитѣ и църквитѣ на Истокъ *и ще накара тамъ всички и всѣкого да обърне подглѣди къмъ Руссия, като на единственна разрѣшителка на сѫдбитѣ на този край на свѣта*“.

Въ заключение за закрѣпяванието на монархическата власть въ Атина и за възвращанието на русското влияние въ Турция и на Истокъ изобщо желателно е поражението на Гърция. Сѫщо тъй тълкувахме ний политиката на Руссия.

Такава бѣше психологията на русскитѣ официозни и вѣстникарски крѫгове въ надвечерието на гръцко-турската война. Нъ и дѣйствията на русската дипломация клонѣхѫ къмъ сѫщето. Тя отстрани едно слѣдъ друго прѣдложението на Солзбери да се свика конференция въ Парижъ за рѣшаванието на Критския въпросъ, да се уреди една неутрална зона между Турция и Гърция, да се прѣдупрѣдѭтъ всѣкакви стълкновения. Русската дипломация въ желанието си да прѣдизвика войната прѣчеше на всичко, което би могло да ѭ отстрани. Г. Норманъ, атинскийтъ кореспондентъ на Davly Chronicle, въ двѣ дълги кореспонденции-едната отъ 21 Мартъ, а другата отъ 23, расправя подробно абсолютно истинския фактъ, че между султана и краль Георги се почнѫли лични прѣговори по Критския въпросъ, на страна отъ концерта на силитѣ, нъ, щомъ като Нелидовъ се научилъ, употрѣбява всичко да осуети тѣзи прѣговори. Руссия иска да даде единъ урокъ на гърцитѣ и затова тя подпали огъня и блъснѫ Турция противъ Гърция. Ний имаме цѣлъ редъ телеграмми, отъ официознитѣ

петербургски агенции, гдѣто едно слѣдъ друго се насърдчаватъ турцитѣ, а нападатъ гърцитѣ и най сетнѣ, при прѣвземанието на Ларисса отъ Петербургъ, телеграфиратъ, че тамъ много радостно посрѣщнѫли тази побѣда, *защото тя гарантира мира още за дълги години*, като показва на балканскитѣ държави че тѣ трѣбва да бѫдѫтъ благоразумни въ дѣйствията си противъ Турция. А извѣстно е, че още прѣди войната Руссия внуши на България и на Сърбия да не отиватъ на помощь на Гърция.

Това, което искаше Руссия, сполучи. Гърция бѣше побѣдена и тя паднѫ прѣдъ Руссия и поиска нейното посрѣдничество за сключванието на мира. Сетнѣ дойде въпроса за заема. Гърция пакъ се обърнѫ къмъ Руссия, която прие, съвмѣстно съ Англия и Франция, да гарантира грѫцкия заемъ. Слѣдъ като Руссия си изигра прѣдъ Гърция ролята на главорѣзъ, сегя тя, за нѣколко минути, влиза въ ролята на покровитель и то не толкова на грѫцкия народъ, колкото на грѫцката династия. Послѣднята съ своето подозрително и двусмисленно поведение въ Гърция стигнѫ до една рѣдка непопулярность. Всичката отговорность за поражението се струпа върху неѭ. Вънъ отъ роднинскитѣ и приятелски отношения между русската и грѫцка династии Руссия не би могла да намѣри по добри проводници на своята политика, отколкото грѫцкия царь при днешнитѣ условия. И, за да повдигне малко престижа му, прѣдлага неговия синъ за губернаторъ на Критъ. Официално тази кандидатура бѣше прѣдложена въ началото на Януарий, обаче, още прѣди нѣкой да бѣше говорилъ за неѭ, познатийтъ вече намъ анонименъ чиновникъ въ *Новое Врѣмя* три мѣсеца до официалното ѝ прѣдлагание, т. е. още на 10 Октомврий, написа една дълга статия въ полза на неѭ. Това е именно неопровержимото доказателство за напълно официозния характеръ на цитиранитѣ отъ насъ статии изъ *Новое Время* съ отдѣлни заглавия по вънкашната политика.

Защо Руссия не прѣдложи тази кандидатура още прѣди обявяванието на войната, съ което пос-

лѣднята щѣше да избѣгне? Руссия тогава не искаше и да допусне подобна кандидатура, а сега ѭ прѣдлага сама. Нъ въ русския планъ влизаше най-напрѣдъ да съсипе Гърция, да ѭ накаже, гдѣто се е одързостила да води самостоятелна политика и послѣ лицемѣрно да се яви нейна защитница. Виждате ли, расцѣпени балкански народи, колко скѫпо ви струва русското покровителство?

Край на първата часть.

РУССИЯ НА ИСТОКЪ

часть втора

РУССИЯ ВЪ БЪЛГАРИЯ.

Глава първа

Балканскитѣ държави и Руссия.

Отношението на Руссия и на другитѣ велики сили къмъ балканскитѣ държави. — Руссия окупира Румѫния два пѫти, съ цѣль да остане вѣкога тамъ. — Намѣсата на Руссия въ Сърбия по избора на кн. Георгиевичь. — Руссия възбужда възстанически движения между християнетѣ въ своя полза. — Руссия осѫжда и потушава тѣзи възстания, когато не сѫ въ нейна полза. — Отношението на Руссия къмъ първото българско съзаклятие въ Капиновския мънастирь. — Руссия лъже румѫнетѣ и сърбетѣ.— Прѣдателството на Руссия къмъ Босна и Херцеговина. — Тайнийтъ договоръ между Руссия и Австрия отъ Януарий 1877, съ който Руссия отпуща на Австрия Босна и Херцеговина, а за себе си задържа България. — Репресалиитѣ на русскитѣ войски въ Молдава, Влашко и България: грабяние на имотъ, добитъкъ, откарвание на роби и други ужасни подробности. — Руссия сѣе раздори между балканскитѣ държави — тя е противъ тѣхния съѭзъ. — Какво трѣбва да правѭтъ балканскитѣ държави?

За доказателство на освободителната и человѣколюбива политика на Руссия посочватъ на нейното поведение, между балканскитѣ държави. Нека повърхностния наблюдатель вѣрва, нъ сериозния изслѣдвачъ ще намѣри, че цѣлата русска политика на балканския полуостровъ е била явния стремежъ да се мѣси постоянно въ работитѣ на тамошнитѣ държави и да ги тури фактически подъ своята власть. „Завладѣ ли Руссия, питатъ нейнитѣ защитници, Гърция, Сърбия, Румѫния, България — които освободи отъ турското иго?“ Не Руссия освободи Гърция, а английската, френска и русски флоти (послѣдната имаше най слабо значение) и френскитѣ сухопѫтни войски, които излѣзохѫ въ Морея и най сетнѣ самия възсталѫлъ гръцки народъ. Сѫщо тъй не Руссия освободи

Сърбия, а самитѣ сърбе се въсползувахѫ отъ честитѣ стълкновения на Австрия съ Турция да възстанѫтъ. Най сетнѣ, Румѫния е била всѣкога полунезависима. Остава само България освободена, направо, отъ русскитѣ войски. Тукъ ний правимъ само една историческа поправка на прѣувеличенитѣ съобщения за русската роля въ освобождението на християнетѣ.

Нъ тамъ не лежи центра на тежестьта на нашата аргументация. Ний охотно би се съгласили, че русското орѫжие е освободило всички балкански народи и това ни най малко не би могло да намали силата и значението на писаното по долу.

Смѣшно е прѣди всичко да се вписва, като добродѣтель на Руссия, гдѣто не е завладѣла Сърбия и Гърция, защото тя затова нѣмаше *физическата* възможность. Вънъ отъ обстоятелството, че Сърбия лежи подъ носа на Австрия и, слѣдователно, Руссия прѣди всичко би трѣбвало да смаже Австрия, има още и това, че между Сърбия и Гърция отъ една страна и Руссия отъ друга лежеше и лежи, географически, цѣлата Турска империя. Немислимо бѣше за Руссия да завладѣе тѣзи страни прѣди да вземе пѫтя който водѣше къмъ тѣхъ. Излиза, че едната половина на русската добродѣтель сѫществува само въ въображението на горещитѣ — и при това невѣжи по географията — нейни защитници. Остава България и Румѫния. За България ще говорьѫтъ по нататъшнитѣ глави, а що се касае до Румѫния, сама Руссия е доказала ясно своитѣ намѣрения. Тукъ не е думата за постоянната русска намѣса въ вѫтрѣшнитѣ ѝ работи, както възбужданието на румѫнскитѣ селяне за възстание прѣди 9 години, въ 1888, нъ за истински военни окупации. Въ 1806 година Александръ I влѣзе въ Молдавия и ѭ окупира. Навѣрно, за винѫги той щѣше да остане тамъ, ако Наполеонъ I не бѣше навлѣзалъ съ войскитѣ си въ Руссия, и послѣдната не бѣше принудена да оттегли всичкитѣ си военни сили при Молдава. Обаче и слѣдъ това Руссия не излѣзе съ праздни рѫцѣ, защото откѫса една голѣма часть отъ Молдава, именно Бессарабия. Въ 1848 г. Нико-

лай I подъ прѣдлогъ, че въ Румѫния избухнѫла либерална революция противъ боляритѣ и господаря, нахлу съ пълчищата си и се готвѣше да остане за винѫги тамъ. Нъ въ 1856 г. великитѣ сили изгонихѫ руссетѣ отъ Молдавия, като й повърнѫхѫ, по Парижския договоръ, грабнѫтата по рано отъ Руссия нейна провинция — Бессарабия.

Ний не говоримъ тукъ за окупациитѣ, които Руссия правѣше на Румѫния въ врѣме на всѣка война — каквито има десеть — а за такива правени въ най мирно и тихо врѣме.

Тѣзи факти показвать, какви сѫ били истинскитѣ намѣрения на Руссия къмъ Румѫния.

До втората окупация на Румѫния Николай I проводилъ 80,000 войска подъ командата на генералъ Лидерса.

По рано отколкото въ Румѫния, възникнѫли вълнения и въ Сърбия. Избранъ билъ на прѣстола единъ отъ Карагеоргиевичитѣ. Нъ той не билъ по угодата на Руссия, и послѣднята го обявила *незаконенъ.* За още по-голѣма доказателства на своята правота Николай испратилъ свой коммиссаръ, прѣдшественика, на генералъ Каулбарса, а слѣдъ него приготвилъ и 20,000 войска да идѫтъ да го подържатъ. Руссия поискала отъ Австрия да й допусне да минѫтъ войскитѣ прѣзъ нейната территория, нъ тя се отказала[2]). По късно Руссия прѣдложила на Австрия да окупипира Сърбия, Босна и Херцеговина, а нейнитѣ рѫцѣ да сѫ свободни въ Румѫния и въ България.[1]) Когато прѣдложението на русския посланникъ въ Виена баронъ Мейендорфъ дошло до ушитѣ на сърбетѣ, тѣ още по-силно подържали Карагеоргиевича.[2]) Нъ Портата по искането на Руссия неудобрила избора на Карагеоргиевича. Става втори изборъ. Карагеоргиевичъ

[1]) А. Н. Петровъ, Т. I стр. 14.

[2]) Ibid. Т. II. стр. 24.

[1]) Idid., стр. 25.

[2]) Idid.

билъ пакъ избранъ, нъ, този пѫть, той поискалъ, извинение отъ Руссия и тя като се готвѣла за нова война съ Турция (Кримската) имала нужда отъ Сърбия и приела извиненията.

Когато Руссия е отваряла война на Турция, за да създаде на послѣднята трудности и увеличи собственитѣ си шансове на сполука, тя е възбуждала християнскитѣ народи въ Турция на възстание. Въ началото на Кримската война билъ испратенъ полковникъ Коьопевски въ Черна-Гора и Фонтонъ – въ Сърбия да организиратъ тамъ възстанически чети. Въ Гърция, съ сѫщитѣ инструкции, билъ проводенъ други агентъ, който занесълъ на гърцитѣ 300,000 рубли субсидии отъ Руссия да организиратъ възстанието [3]. Сѫщето свършила и въ Румѫния. Въ врѣме на Кръмската война въ Букурещъ пристигнѫли 16000 пушки отъ Руссия, за да се раздадѫтъ на християнетѣ. Францъ Иосифъ поискалъ обяснения на Мейнендорфа—русския посланникъ въ Виена. [1]) Нъ, ако, безъ волята на Руссия, самитѣ християне сѫ възставали и сѫ се обръщали до неѭ за помощь, тя ги е отблъсвала. Когато избухнѫ въ 1822 г. възстанието въ Гърция и турцитѣ исклахѫ, само на островъ Хиосъ, около 25000 души, императоръ Александръ I се отказалъ да се намѣси въ полза на гърцитѣ, като приписваше тѣхното възстание на агитациитѣ на нѣкакъвъ си революционенъ парижски комитетъ. [2]) Обаче Англия взе рѣшително гръцкото дѣло въ рѫцѣтѣ си и, щомъ като нововцарения Николай забѣлѣза, че това ще усили английското значение между християнетѣ на Истокъ, той се присъедини къмъ нейното дѣйствие въ полза на Гърция. [3]) Въ началото на 1840 между гърцитѣ захваща движение за освобождението на Тессалия и Епиръ. По поводъ

[3]) Генералъ А. Н. Петровъ. Т. II. стр. 28 29.

[1]) Петровъ. стр. 282 (Т. II)

[5]) Гленаръ. стр. 38—39.

[3]) A. Malet. Metternich et la question des Balcans. (Revue Bleue, 26 Juillet, 1890) p. 119.

Императоръ Николай заявилъ че „той *честно* ще подържа Портата въ нейнитѣ усилия да смири своитѣ бунтуващи се поданници“. [1]) Когато при Николая се явили пратенници отъ гърцитѣ, той даже не ги приелъ на аудиенция. [2]) Поведението на Николая съ гърцитѣ ни напомня единъ напълно аналогиченъ фактъ, който се е случилъ съ българетѣ. Въ врѣме на похода на Дибича Забалкански въ 1828—29 г. една голѣма българска доброволческа дружина се е присъединала къмъ руссетѣ, подъ началството на капитанъ Георги Мамарчовъ, изъ Котелъ. Като запознати съ мѣстностьта, българетѣ много спомогнѫли на руссетѣ при прѣвземанието на Силистра. Тѣ дѣйствували, разбира се, прѣдъ обѣщанието на русскитѣ дипломати, че Руссия ще освободи българетѣ. Войната се свършва, нъ за българетѣ нито дума. Тогава послѣднитѣ организирахѫ съзаклятието въ Капиновския мънастиръ. По прѣдателството на Юрданчо чорбаджи изъ Елена съзаклятницитѣ били изловени, нъ капитанъ Мамарчевъ, като руски поданникъ и воененъ при това, билъ прѣдаденъ на русското правителство. Послѣднето го разжалвало, счупило му сабята, отнело му орденитѣ и го прѣдало отново на турцитѣ, които го заточихѫ въ Коня. Рано още когато котленци и сливенци взели да укоряватъ руссетѣ, че ще ги оставятъ пакъ подъ отмъстителната власть на турцитѣ, Дибичъ Забалкански имъ отговорилъ: „Българе, стойте мирни, че ще обърнѫ топоветѣ си срѣщу васъ“ [1]).

Нъ русското правителство лъже християнетѣ не само при тѣзи дребни случаи, нъ и въ много по голѣми, гдѣто то е давало своята честна дума. Тъй, напримѣръ, срѣщу незамѣнимата помощь, която румѫнетѣ принесохѫ на Руссия, при Плѣвенъ, гдѣто безъ

[1]) Графъ Нессельроде графу Медему, 25 Іюля 1845 г. (Петровъ, I. 22.)

[2]) Всепод. Отчетъ гр. Нессельровс, за № 1845 (Ibid.)

[1] Всички тѣзи факти сѫ расказани най подробно на стр. 224 — 246 у Г. С. Раковски: Горскій пѫтникъ, повѣствователенъ спѣвъ. (Новый Садъ 1857).

румжнскитѣ войски Руссия още година щѣше да продължава обсадата — срѣщу това Руссия отне тѣхната провинция Бессарабия отъ собственнитѣ имъ ржцѣ. И това Руссия направи въпрѣки формалното си обѣщание, чрѣзъ конвенцията между нея и Румжния отъ 4/16 Априлия 1877, *да не накърнява цѣлостьта на румжнската територия*[1]. А за да смрази румжнетѣ съ българетѣ, въ замѣна на румжнска Бессарабия тя имъ даде Българска Добруджа. Сърбетѣ водихж войни въ 1876 и 1877 — 78 по побужденията на Руссия, а на Берлинския конгресъ, когато се явили сръбскитѣ делегати да се оплакватъ, че сж онеправдани и се обърнжли до русския делегатъ Шувалова, той имъ казалъ: „Идѣте при графа Андраши, вашето бжджще зависи отъ Австрия"[2]. Нъ съ никого Руссия не стжпи тъй измѣннически, както съ злощастнитѣ бошнаци и херцеговинци. Тя ги подбуди къмъ възстание. Извѣстни сж ужаснитѣ репресалии, които послѣдвахж отъ страна на турското правителство. Въ своя „манифестъ" при отварянието на войната Александръ II обявяваще между другото, че отива да усигори живота на християнскитѣ народи въ Босна и Херцеговина"[3]. Думи лукави — думи лицемѣрни! Кореспондентитѣ казватъ, че при прочитанието на манифеста царя „освободитель" проливалъ сълзи. Но цѣла година до този манифестъ Александръ II бѣше „усигорилъ" сждбинитѣ на Босна и Херцеговина, като ги продаде на Австрия. За прѣвъ пжть този възмутителенъ, невѣроятенъ на гледъ, нъ напълно истински, фактъ се раскри, както вече поменжхме, отъ Бисмарковия тъ официозъ Nordeutche Algemeine Zeitung (15/27 Априлий 1887). Още прѣзъ 1876 г. руситѣ сж отстжпили на Австрия Босна и Херцеговина съ условие, че тя ще ги остави свободна отъ

[1] Глед. оплакванията на румжнскитѣ делегати въ Берлинския конгрессъ. [Протоколитѣ на Берлинския конгрессъ. Прѣведени отъ Т. Икономовъ. София. 1883. стр. 105 — 106].

[2] Скальковский. Внѣшняя политика России стр. 227.

[3] Геннаръ, стр. 210 — 215.

къдѣ България. *А прѣзъ януарий 1877 тѣзи условия били внесени въ формаленъ договоръ.* Съобщението на този фактъ прѣдизвика буря въ срѣдноевропейската пресса. Руссетѣ нарекохѫ постѫпката на Бисмарковия официозъ злоупотрѣбление съ чуждото довѣрие, нъ, което е най главното, тѣ не отрекохѫ дѣйствителностьта на това споразумѣние. Отъ това се обяснява поведението на Руссия на Берлинския конгресъ, гдѣто тя най енергически подържаше Австрия въ заграбванието на Босна и Херцеговина[1]). Слѣдъ раскритието на N. A. Zeitung отъ русска страна отговори г. Татищевъ въ *Московскія Вѣдомости* (29 Априлий 1897). Този отговоръ е крайно поучителенъ и ний прѣвождаме най сѫщественнитѣ му части. Нека забѣлѣжимъ, прѣдварително, че г. Татищевъ е игралъ въ въпроснитѣ прѣговори съ Австрия извѣстна роля:

„Азъ не ще измѣнѭ, пише той, нито на дълга на клетвата си, нито на дипломатическата сдържаность, ако заявѭ, че, ако на това споразумѣние съ Австрия бѣше писано да се осѫществи *напълно*, то смѣло може да се гарантира, че Балканския полуостровъ, не би прѣдставлявалъ сега печалното зрѣлище на кървави смутове, раздори и подчинения на чуждо влияние, *а значението на Руссия всрѣдъ неговото население вѣчно би се сложило на широки и несъкрушими основи*"[2]) (к. н.) Ний не се съмнѣваме, че извънредната тежесть на тѣзи заявления ще прикове на себе си зоркото влияние на читателя. Нъ върху тѣзи думи ний ще се повърнемъ своеврѣменно. Сѫщийтъ фактъ се признава сега отъ всички дипломатически русски автори. Така Скальковски пише: „Австро-Венгрия, *макаръ и купена до войната съ отстѫпката на сръбскитѣ области*, измѣни на насъ и минѫ къмъ противницитѣ ни"[1]) А по нататъкъ, като говори за нѣкои учени (Мартенсъ и Комаровски), които прѣд-

[1]] Гл. рѣчьта на кн. Горчакова въ полза на Австрия (Протоколитѣ на Берл. Конг. стр. 85).

[2]] Татищевъ. Изъ прошлаго руск. диплом и пр. стр. 546-547.

[1]) Скальковскій. стр. 226.

лагатъ да се повърнжтъ Босна и Херцеговина на Сърбия и Черна-Гора, Скальковски продължава: „тѣзи учени, като че ли незнаѭтъ, какъ, независимо отъ Берлинския трактатъ, Руссия още тогава се задължи не само никога да не иска отъ Австро-Унгария да възвърне завзетитѣ области, нъ и да не ѝ прѣчи за присъединението на Стара-Сърбия“ [2])

Ето какъ Руссия търгува съ честьта и свободата и независимостьта на народитѣ! Тукъ неволно ми идѫтъ на ума думитѣ на пр. Карича, че Руссия си служи съ малкитѣ народи като съ дребна монета, която дава на своитѣ съѭзници „за чай“.

Оъ горѣприведенитѣ факти се вижда ясно, че въ своитѣ отношения съ християнетѣ на Балканския полуостровъ, русската дипломация нито най малко не е имала прѣдъ видъ тѣхнитѣ интереси, а собственно своитѣ. По нѣкой пѫть, вънкашно и *врѣменно* само, между тѣхнитѣ и нейнитѣ интереси е имало имало едно повърхностно сходство, а всичко останѫло врѣме тя ги е безжалостно тъпкала, лъгала и продавала, като *домашенъ скотъ*. Тази дума може да се стори на нѣкои остра, нъ слѣдъ малко всѣкой ще се убѣди, че тя е по слаба отъ дѣйствителностьта. Чували ли сте вий за репресалиитѣ, на които сѫ били излагани християнетѣ прѣзъ многобройнитѣ русско-турски войни? Тукъ азъ не говорѭ за ужаснитѣ гонения, на които християнетѣ сѫ бивали излагани, слѣдъ отеглянието на русскитѣ войски, отъ отмъстителнитѣ турци още повече, че руссетѣ всѣкога воювахѫ въ името на християнетѣ. Моятъ кратъкъ расказъ ще се отнася до репресалиитѣ, вършени отъ самата русска войска.

Прѣзъ всичкитѣ русско-турски войни България, а особно Румъния, сѫ били за русскитѣ войски, както Полша, една Karczma Zajezdna. Тамъ тѣ сѫ ѣли, пили и на тръгвание сѫ отнисали всичко. Това въ всѣка война. Ето нѣколко факта. При отдръпванието на своитѣ войски Минихъ ги (1836) оставилъ да раз-

Ibid. 286.

грабьжтъ цѣла Молдава. Тѣ вземали, каквото намирали. „Слѣдъ това той ги испраща да му *уловятъ* нѣколко хиляди роби, които да отведе съ себе си въ Руссия. Въ окржжието Хотинъ и по брѣговетѣ на Черновци били изловени множество хора, както ловьжтъ добитъкъ. Едни грабвали мжже, други жени, трети дѣца и послѣ си ги продавали единъ на други безъ наи-малка милость, по лошава и отъ татаретѣ"[1]).

При русската окупация (1806 — 1812) цѣли градове, като Римникъ — Саратъ, Фокшанъ, Браила, Галацъ, Бузжу, били съвършенно съсипани и изгорени отъ руссетѣ. Русскитѣ началници продавали мѣстнитѣ служби. Тѣ саблачали населението, като му вземали пари за храна, болници, дрехи и други работи за войската и ако за всичко това било е нужно 10, русскитѣ офицери събирали 100 л. а разликата туряли въ джоба си. Какъвъ е билъ терора на русскитѣ войски, може да се сжди отъ обстоятелството, че 200,000 румжне избѣгали отъ страната си. Осемстотинъ букурещски бакали затворили дюгенитѣ си (1811), и само заплашването, че ще ги проводьжтъ въ Сибиръ, накарало ги пакъ да ги отварятъ и да платьжтъ тежкитѣ контрибуции, които имъ били наложени. Освѣнъ това руссетѣ пръскали лъжливи пари, които имали принудителенъ курсъ, Като си заминжли руссетѣ, отвлѣкли съ себе си 20,000 коля съ по 4 вола и 2 селянина на кола, значи, 80,000 вола и 40,000 селяни, за да насельжтъ русскитѣ пустини. А генералъ Кутузовъ, да ги сплаши още повече, казвалъ: „На румжнина да не се оставя друго нищо освѣнъ очитѣ му да се оплаква" и на тръгвание накаралъ болярите да му подарьжтъ една табакера, която струвала 80,000 л.[1])

Прѣзъ похода на Дибича Забалкански русското интендатство, защото липсвали волове, впрѣгало селянетѣ да каратъ колята. Митрополитъ Григорий помолилъ генерала Желтухина да не впрѣгатъ поне по-

[1]) Primejdia Nationalâ sau Rusia siJRomânia (издание на в. Mumea Nouâ) стр. 11 — 12.

[1]) Jstoria românilor de gr. Tocilescu. p. 74 (Naratiunea 49).

повет̌, нъ Желтухинъ отговорилъ, че между единъ румжнинъ и единъ волъ нѣма разлика. На връщанье въ Руссия той откаралъ 30,000 вола, нъ ги распродалъ, тъй щото, когато великийтъ князь Михаилъ го попиталъ, какво останж отъ 30,000-тѣ вола? той отговорилъ: нито единъ бифтекъ даже за васъ[1]).

Сжщето русскитѣ войски сж вършили и въ България. „Отъ тѣхъ врѣмена, пише Раковски, като почнж да слабѣе Турция Руси-ты почнжхж често да минуватъ Дунава и да разорявать бѣдното ни отечество... Отъ една страна необузданното тогдашно турско нерядовно войнство е плѣнило, клало, грабило, и робило Българы — ты, а отъ друга страна русскы—ти войскы, още по немилостиви отъ турцы-ты опустошавали сж лозя, нивы, грабили овцы, говеда и градове! А кога ся ся врацали или побѣдоносци или побѣдени, карали и отвлачали сж на силж по нѣколко тысящи българскы домородства и заселѣвалы сж гы въ обширны-ты си пустыни!...“ Отъ тогава водьжтъ началото си българскитѣ коллони и въ Харковската губерния. Тамъ българетѣ сж ставали *крѣпостни* и тѣхнитѣ господари сж си ги продавали единъ другимо „като овцы и говеда“. Въ 1812 г. когато руссетѣ минжли Дунава издали прокламация до българетѣ да възстанатъ, а отъ друга страна изгорили Разградъ, Арбанашко велико село, Свищовъ, Русчукъ и други много градове и села и на сила прѣкарвали съ хилиди домочадия оттатъкъ Дунава. Сжщо въ 1828 година Дибичъ подигаше отъ една страна на възстание българетѣ, а отъ друга опустоши и изгори много тѣхни села и градове, повечето отъ които „и до днесь се виждатъ къ бурянъ и трънакъ обрасли“. Сжщо тъй възбуждахж българетѣ въ 1854 г., когато Паскевичъ обсаждаше Силистра „а отъ другж страна бѣха приготвили законы по кои-то да владѣятъ България, ако чърна сждбина бѣ ж покорила тѣмъ“. На

[1]) Prîmejdia. p. 14 — 15.

връщанье руссетѣ отвлѣкли 13,000 домородства въ Бессарабия[1]).

Горнитѣ факти показватъ, че Руссия е убивала всѣко развитие въ Балканскитѣ държави и съ своитѣ „освободителни“ войни е само бъркала за всѣко освобождение. Нъ днесь, когато вече сѫществуватъ независими балкански държави, първото русско дѣйствие е да ги обезсилва, за да прибѣгватъ постоянно до нейната помощь. Това Руссия постига още по здраво, като хвърля и възбужда балканскитѣ народи единъ противъ други. На румѫнетѣ даде Добруджа да ги смрази съ българетѣ, отъ сърбетѣ отне Босна и Херцеговина да имъ насочи очитѣ къмъ Македония, гдѣто ще се сблъскатъ съ българетѣ. Въ 1885 г, подбутваше по въпроса за Арабъ-Табия българетѣ на война съ румѫнетѣ и всичко бѣше вече приготвено, нъ пловдивския прѣвратъ на 6 Септ. попрѣчи. По късно тя тласнѫ Сърбия въ война съ България, когато три години прѣди това по Брѣговския въпросъ подбуждаше българетѣ на война противъ Сърбия. Това сѫ все несъмнѣнни исторически факти, които ще видимъ да се подтвърдяватъ по нататъкъ, въ течението на расказа. Изобщо за Руссия нѣма нищо пострашно, отколкото едно общо съгласие, единъ съюзъ между балканскитѣ държави. Това ѝ би отнело почвата за плетение на интриги, сѣяние на раздори и междуособици — това ѝ би откѫснѫло голѣмата половина на нейното сърдце. „... Много по-опасно е за насъ, пише Татищевъ, съставянието на една федерация отъ тѣсни свръзки между тритѣ държави: Сърбия, Румѫния и България... Тя ни би запушила окончателно нашия правъ сухъ пѫть къмъ проливитѣ и би послужила, като могѫще орждие, въ рѫцѣтѣ на нашитѣ врагове...“ [1]).

---

[1]) Прѣселѣнието въ Руссия или руска-та убийствена политика за булгары-ты отъ Г. С. Раковский. Второ Издание. 1886. Стр. 16 — 18.

[1]) Татищевъ. Изъ прошлаго и пр. стр. 495. Единственната желателна за Руссия конфедерация е: „петьтѣ балкански държа-

Отъ самитѣ тѣзи думи се вижда, кое е най-здравото срѣдство за усигоряванието на независимостьта на балканскитѣ държави, безъ тѣхъ да ги е грижа, че съ това ще се отнеме възможностьта на Руссия да се издигне по тѣхнитѣ рамѣна до стѣнитѣ на Цариградъ.

[illegible] договори за [illegible] Руссия" (Рѣчьта на [illegible] стр. [illegible]

Глава втора

Поведението на Руссия

въ

Българо гръцката църковна распря.

Танзиматътъ и Хати—Хумаюна и тѣхното значение за икономическото, духовното и политическото пробуждание на българетѣ. — Борбата за църковната автономия. — Нейнийтъ политически характеръ. — Отношението на нѣкои русски славянофили къмъ българскитѣ църковни искания. — Русската дипломация въ българо-гръцката църковна распря. — Руссия поддържа патриаршията. — Двусмисленото ѝ поведение къмъ българетѣ. — Генералъ Игнатиевъ се противи на отдѣлението на българетѣ отъ патриаршията. — По искането на Игнатиева турскийтъ везирь заточава тримата български владици. — Днесь Руссия се стреми къмъ унищожението на „схизмата“ и възвръщанието на върховнитѣ права на патриарха. — Характеренъ паралелъ.

„Българскый народенъ гласъ, пише Раковски, следъ толкова вѣкове мълчание, за първи пѫть почва да се слуша званично и всеобщо отъ времени танзимата“. [1])

Ний вече поменахме, че до танзимата българетѣ нѣмахѫ юридически права. Единъ българинъ не можеше да владѣе нѣкакъвъ имотъ освѣнъ подъ името на нѣкои турски паша, бей или провинциаленъ султанъ. Въ религиозно отношение тѣ бѣхѫ не само фактически но и юридически подчинени на фенерската патриаршия. Българското име бѣше замѣнено съ *урумъ —милети* (гръцка народность). Танзимата на Абдулъ

---

[1]) Дунавскы и Лебедъ (Le cygne de Danube) г. I. Априлія 18-го 1861. (брой 30).

Меджида отъ 1839, начъртанъ още отъ Султана Махмудъ, комуто Руссия не даде да го въведе, извърши една революция, тъй като той призна три плодовити по послѣдствията си принципа: 1-во равноправие между поданницитѣ на Турция, 2-о усигоряване на честьта имъ и 3-то усигоряване на имота имъ и свободното упражнение на занаятитѣ и търговията.

Раковски много справедливо забѣлѣзва, че тази важна реформа бѣше едно естественно слѣдствие отъ вѫтрѣшното, икономическо развитие на Турция. Последната отдавна бѣше станѫла една заседнѫла държава въ която съ каквато и голѣма бавность, нъ се развивахѫ богатствата. Много паши, бе:ове и други знатни турци владѣяхѫ голѣми пространства земя, голѣми стада добитъкъ, обаче, тѣ не се усѣщахѫ сигурни нито за своитѣ имоти, нито за своя животъ. „При царуваньето на всички султани до Абдулъ Меджида, извѣстно е че падишаха имаше право да накаже съ смърть, който и да е отъ своитѣ министри, високи сановници или богати владѣтели и да имъ конфискува имота, безъ никаква вина, а само защото тъй му скимваше.... Прочее, самитѣ голѣмци съвѣтвахѫ въвеждането на Танзимата, за да турятъ подъ закрила своя имотъ и животъ, който и дѣйствително бѣше уважаванъ слѣдъ това“ [1]).

Излишно е да казвамъ, че не въ сѫщия размѣръ се въсползува отъ прѣобразуванието и раята, нъ сѫщо тъй е вънъ отъ противорѣчие несъмнѣния потикъ, който, Танзимата съобщи на българетѣ къмъ политическа и духовна самодѣятелность. Нъ още по голѣмо насърдчение за българетѣ бѣше Хати Хумаюна, изданъ слѣдъ Парижския сключенъ договоръ (1856). Хати Хумаюнътъ бѣше важенъ за българетѣ не толкова, защото той имъ даваше нѣкакви дѣйствителни подобрѣния — тъй като е извѣстно, че Турция не го въведе на дѣло — а колкото, че той имъ послужи като едно боево знаме. Въ него се гарантирахѫ на християнетѣ единъ минимумъ отъ права, за добива-

[1]) Дунавски Лебедъ, брой 45. (френската часть).

нието на които тѣ получихѫ легално, званично, признато отъ цѣла Европа и Турция, право да се борѭтъ. И именно върху тѣзи два исторически акта, Танзимата и Хати Хумаюна, израсте борбата на българетѣ за черковна независимость.[1]) Нъ и черковната автономия за българетѣ не бѣше освѣнъ единъ символъ на бѫдѫщата тѣхна политическа автономия. Слънцето на българската свобода изгрѣваше. Неговитѣ лѫчи трѣбваше да минѫтъ прѣзъ лупата на духовната независимость, за да излѣзатъ отъ тамъ достатъчно могѫщи да подпалятъ и самата турска галера.

Всичко това не можеше да избѣгне отъ зоркото око на русската дипломация, нито отъ това на русскитѣ славянофили. Въ българското църковно движение послѣднитѣ видѣхѫ накърнение на властьта на патриарха, ала „принципътъ на самодържавието и принципа на патриарховата власть сѫ толкова близки — щото тѣ сѫ почти едно и сѫщо нѣщо“[1]) Българетѣ светотатствено посегнахѫ на тази власть. „Тѣ мислѣхѫ за патриотизма, за народната българска идея, а за православието никакъ не имъ идѣше на ума.“[2]). Нѣкои могѫтъ да кажѫтъ, че българетѣ не сѫ опасни, тѣ сѫ слаби, нъ на това славянофила Леонтиевъ отговаря: „Вардѣте се, казалъ Сула за младия Юлий Цезарь: въ това дѣте лежѫтъ десеть Мариевци (демократи“[3]). И изобщо опасностьта за Руссия лежи въ демократизма... „Атинската демалогия, атинския парламентъ — ето враговетѣ на Руссия, враговетѣ на църквата, враговетѣ на русското самодържавие, а не

[1]) „Послѣ Парижския конгресъ и издаваньето на прѣслувятия султански Хати-Хумаюнъ отъ 28 Февруарий 1856 г. стремежитѣ на българетѣ къмъ самостоятелно църковно управление забѣлѣжително се съживихѫ и станѫхѫ много по настойчиви и рѣшителни“. П. А. Матвѣевъ. Болгария послѣ Берлинскаго Конгресса. Историческій Очеркъ. сп. 1897. стр. 96.

[1]) Леонтьевъ. т. I стр. 268.

[2]) Ibid. т. I стр. 49.

[3]) Ibid. т. I. стр. 188.

фанариотитѣ, не архиереитѣ, не патриарситѣ, не монаситѣ отъ грѫцка кръвь"[1]). Забѣлѣжително е, че, когато г. Леонтиевъ е писалъ това, той не е билъ такъвзи рѣшителенъ противникъ на българската черковна независимость, какъвто станѫлъ послѣ нейното въвеждание.

Не по другояче мислъше, говоръше и дѣйствуваше русската дипломация. Изобщо нейното положение бѣше много мѫчно. Отъ една страна Руссия имаше интересъ да подържа върховенството на Патриарха[2]). Това не само, защото русската дипломация, въ раскапалата се жадна за пари фенерска патриаршия, намираше едно удобно срѣдство въ интригитѣ си между православнитѣ, нъ, още, защото закрѣпяванието цѣлокупностьта на патриаршеската власть за Руссия бѣше единъ грамаденъ *принципиаленъ* въпросъ. Силата на русското влияние на Истокъ се заключаваше въ нейното едновѣрство съ тамкашнитѣ християне. Укрѣпяванието на това едновѣрие на православието бѣше, прочее, за Руссия отъ капитална важность. Ала българетѣ, съ своята борба противъ патриаршията, нанасяхѫ удари на авторитета на послѣднята и на православието, което тя прѣдставляваше. Още повече, че, въ сѫщность, българетѣ обръщахѫ най главно внимание на *политическата* страна на въпроса. Тѣ подчинихѫ отвлѣченитѣ канони на православната църква на своитѣ насѫщни и реални политически интереси. Тази бѣше една страна на въпроса, нъ има и друга една страна, която, сѫщо тъй не можеше да избѣгне отъ вниманието на Руссия.

Българскийтъ народъ се издигнѫ пъленъ съ надежди и вѣра въ своето бѫдѫще. Можеше ли Рус-

[1]) Ibid. стр. 227.

[2]) Г. С. Раковски. Българскый вѣроисповѣденъ въпросъ. (Написано на български и румѫнски). стр. 9. По рано Одесската цензура, слѣдъ като продължила 9 месѣца съчинението на Раковски „Нѣколко рѣчи о Асѣню первому," запрѣтила му да го печата, защото „се споменуватъ вѫтрѣ нѣкои си злоупотрѣбления грѫцкаго свѣщенства"... (гл. прѣдисловието на нѣколко рѣчи и пр. Бѣлградъ. 1860 г,).

сия безъ да ослаби влиянието си, което тя искаше да има надъ него, да отива явно противъ неговитѣ духовни интереси? Освѣнъ това Франция и Англия се намѣсихѫ въ полза на българетѣ и съ това прѣкѫсвахѫ русското влияние между тѣхъ. Ето два рода причини, които прѣдадохѫ на русскитѣ дѣйствия единъ скритъ и двойственъ характеръ. За да не изгуби силата си въ патриаршията, а сѫщо да не отблъсва и българетѣ отъ себе си, Руссия бѣше принудена да лъже всички, анай—*вече българетѣ*[1]).

Най-напрѣдъ Руссия се въспротиви на всѣко отцѣпване на българската църква отъ властьта на вселенския патриархъ. Русскийтъ посланникъ, генералъ Игнатиевъ, замѣстникътъ на кн. Лобанова, заявилъ, че „възъ основа на правата на гръцкия патриархъ, признати отъ султански фирмани, раздѣлението на православната църква въ Турция не бива да стане." По неговото искание именю Портата се отказала да даде църковна автономия на българетѣ. Отъ друга страна, по искането на русския посланникъ, патриаршията испратила българина Партений за владика въ Полянинската епархия, като се надѣяла, че тѣзи малки отстѫпки ще ги задоволѭтъ[2]).

Когато Игнатиевъ забѣлѣзалъ, че претенцията на българетѣ расте, тогава той си припомнилъ, че въ

---

[1]] Спомени за унията отъ Черновѣждъ Сборникъ на Мин. Нар. Пров. кн. XI стр. 330.

[2]) Ibid стр. 330—331. Дѣйствията на русската дипломация въ полза на гръцката сѫ отбѣлѣзани въ писмата на Раковски отъ 21 януарий и 1 марта 1861 г. изъ Бѣлградъ до г. Дайнеловъ въ Цариградъ (Чърти изъ живота на Раковски и пр. стр. 84 и 103. Сѫщийтъ фактъ съобщава Ch. Kajsevier: O Unii Bulgarskes. (гл. в. Свобода брой 175, 1888 г.). Сѫщето признава и С. Миларовъ въ френската статия на в. Деветий Августъ (Браила 15 брой. Априлий 1887 г.). Нека отбѣлѣжимъ още, че князь Лобановъ, който е билъ посланникъ въ Виена, се е обърнѫлъ до Раковски въ Бѣлградъ да посрѣдничи за примиряването на патриаршията съ българетѣ (писмо отъ 24 Марта 1862 г. Чърти и пр. стр. 112—113). На Берлинския конгресъ князъ Горчаковъ, заявяваше, че българскийтъ черковенъ въпросъ билъ работа на „частни подстрѣкателства" (Берлин. Кон. стр. 27).

собственната негова страна се употрѣбява съ сполука *насилието.* Той посъвѣтвалъ везиря Махмудъ Недимъ паша да испрати на заточение тримата български владици, като го увѣрилъ, че това ще направи българетѣ по благоразумни и отстѫпчиви. Везирътъ, който билъ голѣмъ приятель на Игнатиева, и, като руссофилъ, по късно бѣше съборенъ отъ власть, послушалъ Игнатиева. Когато на везиря се прѣдставила българската делегация отъ Икономовъ, Славейковъ и други прѣдъ знаменитата демонстрация на 23 януарий 1872 г. да иска освобождението на тримата владици (Иларионъ Макариополски, Иларионъ Ловчански и Панаретъ Пловдивски), великийтъ везирь самъ имъ заявилъ, че той не е билъ за заточаванието имъ, а го направилъ само по настояванието на „балъкчията" т. е. на генералъ Игнатиева. [1])

Нъ, вѫпрѣки всичкитѣ усилия на Игнатиева, българската черквна независимость станѫ. Обаче, русската дипломация не можеше да забрави, че нейното орѫдие, цариградската фенерска патриаршия, понесе чувствителна загуба. При всѣки единъ удобенъ моментъ тя се старае да ѝ повдигне загубенитѣ права и старото величие. Още слѣдъ освобождението цариградския русски посланникъ, Новиковъ, се стараеше да примири екзархията съ патриаршията.[1]) Това, разбира се може да стане само съ възстановяванието, *въ тази или онази форма,* върховното първенство на Фенеръ. Слѣдъ 2 февруарий — „помирението", тя поиска да направи пакъ сѫщето. Въпросътъ е сега *висящъ,* нъ не иска съмнѣние, че ако русското влияние се усилва въ страната, не е далечь часа, когато русската дипломация ще ни наложи духовната власть на фенерскитѣ калугери. Това, което въ този случай най много интересува Руссия, то не е цѣлокупностьта на православието, като доктрина и догматъ, а като *организация,* която, по своитѣ форми и по своя механизмъ, ще се при-

---

[1]) Съврѣменникъ. „Материали за черковната ни история" (Българска сбирка, г. I. кн. IX. стр. 678 и 679).

[1]) А. Шоповъ. (Прогресъ брой 57).

ближава до Руссия, като политическа организация и ще й послужи за грамаденъ лостъ въ нейнитѣ маневри. Нъ не е ли поучителенъ двойнийтъ стремежъ на Руссия да повдигне авторитета на двѣ най антидемократически учреждения — патриаршията отъ една страна и султанската власть отъ друга?

Глава третя

Русско-турската война въ 1877 — 78.

(Епохата на Александра II).

Настроението на русското общество на другия день слѣдъ поражението въ Кримъ. — Гласове, които искатъ реформи. — Революцията на прага. — За да прѣдупрѣди революцията „отдолу“, Александръ II прави реформи „отгорѣ.“ – Изгонванието на татаретѣ изъ Кримъ и намѣренията на Руссия да прѣсели българетѣ изъ Турция въ Руссия. — Нейнитѣ маневри. — Протестующийтъ гласъ на Раковски. — Свирѣпото истрѣбвание на кавказкитѣ полунезависими планинци отъ Руссия. — Възстанието въ Полша. — Злодѣйскитѣ подвиги на Муравиева „вѣшателя.“ — Протеста на русскитѣ емигранти въ Лондонъ противъ безчинията въ Полша. – Борбата между русския царизмъ и русскитѣ революционери. — Чудовищното прѣслѣдвание противъ Чернишевски. — Войната, като отводяще дѣйствие противъ вжтрѣшнитѣ мжчнотии. – - Руссия иска да спечели загубеното по Парижския договоръ. — Благоприятното настроение на Европа въ полза на Руссия.

Александръ II получи едно твърдѣ тежко наслѣдство, и дълги години Руссия трѣбваше да се „съвзема“, както се изразяваше князь Горчаковъ, прѣди да помисли за нѣкакво сериозно дѣйствие на Истокъ.

Вжтрѣ Руссия бѣше икономически опропастена. Ний видѣхме вече, какъвъ страшенъ дефицитъ остави Николая. Освѣнъ това самото население бѣше съсипано. Но отъ друга страна поражението, което прѣтърпѣ [illegible] Николаи въ Кримъ и неговата скоро[illegible] смърть [illegible] гърдитѣ на Руссия единъ страшенъ камъкъ. Всички взехж да дишатъ свободно, и [illegible] и интелегенцията се издигнахж [illegible] по-голѣма, колкото

повече царската власть се усѣщаше виновна за погрома, който понесе Руссия. Въ массата, въ просвѣтенитѣ слоеве се забѣлѣза едно размърдвание, което намѣри своето вѣрно ехо въ Херценовия *„Колоколъ“*, издаванъ въ Лондонъ, гласа на който се разнасяше по цѣлата пространна Руссия. Революцията бѣше на прага. Всички ѭ очаквахѫ — очакваше ѭ и самия царь. „Господа! обръщаше се той въ рѣчьта си до Московското дворянство, по-добрѣ ще бѫде да станѫтъ промѣнитѣ отгорѣ, отколкото отдолу“ [1]). За да избѣгне революцията „отдолу“, Александръ II ѭ извърши „отгорѣ,“ като освободи селянетѣ.

За него това бѣше една мѣрка за лична *отбрана*, която, освѣнъ това, му се налагаше отъ вѫтрѣшното състояние на Руссия. Съ сѫщата щѣль той въведе и още нѣколко други реформи, които, наслѣдника му Александръ III унищожи или ограничи.

Обаче, Александръ II бѣше прѣди всичко единъ московски царь, който бѣше спазилъ всичкитѣ инстинкти и привички на единъ деспотъ. На самитѣ реформи, които правѣше, той гледаше, като на една изтръгнѫта отъ нуждата — отстѫпка. И въ всички други случаи той се водѣше, като достоенъ синъ на Николая.

Тукъ ний ще опишемъ два момента отъ неговата вѫтрѣшна политика: неговата политика въ Кримъ и Кавказъ отъ една страна и въ Полша отъ друга.

Слѣдъ Кримската война Александръ II прѣдприе изгонванието на татаретѣ изъ Кримъ. Цѣльта, която русското правителство гонѣше съ това, бѣше малко по друга: то влѣзе въ споразумение съ турското правителство да приема татаретѣ, като свои едновѣрци въ европейскитѣ си области, *а да пуща българетѣ да отиватъ и се прѣселяватъ въ Руссия на мѣстото на татаретѣ*. Турското правителство издаде фирманъ съ исканото позволение. Въ България запѫплахѫ русски емиссари да подканятъ българетѣ да се прѣселяватъ въ Руссия. Въ Видинъ се отворила даже

[1]) „Колококъ“. № 2 отъ 1 Августъ 1854. (Сборникъ статей А. И. Херцена. Стр. 11).

специална русска канцелария, водена отъ нѣкой Гошевъ, за улеснение на прѣселенцитѣ. Турското правителство намираше въ това добра смѣтка: православнитѣ българе прѣставахѫ да му смущаватъ работитѣ, като отивахѫ подъ игото на православния русски царь, а на тѣхно мѣсто сидѣхѫ мохамеданитѣ татаре. Софийскиятъ Хасанъ—Таксипъ паша даже привикvалъ българетѣ и съ заплашвание ги караль да емигриратъ въ Руссия[1]). Тогава се чум ощнийтъ гласъ на Раковски. „Кѫдѣ отивате, о, нещастни българе!оВъ Руссия, освѣнъ голитѣ и диви пустини, чака ви ще онова тежко робство, отъ което никога не можете се отърва“[2]). Като съобщава факта за прѣселението Да˘нелову въ писмото си отъ 12 Май 1861 г., Раковски пише: „Ахъ! дѣ сѫ сега родолюбиви българи да се решатъ, да мратъ и да освободятъ бѣднаго си народа отъ монголскаго тиранства? Едно юначко въ Стара Планина движение сичко може да уничтожи, Тамъ! тамъ! наша свобода ще ся основе! Може ли да бѫде по горко и по жалостно положение отъ нашето днесъ? Свѣщенни ни въпросъ потъпканъ, народна ни църкова затворена, учители отъ Македония се гонятъ и въ тъмници затварятъ, народъ ни се на сила присѣлва въ пуста Руссия, що остава вѣки за намъ, бѣдни българи? Не е ли по сладко отъ всички тия една юнашка смърть?...“[1])

Когато русското правителство гонѣше татаретѣ да идѫтъ въ България, а мамѣше българитѣ да се прѣселятъ въ Руссия, тя водѣше сѫщеврѣменно най истрѣбителна война противъ независимитѣ кавказки племена. „Русскитѣ войски, пише Тихомировъ, правѣхѫ малки отдѣления, които се пръскахѫ на всѣкѫдѣ изъ страната, *опустошавахѫ, палѣхѫ и убивахѫ всичко, което имъ паднѣше подъ рѫка*. Русското правителство прѣдложи този ултиматумъ на нещастнитѣ

---

[1]) Дунавскый Лебедъ. Юлiй 11 1869 г. брой 41 (г. I).

[2]) Прѣселението въ Руссия и пр. стр. 25.

[1]) Чърти и пр. стр. 121—122.

племена: или да се прѣселятъ въ долината на Кубанъ, или пакъ ще бѫдѫтъ истрѣбени всички. Планинцитѣ се прѣселихѫ, повечето въ Турция“ [2])

Това, което вършихѫ едни русски военоначалници въ Кавказъ, други вършехѫ сѫщето, съ не по малка свирѣпость, въ Полша подъ носа на цивилизована Европа.

Полша въстанѫ, и тя бѣше отново удавена въ океанъ отъ кърви. Тукъ се прослави Муравиевъ „вѣщательтъ“. Той убиваше и бѣсѣше *попове* и невинни плѣнници, бияше съ нагайки жени, защото пѣяли националния химнъ, а други, защото носѣли трауръ, а най сетнѣ Муравиевъ бѣсѣше тежко ранени хора. —Улицитѣ на Варшава почервеняхѫ. По тротоаритѣ се пръскаше човѣшки мозъкъ, а по стъгдитѣ на бѣсилки се люлѣехѫ тѣлата на полскитѣ герои. „Подлостьта на низкитѣ, ограниченитѣ и исхабенитѣ натури, пишеше Херценъ, испъква въ всичката тѣхна каль при страха и чувството на собственното безсилие. Тѣзи злодѣи стрѣлятъ военноплѣнни началници —нѣщо нечувано даже оттатъкъ Африка. . . .

„Защо да се чудимъ, че сълдатетѣ добиватъ раненитѣ? У тѣхъ има цѣль — да имъ задигнѫтъ ботушитѣ. А тѣзи защо убиватъ? Защото тѣ сѫ звѣрове, защото тѣ сѫ мерзавци. Не, не е това, нито звѣрь такъвъ има, нито дума.

„Почиваите свети мѫченици! Единъ день, русското име, запятнено съ вашата кръвь, ще отмъсти съ русска месть за васъ! И да загинѫтъ вашитѣ палачи! . . .“

На друго мѣсто той пакъ пише:

„По далечь злодѣйството, насилието и палачеството не могѫтъ да идѫтъ. Тъй се е водила тридесетгодошната война, тъй сѫ смазали Бохемия, тъй дивацитѣ въ Азия и Африка истрѣбватъ цѣли поколѣния.—И има още раби — ритори и роби — доктринери, които прославятъ това злодѣйско царуванье! И има безумци, които простодушно защитяватъ това кърваво прави-

---

[2]) La Russie Sociale etc. p. 46

Всичкитѣ правителства прибѣгватъ често до сѫщето срѣдство: когато на народа кръвьта му много кипи, очевидно, трѣбва да му се направи едно кръвоиспускание — трѣбва да се обяви война. Една война всѣкога ще отвлѣче распаленитѣ страсти къмъ друга точка, а, ако излѣзе побѣдоносна за този, който ѭ обявява, ще му даде авторитетъ, ще му уягчи властьта още за .дълго врѣме. Вѫтрѣшното революционно състояние на Руссия бѣше за русското правителство една голѣма причина да вика войната, като отвождаѭще срѣдство

Нъ тукъ се намѣсихѫ и вънкашни благоприятни обстоятелства, които помагахѫ на Руссия да си повърне, чрѣзъ една война, влиянието, съ което, се ползуваше на Истокъ до Парижския договоръ (1856). Ний вече видѣхме, че послѣднийтъ отне на Руссия исключителната привилегия да покровителствува християнетѣ, като ѭ направи всеобщо европейско право, отне ѝ още Бессарабия и ѭ отхвърли отъ долния Дунавъ и най сетнѣ лиши ѭ отъ правото да дига крѣпость и да държи военна флота въ Черното Море. Съ една дума, Парижскийтъ договоръ взе на Руссия прѣимуществата, съ които се ползуваше на Истокъ и събори влиянието и до онова на една обикновенна европейска държава и даже по-долу отъ влиянието, което имахѫ Англия и Франция въ турскитѣ работи. Въ надвечерието на войната това положение на Руссия не бѣше се сѫщественно измѣнило. Наистина. че Германия, въ замѣна на услугата, която ѝ направи Александръ прѣзъ франко—нѣмската война, помогнѫ на русското правителство да получи подписванието на тъй наречената Лондонска конвенция отъ 13 Марта 1871, чрѣзъ която на Руссия се допуснѫ отново да държи военна флота въ Черно-Море.[1]) Нъ въ всѣко друго отношение Парижскийтъ договоръ оставаше въ сила. На Руссия прѣдстоеше, прочее, да излѣзе отново на долния Дунавъ и да спечели отново влиянието си на Истокъ между християнетѣ, които слѣдъ

[1]) Мартенсъ. Межд. пр. I. 138,

Парижския договоръ бѣхѫ си обърнѫли очитѣ къмъ Западъ. И най-сетнѣ надъ всички тѣзи причини, които тикахѫ Руссия къмъ едно военно дѣйствие на Истокъ, се издигаше нейната „завѣтна мечта", която Николай, намѣсто да приближи още, отдалечи отъ Руссия.

Вънъ въ Европа положението благоприятсвуваше много на Руссия. Франция бѣше смазана, а Германия се намираше въ най-близки отношения съ царя; Австрия лесно се подкупваше, оставаше само Англия. Нъ тя съ безразсѫдната политика на Лорда Биконсфалда само вършеше работитѣ на Руссия. Такова бѣше вънкашното положение въ Европа. Въ самата Турция народитѣ се бѣхѫ раздвижили. Възстанията слѣдвахѫ едно слѣдъ друго въ Босна, Херцеговина, България[1]. Турцитѣ потушавахѫ възстанията съ обикновенната си свирѣпость и кръвожадность. Това прѣдизвика сътрясение въ цѣла Европа, общественното мнѣние на която се исказа рѣшително въ полза на българетѣ и другитѣ християне. Ний помѣнахме вече, че само въ Англия сѫ станѫли 450 митинги въ полза на българското дѣло. Тази агитация се рѫководѣше отъ Гладстона. Нъ и въ самия консервативенъ кабинетъ на Биконсфилда сѫществуваше едно могѫщо течение въ полза на българетѣ. Всички тѣзи обстоятелства усилваха шансоветѣ на русската сполука.

---

[1]) Нека отбѣлѣжимъ, пѫтьомъ, факта, че русското правителство имаше свой личенъ делегатъ въ послѣдния български ц. р. комитетъ. Този делегатъ бѣше Ионинъ.

Той фигурира на фотографическата група на комитета, прѣвадена въ ил. спис. Свѣтлина. Съ испращанието на свой нароченъ делегатъ русското правителство искаше да подържа възстанието, защото то се канѣше скоро да се въсползува отъ него.

Глава четвърта

Цариградската конференция и договоритѣ въ Св. Стефано и Берлинъ.

Границитѣ на България споредъ Цариградската конференция. — Планътъ на Лорда Солзбери да създаде една велика България, за да противодѣйствува на русското напрѣдване къмъ Цариградъ. — Английска агитация въ този духъ между българетѣ въ врѣме на Дибичовия походъ. — Планътъ на Лордъ Солзбери прѣдъ сѫда на русскитѣ официозни пѣстници. – Антагонизмътъ между Солзбери и Биконсфилда и мечтитѣ на послѣдния. - Биконсфилдъ осуетява рѣшенията на Цариградската конференция.— Европа и Руссия въ надвечерието на русско турската война. – На Руссия се позволява да води война противъ Турция само слѣдъ формалното нейно обѣщание, че тази война ще бѫде освободителна. — Св. Стефанскийтъ договоръ нѣма за Руссия реално значение. — Сравнение между Цариградска и Св. Стефанска България. — Двусмисленото поведение на Руссия на Берлинския конгресъ

Отъ дипломатическитѣ актове, които прѣдшествувахѫ войната, най-забѣлѣжителния е Цариградската конференция.

Въ нейѫ важно, частно за насъ, българетѣ, е че именно тукъ се начъртахѫ границитѣ на една такава България, която сега е немислима вече. Цариградската конференция опрѣдѣли, че въ границитѣ на двѣтѣ области, источна и западна, отъ които трѣбваше да се състои споредъ рѣшението ѝ полу-автономна България, се обхващахѫ: 1-во Источната область съ главенъ градъ Търново и съ санджацитѣ: Търново, Руссе, *Тулча*, Варна, Сливенъ, Пловдивъ (безъ Султанъ-Ери и Ахѫ Челеби) отъ казитѣ: Кѫркъ-Клисе, Мустафа-Паша и Кѫзѫлъ-Агачъ; 2-ро Западната область ще има за главенъ градъ София и ще се състои отъ санджа-

цитѣ: София, Видинъ, *Нишъ*, Скопие, Битоля (безъ двѣтѣ кази на югъ, отъ тритѣ сѣверни кази на Сѣреския санджакъ и отъ казитѣ Струмица, Тиквишъ, Велесъ и Кастория[1]).

Тази велика България, *окастрена по Св. Стефанския договоръ*, бѣше начъртана отъ английския делегатъ, лорда Солзбери[2]). Планътъ на Лорда Солзбери е билъ да се създаде една силна и могжща България, съ широки граници, подъ общата гаранция на Европа, за да послужи съ своето физическо сжществувание, като една прѣграда всрѣдъ русския европейски сухъ пжть къмъ Цариградъ. Не за прьвъ пжть сега английскитѣ държавни мжже сж исказвали подобна идея Отдавна сж се намирали между тѣхъ прозорливи хора, които сж разбирали, че по-скоро създаванитѣ, отъ самата Европа, автономни християнски държави, отколкото отъ турция ще могжтъ да спржтъ русския стремежъ къмъ Цариградъ. Тази мисъль имаше Канингъ, като помагаше за гръцката независимость. Все прѣдъ неѭ епоха минували английски емиссари прѣзъ България и сж проповѣдвали тази идея.

„До дѣ още се уговаряше адріанополскій миръ, пише Раковски, прѣзъ Сливенъ и прѣзъ Котелъ минж единъ знаменитъ англичанинъ, кой проповѣдаше явно българскому народу: „Българи станѣте! Сега ѐ врѣмя удобно за да с'усвободите и вы отъ робство. Ны нѣмамы никаквж другж цѣль и мысъль за ваше отъчьство, нъ ищымы да бждете и вы слободни; *само за да бжде едно мъждостѣніе на Руссіѭ и Турціѭ, а най паче на Цариградъ отъ ваше освобожденое отъчьство Стара-Планинж.*" Того англичянина Руси усѣтихж и гонихж го казацы до Османъ-Пазаръ. Нъ онъ отбѣгна въ Търновское укржжие, гдѣ не владѣѭше русійска

---

[1]) Протоколитѣ на Цариградската конференция. Прѣв. отъ френски Т. Икономовъ. Варна 1885. (гл. притурка В. Проектъ за Органически уставъ на България. Стр. 19).

[2]) Ibid. Стр. 16. Отъ лични разговори съ наши Цариградски българе извѣстно ни е, че Лордъ Солзбери се е обръщалъ до балъ-капанскитѣ българе за сведения при изработванието на проекта си.

войска. Русси запитахѫ и нѣколко Българы въ Котелъ и пытахѫ гя, що имъ ѐ говорилъ той. Англичянинъ“ [1]).

Сѫщитѣ побуждения карахѫ, навѣрно, и Лорда Солзбери да даде такива широки граници на България на Цариградската конференция, както и, по късно, да насърдчава българската делегация, която ходи по Европа въ 1881, и да санкционира, съ такава бързина съединението, щото парализира всѣкакви военни дѣйствия отъ страна на Турция[2]). Това сѫщето съзнаватъ много добрѣ и самитѣ русски официози.

„Изучаваньето на мнимата политика на г. Солзбери въ минѫлото, пише Лондонския корреспондентъ на *Новое Время*, г. Аргусъ, въ броя отъ 29 Мартъ 1897 г., и наблюденията по поведението на Англия въ настоящия концертъ каратъ да се мисли че британския премиеръ счита погрѣшка не да се противодѣйствува на Руссия, а избираньето като орѫдие за това Турция намѣсто източно християнскитѣ народи. . .[1]) Още въ началото на 1860, като не носѣше още бащинския титулъ и се наричаше просто сѫръ Робертъ Сесиль и бѣше членъ на Долнята камара, той осѫждаше либералнитѣ министри и особно Гладстона въ неразумно туркофилство. Да се боримъ съ Руссия и да ѝ прѣградимъ пѫтя къмъ Босфора — провикваше се бѫдѫщия Маркизъ — старата и отживѣла вѣка си Турция е недостатъчна; трѣбва да се обърнемъ къмъ младитѣ и жизненни народи на Балканитѣ[2])... По късно Лордъ Солзбери, като станѫ

---

[1]) Горскій пѫтникъ и пр. стр. 235—236.

[2]) Султанъ и Державы. Препод. Мак.—Колль. Стр. 86—86.

[1]) Новое Время има тукъ предъ видъ заявленията на Солзбери въ Гилдхалския митингъ, че е „заблуждение на старата дипломация да се смѣта, като неизбѣженъ антагонизма между Руссия и Велика Британия.“ (Socialist Policy etc. p. 45). Русскитѣ официози добрѣ разбразѫ смисъльта на тѣзи думи.

[2]) Безъ да искривява общия смисъль на думитѣ на Лорда Солзбери, кореспондентътъ на Н. В. прави слѣдуѭщитѣ грѣшки: Това сѐ случи не въ 1860, а въ 1858 г. по поводъ на съединението на Влашко съ Молдава, и второ, сѫръ Робертъ Сесиль не

членъ въ кабинета на Биконсфилда се раздѣляше отъ послѣдния не по цѣлитѣ, а по срѣдствата. Биконсфилдъ, самъ источенъ човѣкъ, вѣрваше въ жизнеността на турцитѣ, а Сализбери прѣдпочиташе балканскитѣ народи. Затова увѣряватъ, че на Цариградската конференция въ 1876 Лордъ Сализбери искренно се е борилъ за създаваиието на велика България и, ако послѣ това се е въоржжилъ противъ св. Стефанския договоръ, то само принуденъ отъ колегиитѣ си, които се държехж на убѣждението, че България не ще може да бжде употрѣбена противъ Руссия. Като глава на кабинета, това се мжчеше именно да прави и Сализбери, като агитираше въ полза на присъединението на Източна Румелия къмъ България и подържаше стамболовския режимъ.“

Излишно е да споменувамъ тукъ, че лично за насъ, българетѣ, прокарванието на проекта на Солзбери на Цариградската конференция би отворило една нова ера на политическа и икономическа дѣятелность и би ускорила развитието на България най-малко на половинъ вѣкъ въ сравнение съ днешното ѝ. Намѣренията на Лорда Солзбери се парализирахж отъ Биконсфилда. Послѣднийтъ, по скоро мечтатель, отколкото прозорливъ политикъ, смѣташе да влѣзе въ съюзъ съ Турция, да повдигне на възстание туркестанскитѣ племена и отъ „три страни“ да нападне на Руссия и да „отхвърли назадъ полуразбитата русска войска, да унищожи русския престижъ въ Азия“, наедно съ това да унищожи всѣка идея за прѣобладаванието на Руссия за много десятки години“ [1]) Този проектъ не можеше да се осжществи, тъй като цѣла

нападаше, а подържаше Гладстона, който защитяваше сжщата идея. На власть бѣше консервативното, а не либералното министерство. (Дизраели бѣше прѣдсѣдатель на камарата, Лордъ Дерби министръ — премиерь а Палмерстонъ — на вънкашнитѣ работи) Гл. подробности по тѣзи интересни дебати въ книгата на каноника Макъ — Коля: Султанъ и Державы и пр. стр. 65 — 70).

[1]) Гл. писмото на Биконсфилдовия политически приятель, Фредерикъ Гринвудъ, отъ 25 Септемврий 1896, помѣстено въ Daily Chomicle и въ книгата на Макъ-Коля. стр. 94—96.

Англия съчувствуваше на русската война противъ Турция. Турция, насърдчавана отъ Биконсфилда, отхвърли проекта на конференцията, съставенъ отъ собствения делегатъ на Англия — Солзбери. Сухийтъ и непрѣдвидливъ умъ на Биконсфилда не съзираше, че съ подържанието на Турция той вършеше работата на Руссия, която именно и желаеше да доведе работата до война и се радваше само на турското упорство.

Войната на Руссия съ Турция захванѫ при най-благоприятни условия за първата. Руссия *се прѣдста вяше като пълномощница на Европа.* Бисмаркъ още на 6 Декемврий 1876, слѣдъ него френскийтъ министръ на вънкашнитѣ работи, дукъ Деказъ и г. Депретисъ —, италиянскийтъ министръ президентъ, обявихѫ, единъ слѣдъ други, че въ случай, че Турция откаже приеманието на проекта на Цариградската конференция, то войната отъ страна на Руссия ще се яви, като едно законно дѣйствие и тѣ се ангажиратъ да запазятъ най-строгъ нейтралитетъ. [1]) Сѫщето заяви английското правителство въ тронната рѣчь при отварянието на парламентската сесия. „Руссия, заявяваше отъ своя страна князь Горчаковъ въ циркуляра си по свикванието на конференцията въ Цариградъ, „въ своитѣ дѣйствия нѣма никакви arrières — pensées (задни мисли): въ това отношение императорското правителство е давало много пѫти най-положителни увѣрения“ [2]) Това званично обѣщание на Руссия, да служи само за орѫдие на всеобщитѣ интереси на Европа и на християнетѣ на Истокъ се отбѣлѣзваше съ особна настойчивость—за да ѝ го напомнятъ на Руссия, когато му дойде врѣмето - отъ европейскитѣ държавни мѫжье. Въ поменатата вече рѣчь на Бисмарка отъ 6 Декемвр. 1876 той заявяваше: „ний не ще наложимъ veto на русскитѣ дѣйствия, до като цѣлитѣ, прѣслѣдвани отъ Руссия оставатъ, сѫщо и наши цѣли...“.

Отъ всичко горѣказано става очевидно, че Руссия можа да спечели *нейтралностьта* на Европа съ

[1]) Макъ-Колъ стр. 104 - 105.

[2]) „Turkey“ № 1 (1877) стр. 719. (М. Колъ. стр. 102).

тържественното обѣщание, че тя ще води една *освободителна* война и че съ това, тя испълня волята на Европа. Сжщо тъй Европа допуснж Руссия да води война съ Турция само, като взе писменна гаранция, че тази война не ще бжде една *завоевателна война*. Една подобна война противъ Турция европейскитѣ държави — включително русската приятелка Германия — не би позволили на Руссия. Прочее, скрити и лошави замисли да имаше Руссия, единственното срѣдство до което тя можеше да прибѣгне, единствената война която й бѣше една освободителна война. Такава една й се налагаше не отъ нейната воля, а отъ тази на Европа. Каква война щѣше да води Руссия, ако между нея и Турция, не се испрѣчваше Европа и ако нейнитѣ дѣйствия можахж да бждтъ свободни? Това не е трудно да се прѣдвиди. Когато на Руссия ржцѣтѣ й сж свободни както въ Полша, Кримъ, Кавказъ или централна Азия, тя водила чисто завоевателни войни.

Въ началото на войната Руссия даваше обѣщание, че ще води една освободителна война. Нъ какво значение имаше обѣщанието само по себе си? Показваше ли то нейнитѣ истински намѣрения? *То ги само покриваше.* Тѣзи истински намѣрения ний ги виждаме да се исказватъ на друго мѣсто. Тукъ му е врѣмето да напомнимъ, още веднъжъ, тайната конвенция между Руссия и Австрия, уговаряна още прѣзъ 1876, а подписана формално на Януарий 1877 г. Спомнѣте зловѣщитѣ думи на Татищева, единъ отъ делегатитѣ при подписванието на тази конвенция: „ако Австрия испълняваше напълно своитѣ задлъжения, то *русското значение на Балканитѣ вѣчно би се утвърдило на основи широки и несъкрушими*“.[1]) Не усѣщате ли тѣзи думи да рѣжжтъ вашитѣ уши, като гласа на една погребална пѣсень? Не се ли догаждате, какъвъ облакъ се е виялъ надъ нашата страна? Въ своя манифестъ прѣзъ войната императоръ Александръ съ сълзи обявяваше, че отива да освободява християнетѣ отъ тур-

[1]) Татищевъ. Изъ прошлаго и пр. стр. 549.

[illegible]

отъ 16/25 Януарий. Той прибавя, че условията, ито ще се сключатъ, въ Св. Стефано, между Рус- я и Турция ще иматъ единъ врѣмененъ характеръ[2]). ъй щото", забѣлѣзва г. Татищевъ въ една полеми- съ *гражданинъ*, „свикванието на Берлинския конг- съ бѣше рѣшено най-малко единъ мѣсецъ прѣди дписванието на Св. Стефанския договоръ".

Руссия имаше интересъ да откжса, колкото се же повече территория отъ турската империя. Да исвои цѣлата тази территория, държавитѣ отъ Па- жския договоръ не бихж и позволили. Ней не ос- ваше, прочее, нищо друго освѣнъ да създаде една, лкото е възможно по-голѣма България, която, пос- , съ любезната подръжка на Австрия ще мине подъ сското „широко и несъкрушимо" иго. Като създа- ше велика България, Руссия защитяваше не наши- , а своитѣ собственни интереси. Нъ тъй като окон- телно присъединение на тази България къмъ Рус- я щѣше да зависи отъ много обстоятелства, които ссия тогава не можеше да прѣдвиди, то не бърка- на Руссия още въ неѭ минута да откжса отъ та- България, колкото е възможно, повече нѣщо за бе си. Тъй тя откжса отъ България, създадена на риградската конференция, цѣлия Тулчански санд- къ и го взе за себе си. Послѣ го даде на румжне- , като имъ грабнж Бессарабия. Сжщо по Цариград- ата конференция Нишъ влизаше въ България, а по . Стефанския договоръ той оставаше на Сърбия, а ю Пиротъ — на България.

Св. Стефанска България бѣше намалена Цари- дска България безъ санджацитѣ Тулча и Нишъ.

На Берлинския конгресъ Руссия се държеше усмисленно. Като чете човѣкъ протоколитѣ на конг- са само се чуди на голѣмата отстжпчивость на ссия — главно що се касаеше до България. Това оизлизаше отъ русското неестественно положение конгреса. Отъ една страна Руссия заявяваше на

[2]) Английската Синя книга за 1878 (№ 3 и № 14). Тати- въ, стр. 508.

цѣлъ свѣтъ, че тя нѣма никакви „задни мисли,“ че нейната роля бѣше чисто освободителска. Отъ друга страна, на Берлинския конгресъ тя се мжчеше чрѣзъ двусмисленни прѣдположения да си създаде едно привилегировано положение въ бждкща България. Тя искаше нейнитѣ войски да останжтъ въ България двѣ години, гдѣто работитѣ прѣзъ този периодъ ще урежда единъ върховенъ русски коммиссарь[1]). Европейскитѣ делегати забѣлѣзватъ, че този срокъ е много голѣмъ, а русскийтъ коммиссарь да бжде замѣстенъ съ една международна коммиссия. Руссия се съгласява да намали окупационния срокъ, нъ като „освободителка“ запазва си правото да държи коммиссарь.

По въпроса за княза, Англия прѣдлага да се счита неговия изборъ за законенъ, щомъ като го удобрѭтъ *болшинството* на европейскитѣ държави. Обаче, Руссия настояваше да се счита избора за законенъ, когато абсолютно *всичкитѣ държави* го признаѭтъ[1]). Тъй като тя знаеше, че, по всѣка вѣроятность, болшинството никога не ще бжде на нейна страна, то тя, чрѣзъ прокарването на тази точка получаваше правото една, едничка да може да парализира волята на цѣла Европа. Ако Руссия не бѣше успѣла да прокара тази точка, ненормалното положение, въ което се намираше България въ продължение на 8 години, не би сжществувало, тъй като избора на Българския князь би билъ подтвърденъ отъ Европа още на часа. Въ интереса на великитѣ държави бѣше да се тури въ България по скоро редъ. Нъ отъ безредието се ползуваше Руссия и ето защо тя си искова въ Берлинъ да може да го произвежда всѣкога. Друга една точка, на която Руссия се опрѣ бѣше исканието на другитѣ делегати и да се тури въ Берлинския договоръ, че княжеското достойнство въ България е *наслѣдствено*. Нъ Руссия не се съгласи[1]) —

---

[1]) Берлин. Конгр. стр. 49 — 50.

[1]) Ibid. стр. 44 — 45:

[1]) Берл. Кон. стр. 191.

Каквито и вънкашни увѣрения да даваше Руссия, нѣ нейнитѣ дѣйствия носѣхѫ най-подозрителенъ характеръ. Освѣнъ това, несъмнѣнно, до ушитѣ на дипломатитѣ бѣхѫ дошли слухове за тайната конвенция между Руссия и Австрия. Всичкитѣ тѣзи причини карахѫ европейскитѣ дипломати да постѫпватъ съ крайно недовѣрие къмъ Руссия и тѣ не се стѣснихѫ да раздѣлятъ нашето отечество, като мислѣхѫ, че тѣ намаляватъ съ това бѫдѫщата русска провинция. Русскитѣ дипломати сѫщо тъй усѣщахѫ, че тѣхнитѣ тайни замисли се откриватъ. Тѣ нѣмахѫ нравственния куражъ, който би ималъ всѣки човѣкъ, увѣренъ въ правотата и чистотата на своето дѣло, да станѫтъ и защитѭтъ свободата и независимостьта на българетѣ и да заявѭтъ, че европейското недовѣрие къмъ тѣхъ е безосновно, и че най-сетнѣ, нека Европа опрѣдѣли сама гаранциитѣ, при които тѣзи държави не би могли никога да минѫтъ подъ русска власть... Нѣ да държѫтъ подобенъ езикъ, русскитѣ дипломати би се засрамили най-напрѣдъ отъ австрийскитѣ делегати, на които по волята на сама Руссия бѣхѫ вече посветени въ тайнитѣ ѝ намѣрения. Русската дипломация гледаше на Германския конгресъ, като на едно испитание — толкова по тежко, че самитѣ освободени: румѫнетѣ, сърбетѣ и гърцитѣ се изреждахѫ едни слѣдъ други на трибуната да се оплакватъ отъ нейната черна измѣна. Това испитание трѣбваше да мине по скоро, за да може Руссия да се отдаде отново на своето „освободително“ дѣло въ България — поробванието ѝ.

Глава пета

Руссия, Князьтъ и политическитѣ партии.

Значението на дѣйствията на русската дипломация въ България за всеобщата история и частно за българската. — Защитницитѣ струпватъ отговорностьта за нѣкои дѣйствия върху отдѣлнитѣ русски дипломати. — Мнѣнието на Бисмарка за България. — Прѣдричанията на Солзбери. — Постѫпенното подпадание на България подъ русското фактическо господство. – Този фактъ се признава отъ русски дипломати. — Князь Батембергъ и Руссия. — Русскитѣ дипломати прѣдупрѣдени противъ княза, защото послѣднийтъ се явяваше олицетворитель и орѫдие на Берлинския конгресъ. — Князь Батембергъ несправедливо обвиняватъ въ лоши замисли противъ Руссия. — Неговата погрѣшка — Русскитѣ дипломати третиратъ Батемберга, като quantité négligeable. — Униженията и оскърбленията нанасени на княза отъ Ионина и отъ генералитѣ: Криловъ, Ридичеръ, Соболевъ и Каузберсъ. — Русската дипломация, като не може да направи Батемберга едно абсолютно послушно орѫдие, рѣши неговото сваляние. — Интригитѣ ѝ между българскитѣ партии. — Интригитѣ на Цанкова противъ Каравелова, на Начовича противъ Цанкова. — Общийтъ недостатъкъ на епохета и на личноститѣ. — Прѣговоритѣ на Ионина, а послѣ на Кондара съ Каравеловъ за свалянието на княза. — Признанията на самитѣ русски дипломати.

Отъ височината на Всеобщата История, дѣйствията на русската дипломация въ България иматъ единъ второстъпенъ интересъ. Ако на деветь други мѣста Руссия е употрѣбявала еднакви срѣдства, то навѣрно, тя ще ги приложи безъ сѫщественни измѣнения и на десетото мѣсто. Историкътъ притежава за русската политика въ другитѣ страни такъвъ изобиленъ материалъ, щото, относително България, той би можелъ да се задоволи съ едно, общо, априористическо заключение. Обаче, погледнѫти отъ специално

наша, българска, гледна точка за нашия, българския историографъ, тѣзи дѣйствия придобиватъ една голѣма и първостъпенна важность.

Защитницитѣ на русската политика, когато се видьжтъ на тѣсно, заявяватъ че за лошавото направление на русската политика въ България е виновата не самата русска дипломация, а нѣкои невѣрни нейни прѣдставители—отдѣлни русски допломатически агенти. Нъ този аргументъ е толкова несериозенъ, колкото и смѣшенъ. По какво можемъ да сждимъ ний за политиката на русската или каквато и да е друга дипломация, ако не по поведениѐто на нейнитѣ прѣдставители? Това е още повече, тъй като се знае, че такова поведение сж държели не само този или онзи отдѣленъ русски агентъ въ България, а всичкитѣ или почти всичкитѣ, че, слѣдователно, подобно поведение не е исключение, а правило. Частно за България, тази истина става още по очевидна, като се знае, че политиката на най-ненавижданитѣ въ България, почти отъ всички политически партии, русски генерали: Соболевъ и Каулбарсъ, наопаки, въ Руссия, въ официалнитѣ и официозни крѫгове минуватъ за русски прѣдставители въ България, *които най-добрѣ сж разбирали своя дългъ.*

Слѣдъ тази прѣдварителна забѣлѣжка, нека минемъ къмъ сѫщностьта на въпроса.

Въ своята рѣчь, при отварянето на Райхстача въ 1888 г., Бисмаркъ заяваше, че слѣдъ Берлинския конгресъ всички считахѫ България за една държава, която въ скоро врѣме ще стане, фактическа, русска провинция. Сѫщето отбѣлѣзваше прѣди десеть години прѣди него Лордъ Солзбери. Въ своя циркуляръ, до английскитѣ посланници, отъ $\frac{\text{20 Мартъ}}{\text{1 Априлий}}$ 1878, той пишеше:

„Условията, въ силата на които тази нова държава ще бжде подчинена на началника си, който на практика ще бжде избранъ отъ Руссия, неговата администрация, създадена отъ русския коммиссарь, и първото турянье на държавния механизмъ въ дѣй-

ствие, захванжто подъ контрола на русската армия, — тѣзи условия: *показватъ доста, къмъ каква политическа система трѣбва да принадлежи България въ бждащето*".

Тѣзи песимистически прѣдричания взехж да се испълнятъ едно слѣдъ друго въ първитѣ години на нашето политическо сжществувание. Споредъ Берлинския договоръ, Руссия не можеше да има никакви особени права надъ България. Ней се допустнж само да държи деветь мѣсеца окупационнитѣ си войски, слѣдъ истеглянието на които тя се приравняваше, по правата си, къмъ всичкитѣ други държави. България се намираше, по Берлинския договоръ, въ извѣстни зависими отношения *само отъ Турция*. Нъ фактически тъй ли излѣзе?

„Българската армия, пише дипломата и славянофила Татищевъ, не само спази своята органическа свръзка съ своята майка — русската армия, нъ станж *една съставна часть отъ нејж*, като прие въ редоветѣ си многочисленитѣ русски офицери и унтеръофицери и като призна, надъ себе си, властьта на единъ воененъ министръ, *генералъ въ русска служба, назначаванъ отъ Господаръ-Императора*. Най-сетнѣ за първи князъ на България бѣше избрано, единогласно, лице посочено на Народното събрание отъ нашия комиссаръ, като кандидатъ най-угоденъ на царствения освободитель на България. — Тѣзи три резултата не само не бѣхж прѣдвидени на Берлинския конгресъ, нъ направо противорѣчехж на буквата на духа на неговитѣ рѣшения. Обаче, Европа не се рѣши да протестира и съ своето мълчание призна тѣхната законность"[1]).

Печалнийтъ фактъ е тамъ, че прѣди Европа „законностьта" на горнитѣ факти се признаваше отъ самия български князь и отъ българскитѣ политически партии.

Фактически князь Батембергъ държеше себе си въ България, като единъ русски намѣстникъ. Неговото

---

[1]) Татищевъ. Изъ прошлаго и пр. Стр. 363 — 374.

ълкновение съ русската дипломация ставаше не по
това воля, а, по-скоро, по тази на русската дип-
мация, защото тя искаше князя по покоренъ и по-
слушенъ, отколкото можеше да се иска отъ единъ
вѣкъ даже съ посрѣдственно лично достойнство. Нъ
своята душа князъ Батенбергъ — а това именно
погуби — оставаше привързанъ къмъ Руссия. Въ
дѣлни моменти на душевна тревога той е възста-
ъ противъ тѣзи или онѣзи русски дипломати, нъ
тенбергъ всѣкога е ималъ глупавата и наивна ми-
ль да счита тѣзи дѣйствия за лични, несъотвѣтствуѭ-
на намѣренията на самата русска дипломация.

Самъ князьтъ знаеше добрѣ, че той дойде въ
лгария по волята на русския царь. Избирането
въ Великото народно събрание бѣше една чиста
рмалность, която още на другия день, се бѣше из-
ила изъ паматьта му. Не веднъжъ заявява той въ
итѣ телеграмми до царя: „отъ вашитѣ ржцѣ съмъ
получилъ короната и съмъ готовъ да ѭ сложѫ пакъ
тѣхъ“ [1]. Така, той телеграфираше, въ надвечерие-
на прѣврата, така и слѣдъ петь години, отъ Рус-
къ, когато контра-революцията слѣдъ 9 Августь го
веде отново въ България [2]. Не веднъжъ прѣзъ уп-
влението на генералитѣ князьтъ вземалъ, въпрѣки
ѣждението си, тѣхната страна само да избѣгне
рвания.

Когато ставало дума за война, въ своитѣ раз-
ори съ Коха, той заявявалъ, че негова длъжность
а върви съ Руссия противъ Европа.[3] Въ нужда
съвѣти князътъ се обръща въ Руссия, допитва се до
ткова и Аксакова, а съ послѣднийтъ води даже

---

[1] Adolph Koch, Printul Alexanru al Bulgariei. Bucuresci
7. p. 23 (По нѣманые подъ ржка оригинала ний цитираме ро-
ския прѣводъ). Тази книга, ако и написана отъ частния про-
ѣдникъ на князя и е единъ видъ неговъ панагерикъ, нъ съ-
жа много интресни факти, които, по признанието на самитѣ
ски дипломати, сж вѣрни.

[2] Koch. p. 227 — 228.

[3] Koch. p. 106 — 107.

цѣла корреспонденция. Слѣдъ смъртьта на Александра II той издава заповѣдь въ българската войска намѣсто Шуми Марица да играѭтъ „Боже царя храни“. Най-сетнѣ когато Батембергъ напущаше България, за послѣденъ пѫть, въ своята прощална рѣчь на офицеритѣ той казваше: „Азъ обичамъ Руссия, много ѭ обичамъ и, молѭ ви се, и вий ѭ обичайте, имайте всѣкой пѫть обърнѫти очи къмъ неѭ, въ неѭ се надѣвайте, тамъ е благото на България, тамъ е спасението за неѭ“[1]). Мислимъ, че всичкитѣ тѣзи факти ясно показватъ, какво е било общото настроение на княза къмъ Руссия. Той нито една минута даже не е мислѣлъ да се освободи отъ русското „покровителство“. Въ 1883 г. той испраща г. Стоилова въ Петербургъ, като дипломатически агентъ да прѣдложи на русското правителство да вземе въ свои рѫцѣ управлението на министерствата на войната и на вънкашнитѣ работи, като познати руссе, а да остави българетѣ независими по вѫтрѣшнитѣ работи, правосѫдието, просвѣщението и финансиитѣ[2]). Обаче, Стоиловъ не билъ допуснѫтъ на аудиенция не само до Императора, нъ даже до министра на вънкашнитѣ работи, Гирса. Позволили му само да прѣдстави мемуара си на Зиновиева, директора на азиятския департаментъ. Послѣднийтъ съобщилъ на прѣдполагаемия княжески дипломатически агентъ, че отъ такъвъ князьтъ нѣма нужда, а за сношение съ русското правителство има въ София русски агентъ.[3]) Нъ русското правителство не искаше да признае, че князьтъ е независимъ да испраща своя агентъ въ Руссия, а, частно за българското управление, русската дипломация признаваше не само необходимостьта да има тамъ свои лични министри — което ѝ прѣдлагаше и княза — нъ тя намираше самия князъ за *излишенъ*.

---

[1]) в. Деветий Августъ (редакторъ Георги Великовъ) г. I. бр. 31. Браила, 26 юний 1877 г.

[2]) Князь Александръ I болгарский (1879 — 1886) отъ А. Ф. Головинъ. Варна 1897. стр. 282.

[3]) Матвѣевъ (П.) Болгария послѣ Берлинскаго Конгреса. С. П. 1897. Стр. 193.

При тѣзи условия, колкото и князьтъ да се показваше отстжпчивъ, той никога не щѣше да задоволи Руссия, освѣнъ ако напуснѣше България. На неговото стоение, като приврѣменно, гледаше не само Руссия, а и други вънкашни държави. Мнозина сж чували, навѣрно, да се расправя за думитѣ, които Бисмаркъ казалъ на Батемберга прѣди послѣднийтъ да стжпи въ България: „Идѣте, ако не друго ще отнесете поне едно хубаво възпоменание."

Къмъ самото стжпвание на Батемберга на българския прѣстолъ, русската дипмомация се отнасяше враждебно. Наистина, че Александръ I бѣше любимецъ и племянникъ на русския царь Александра II, нъ личнитѣ симпатии на царьетѣ не сж наложителни за русскитѣ дипломати. Сжщо тъй гръцкия краль Георги е братъ на майката на Николая II, а самия длъжи спасението на своя животъ въ Япония, на гръцкия прѣстолонаслѣдникъ, нъ това не побърка на русската дипломация да подпомага за смазванието на Гърция и опозоряванието на гръцката царска династия. *Батембергъ интересуваше русската дипломация, не като личность, а като олицетворитель на Берлинския трактатъ*, като едно орждие на Берлинския конгресъ, за който князь Горчаковъ казваше: този е найчерния актъ въ цѣлата ми дипломатическа кариера".

Ключътъ на всичката драма, която се разигра по нататъкъ и която се завърши най-сетнѣ съ свалянието на самия князь, бѣше въ обстоятелството, че Батембергъ се явяваше, като наложенъ Европа на Руссия. Ако на послѣднята ржцѣтѣ бѣхж свободни, то *най-либералното* нѣщо, което би направила къмъ България, щѣше да бжде *унията*, личното присъединение на България къмъ Руссия. Ний казваме това, защото именно тази идея популяризираше русската дипломация чрѣзъ българскитѣ емигранти прѣзъ междукняжието. Нъ Европа свърза ржцѣтѣ на Руссия въ Берлинъ и ги туря подъ една плоча, която бѣше избрала съ общото удобрѣние на Европа, юридически независимъ, български князь.

Това, което Европа не позволи на Руссия въ

Берлинъ, послѣднята искаше да си го позволи сега, сама, въ България, Затова и всичкитѣ усилия на русската дипломация, естественно, се стремѣхѫ къмъ фактическото прѣмѣхвание на княза власть.

Прѣдъ русската дипломация бѣхѫ отворени два пѫтя: или да обезличи съвсѣмъ княза, да го снеме до положението на единъ простъ русски унтеръ-офицеринъ, който испълнява безусловно заповѣдитѣ на началството си, или пакъ да го прѣмахне. И двата тѣзи способа бѣхѫ турнѫти, едно слѣдъ друго, въ дѣйствие.

Аррогантността и безсрамието на русскитѣ агенти къмъ княза нѣмахѫ граници. Като захванемъ отъ най-дребнитѣ и незначителни факти, като грубо незачитание на етикета въ двореца и свършимъ съ явнитѣ заплашвания, исказвани съ пълна откровенность направо въ очитѣ на княза — на всѣкждѣ русскитѣ дипломати показвахѫ, че искатъ да се отнасятъ съ Батенберга, като съ единъ подчиненъ. [1]) Само първия русски агентъ, Давидовъ, се е отнасялъ къмъ него съ уважение, за което той и минува, между руссетѣ, като единъ неопитенъ дипломатъ и западникъ. Нъ всички дипломати останѫли русски агенти: Хитрово, Кумани, Ионинъ и Кояндарь, сѫ се отнасяли съ него, кой повече, кой по малко безцеремонно. Сѫщо тъй сѫ се държали прочутитѣ генерали, различнитѣ военни министра, които се считали ужъ за български министри. Тѣ не сѫ искали да знаѭтъ княза за нищо, а за всичкитѣ си дѣйствия сѫ получавали наставления направо изъ русското софийско агенство.

Ето и нѣколко примѣра. По случай на единъ прощаленъ обѣдъ, даденъ въ честь на полковникъ

[1]) Тукъ неволно ни дохожда на ума единъ епизодъ, разказванъ отъ Варненския митрополитъ Симеонъ на едно събрание на Варненския червенъ кръсть, въ митрополията, въ надвечерието на Сръбско-Българската война. Константинъ и Симеонъ отишли при русския посланникъ въ Цариградъ отъ страна на екзарха или синода да уредятъ въпроса за духовенството. Тамъ, въ течението на разговора, единъ отъ митрополититѣ казалъ, че трѣбва да се обърнемъ да попитаме и мнѣнието на княза. Това като чува, Новиковъ извиква разсърдено: „Князь! Кто князь? Я князь.“ Ний прѣдаваме този епизодъ до толкова, колкото той струва.

Боборыкинъ, станжлъ офицерски скандалъ и отговорника му, полковникъ Поповъ е трѣбвало да си даде отставката. Да се избѣгнжтъ втори скандали князътъ намислилъ да запрѣти, чрѣзъ приказъ, офицерскитѣ вечеринки безъ специално разрѣшение. Нъ когато той се обърнжлъ къмъ военния си министръ, Крилова, да издаде приказа, послѣднийтъ отговорилъ, че той трѣбва да се посъвѣтва и прѣдварително съ г. Хитрово, а, когато се явилъ слѣдъ два часа, заявилъ че, по никакъвъ начинъ, не може да испълни искането на княза.[1]) Други военenъ министръ, генералъ Ридигеръ, единъ день, въ отсжтствието на княза, уволнява отъ войската собственния княжески адютантъ, Ползикова и генерала Лесовой — които извѣстили на Батенберга за заговора противъ него, вършенъ отъ Соболева и Каулбарса. При това Ридигеръ издава на 24 октомврий 1883 приказъ, съ който заповѣдва на двамата офицери да напуснжтъ България въ 48 часа и се върнжтъ въ Руссия, инакъ, ще бждjтъ считани, като дезертьори[2]). Когато Батенбергъ, възмутенъ отъ своеволието на Ридигира, го поканилъ да си даде отставката, то Ридигеръ отговорилъ, че той ще си даде *отставската, само като му ѭ поиска императора*. Когато, по рано, Батенбергъ искаше оставката на Соболева и Каулбарса, послѣднитѣ отговорили иронически, че много съжеляватъ, гдѣто не могжтъ да испълнятъ желанието на княза, до като не получжтъ за това заповѣдь направо отъ царя.

Русскитѣ дипломатически агенти бѣхж още по бесцеремонни съ княза. И между тѣхъ на първо мѣсто държи Ионинъ. Още щомъ като пристигнж въ София, той се явява при княза и като му прѣдлага единъ ултиматумъ, за който ще говоримъ въ идящата глава, исказва, въ единъ надмѣненъ и сърдитъ тонъ, най остри укори на княза, като му съобщава, че императорътъ съвършенно не билъ доволенъ отъ неговото поведение. „На всичкитѣ мои забѣлѣжки, расказвалъ

[1]) А. Ф. Головинъ. Стр. 220 — 223.

[2]) Koch. ц. 130 — 131.

князь Александръ на Коха, Ионинъ отговаряше безобразно и безсрамно и когато, най-сетнѣ, му заявихъ да остави този недостоенъ езикъ, той ми отговори: „частно за мене, азъ като Ионинъ ви моля да ме извините за моитѣ остри думи, нъ, като пратенникъ на негово величество царя, а съмъ принуденъ да ви повторя, че имамъ заповѣдь отъ императора да употрѣбя този езикъ (d'employer ce langage[1]). Г. Головинъ — частнийтъ секретарь на княза — като съобщава сѫщия фактъ, прибавя, че Ионимъ заплашилъ още княза съ русскитѣ щикове, които тъй лесно могатъ да го испѫдятъ изъ България, както сѫ го и довели, князьтъ отговорилъ на Ионина, че ако той не гледаше на Ионина като на единъ прѣдставитель на царя, който е невиноватъ за обноската му, то княза би повикалъ слугата си да го изхвърли вънъ, а сега самъ го поканя да излѣзе[1]). „Ето какъ ни отплаща Руссия, съ скърбь говорялъ Батембергъ на Коха, незабавно слѣдъ горнята случка, за която четири годишна послушность."

Нъ това не е било послѣднето открито стълкновение на княза съ Ионина. Князьтъ поискалъ отъ Ионина да съобщи въ Петербургъ, че, на мѣстото на Ридигера, иска да бѫде испратенъ генерала Лесовай за воененъ министръ. Тогава Ионинъ му отговорилъ буквално: Царьтъ никога не ще даде войската ви въ ръцѣтѣ на единъ човѣкъ, който ще скуша повече васъ, отколкото насъ". Нека забѣлѣжимъ, че генералъ Лесовой билъ личенъ приятель на Батемберга. Послѣднийтъ отговорилъ Ионину, че счита думитѣ му, като лично оскърбление, на което пъкъ, Ионинъ, отъ своя страна отвърналъ: „Хайде, азъ имамъ всѣкога властьта да докарамъ едно скарвание" и смѣящецъ прибавилъ „не ний, разбира се, можемъ да се боимъ отъ подобно нѣщо". Князьтъ отвърналъ тогава Ионину: „Богъ ми е свидѣтель, че не съмъ азъ, който би желалъ едно скарвание, нъ,

[1]) Разговора е происхождалъ на френски. гл. Koch, стр. 113

[1]) Головинъ. стр. 280.

ако Руссия иска да го прѣдизвика, азъ сѫщо не се боѭ"[1]).

При това надменно и безцеремонно отнасяние на русскитѣ дипломати съ княза, естественно е, че послѣдниятъ не е могълъ да остава хладнокръвенъ. Русскитѣ агенти не зачитахѫ неговото лично човѣшко достоинство, нито неговата честь. А князьтъ уважаваше себе си и не се съгласяваше да стане слѣпо орѫдие на русскитѣ дипломати. Той отстѫпваше, нъ неговия въ добрата смисль на думата, войнишки характеръ не можеше да се прѣгъва тъй безнаказано. И обрачътъ, който русскитѣ дипломати тъй безжалостно прѣвивахѫ, се изплъзваше по нѣкога изъ рѫцѣтѣ имъ и ударяше съ своя край нѣкои отъ тѣхъ.

Първия пѫть, който избрахѫ русскитѣ дипломати, се указа, значи, човѣшки невъзможенъ. Оставаше отворенъ втория пѫть: изгонванието на княза. Тукъ русската дипломация прибѣгва до българскитѣ политически партии и фракции. Взаимната борба на послѣднитѣ за властьта ги даде въ рѫцѣтѣ на русската дипломация, отъ която, въ него моментъ, най-много зависяше поправянието на тази власть. Освѣнъ инстинкта за самосъхранение, който въ *самия моментъ* на опасностьта е каралъ безразлично всичкитѣ български политически фракции да се борѭтъ съ претенциитѣ на русскитѣ дипломати, у тѣзи политически партии липсваше всѣко разбирание па основнитѣ начала на русската политика на Балканитѣ. Отъ това слѣдва, че у българскитѣ политически мѫжье липсваше спасителната прѣдвидливость, която ги би карала да прѣдвардятъ опасностьта, а не да ѭ чакатъ да

[1]) Koch. стр. 123—124. Г. Матвѣевъ, като привожда френския текстъ на този разговоръ прибавя: „по събранитѣ отъ мене справки излиза, че трѣбва да се признае, че цитиранитъ отъ Коха разговоръ, дѣйствително е ставалъ' макаръ че тона и тенденцията на разговора е прѣдадена невѣрно и тенденциозно" (Матв. стр. 201). Послѣднитѣ думи на Матв. не се отнасятъ къмъ фактическата страна на разговора и нѣматъ за насъ значение. Ний напомняме, че, както Матв. тъй и всичкитѣ други русски автори, които цитираме (Татищевъ, Скальковски, Леонтивеъ и др.) сѫ славянофили и русски дипломати съ дълга карриера.

вѣевъ, че Каравеловъ самъ е дошълъ въ София, а не е билъ повиканъ отъ Ионина, както твърди Кохъ. Тъй или инакъ, нъ Ионинъ макаръ и „неохотно" влѣзалъ въ сношения съ Каравелова, и, когато неговия замѣстникъ Кояндарѣ дойде, интригата бѣше вече полузавързана. „Съглашението между Кояндара и Каравеловъ, пише Матвѣевъ, станѫ, както се виждаше, на почвата на еднакво сподѣления отъ тѣхъ взглядъ, че политиката на князя е лъжлива... Нашата дипломация, макаръ и да не вземаше още никакви активни мѣрки, нъ и не скриваше, още тогава, мнѣнието си, че България не ще се успокои до тогава, до като на нейно чело стои Батенбергъ. *Каравеловъ, както се виждаше, напълно раздѣляше този взглядъ и при това отиваше по нататъкъ, като разискваше, твърдѣ усърдно, практическитѣ срѣдства, които би трѣбвало да се взематъ за неговото осѫществяване*". [1])

Нъ бавностьта и нерѣшителностьта на Караловия характеръ го въспрѣхѫ тукъ, както и по късно прѣзъ прѣврата на 9 Августъ, по който той водѣше прѣговори съ съзаклятницитѣ, да прѣдприеме едно непосрѣдствено дѣйствие. Тоьа, разбира се, не поколебаваше твърдото рѣшение на русскитѣ дипломати да съборѭтъ князя.

„Русската дипломация си бѣше поставила за цѣль на своята дѣятелность, пише г. Татищевъ, отстранението на Батенбергския принцъ отъ българския прѣстолъ" а по нататъкъ: „Нашето намѣрение за необходимостьта на отстранението на князя оставаше тайна между лицата, които рѫководѣхѫ русското софийско агентство и водителитѣ на партиитѣ..."[1])

Тъй се плетѣше интригата, жъртва на която трѣбваше да падне скоро князь Александръ. До тукъ ний начъртахме голѣмитѣ политически линии на тази

---

[0]) Матвѣевъ. стр. 110.

[1]] Татищевъ. Стр. 396 и 198.

историческа драма. Нъ въ неѭ има отдѣлни епизоди, сцени и дѣйствия, които хвърлятъ една адска свѣтлина върху намѣренията и дѣйствията на русската дипломация въ България. Тѣхното изложение е и прѣдметъ на идѫщитѣ глави.

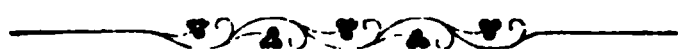

Глава шеста

Прѣвратътъ

Проектътъ за конституция на кн. Черкаски. — Проектътъ на Дондукова и първото българско учредително събрание. — Съзаклятието въ черквата Св. Петка. Прѣвратътъ, князьтъ и консерваторитѣ. — Участието на Руссия. — Русската реакционна пресса и конституционния български режимъ. — Деликатното положение на Руссия. — Подрържката, която Руссия дава на Батенберга. — Циркулярътъ на Гирса. — Европейскитѣ държави и прѣвратътъ. — Съмнѣнията на русскитѣ дипломати и промѣната въ политиката къмъ князъ Батенберга.

Князь Черкаский бѣше единъ властенъ човѣкъ. Той почиташе силата и, въ образа на камчика, ѭ възвеждаше въ държавенъ принципъ. Въ 1860 г. императоръ Александръ II даде на гласуване между своитѣ съвѣтници въпроса да се употрѣбява ли сопата и тѣлеснитѣ наказания въобще или не. Между тѣзи, които издадоха гласа си въ полза на сопата, на първо мѣсто въ списъка стоеше князь Черкаский.[1]) Когато кн. Черкаски получи урежданието на България, той си спомни старото начало и изработи единъ проектъ за една конституция твърдѣ реакциоченъ, или, както се изразява мегко славянофила Матвѣевъ, една „самобитна" конституция[2]). Кн. Черкаски ненадѣйно умрѣ и прѣди проекта му, изработенъ въ „духа на здравото сближение съ Руссия и тѣсната съ неѭ солидарность" да бѣше завършенъ, и кн. Дондуковъ не може да се въсползува отъ него. Проектътъ, който изработи послѣдний, биде прѣдставенъ въ Петербургъ на царя, който го прѣдадена една коммиссия подъ

[1]] Колоколъ. Сборникъ Статей. Стр. 231.
[2]] *Матвѣевъ.* Стр. 25.

прѣдсѣдателството на князь Урусова. Тукъ, проектътъ прѣтърпѣ измѣнения и въ окончателна форма бѣше повърнжтъ въ България прѣзъ 1879 г. м. Януарий[3]). Споредъ този проектъ, законодателната власть принадлежеше на едно събрание, въ което имаше 10 депутати по право (екзарха, митрополититѣ, прѣдсѣдателитѣ на сждилищата), 2о депутати избрани отъ народа и 3о депутати, назначени отъ княза, които, на брой не трѣбваше да надминуватъ половината на избранитѣ депутати[1]). Освѣнъ това, издаваше се тъй наречения държавенъ съвѣтъ, който бѣше едно малко народно събрание по властьта си, а нѣмаше нищо народно по начина, по който трѣбваше да става назначението на състава му.

Учредителното българско народно събрание отхвърли този консервативенъ проектъ и прие други, много по либераленъ, въ който се въвеждаше всеобщото избирателно право. Първото учредително събрание искова едно орждие, съ което единъ день съзнателно ще си служи цѣлийтъ народъ въ своя най голѣма полза.

Русскийтъ коммиссаръ не указваше противодѣйствие на прокарването на този проектъ. Самъ по себе си въпросътъ за конституцията не прѣдставяше за Руссия освѣнъ единъ отвлѣченъ и второстъпененъ интересъ. Въ нейната мисъль всичкото това щѣше да има едно привремѣнно сжществувание. Отъ друга страна тъй бѣше вече извѣстно, че въ България ще дойде единъ чужденецъ князь, а силата на руссетѣ лежеше въ симпатиитѣ на българската масса, та, колкото повече народътъ получаваше надмощие надъ княза, толкова повече смѣтахж русскитѣ дипломати ще е въ тѣхния интересъ една широка демократическа конституция. „Прѣобладавжщето влияние на Нар. Събрание, пише Татищевъ, прѣдставлява гаранция въ това, че нѣмеца князь не ще увлѣче България въ пжтя на съгласието съ Западъ и пълното й отчуждение и от-

[3]) Ibid. Стр. 46.

[1]) Матв. Стр. 48.

странение отъ единовѣрната и единоплеменна Руссия"[1]). Татищевъ не подозираше, че именно конституционнийтъ режимъ щѣше да въспита у българетѣ политически либерални вкусове, които най-малко ще ги каратъ да симпатизиратъ на самодържавна Руссия. Нъ, повтаряме ний, въпросътъ за конституцията въ началото минуваше незабѣлѣзано за руссетѣ и получи за тѣхъ едно значение само въ врѣме на прѣврата.

Прѣди свикването на първото учредително Търновско Н. Събрание руссетѣ направихѫ единъ малъкъ опитъ да продължѫтъ своето стоение въ България. Тѣ внушихѫ на нѣкои български депутати единъ планъ, а сами се отдръпнахѫ на страна да чакатъ. Нѣколко български депутати свикали общо събрание въ черквата Св. Петка. Тамъ било рѣшено да протестиратъ противъ распокѫсването, извършено въ Берлинъ, и да заявѭтъ, че *докато Европа не се съгласи на обединението, тѣ смѣтатъ всѣко избирание на български князь за ненужно*, тъй като България сама не ще има срѣдства да го издържа. Въ сѫщето врѣме въ Казанлъкъ била извършена една малка манифестация въ смисълъ на съпротивление противъ отцѣпването, а на македонската граница г. Голицинъ, специалния пратенникъ на Дондукова, организиралъ наедно съ капитанъ Овсяний — окрѫженъ управитель на Кюстендилъ — едно малко възстанническо движение.[1]) Отказването да се избере князь и въобще всѣко подобно дѣйствие бѣше за русскитѣ окупационни войски блѣстящъ прѣдлогъ да останѫтъ въ България, за да вардѭтъ тишината. Нъ сговорътъ въ Св. Петка скоро билъ напуснѫтъ, и благоразумието надвило надъ необмисленното патриотическо бунтуванье.

Когато на князь Александаръ било съобщено за неговия изборъ, той заминѫ за Ливадия. Батембергъ, който, опитенъ като воененъ, повече разбираше отъ командата на дружина, отколкото отъ тази на

---

[1]) Татищевъ. Стр. 372.

[1]) Головинъ. стр. 31 – 33.

държава, намиралъ, че съ Търновската конституция ще му бѫде много мѫчно да управлява България. Тѣзи свои мисли той съобщилъ и на царя въ Ливадия. Тукъ го посъвѣтвали да приеме за сега българския прѣстолъ, *а послѣ ще му се помогне да ограничи конституцията*[1]).

Първийтъ, съставенъ отъ князя, кабинетъ бѣше консервативенъ съ Бурмова, като министръ-прѣдсѣдателъ. Въспитанъ на строго монархическитѣ начала, князь Александръ търсѣше, естественно, подрѫжка у най-консервативнитѣ елементи въ страната. Обаче, самата конституция даваше достѫпъ до властьта на болшинството, а това болшинство на първитѣ избори още излѣзе либерално. Тукъ князьтъ още по настоятелно захванѫ да се бори за измѣнението на конституцията. Той намѣри прѣданни помощници за осѫществението на тази идея въ лицето на консерваторитѣ, които виждахѫ, че болшинството — до колкото можеше да става дума за такова — не е на тѣхна страна и затова, чрѣзъ реакционни закони и ограничението на конституцията, мислѣхѫ да прѣградѭтъ пѫтя на либералнитѣ къмъ властьта.

За тѣзи два фактора на прѣврата—князя и консервативната партия — ний поменуваме само минувайки, инакъ би влѣзли въ една область, на която мѣстото е въ друга една книга. Тукъ за насъ е важно да опрѣдѣлимъ поведението и ролята на Руссия въ прѣврата.

Русскитѣ защитници въ България твърдѭтъ на всѣки, който иска да ги слуша, че въ прѣврата Руссия се *помамила* подиръ князя и консерваторитѣ, върху които пада всичката отговорность по него. Нъ тукъ нашитѣ руссофили — а, за съжаление, не само тукъ искатъ да се покажѫтъ по руссе отъ самитѣ русски славянофили и дипломати, които не скриватъ участието на Русия въ прѣврата. Нѣкой руссофилъ, г. Драндаръ, увѣрявалъ въ своята книга: „Петгодишно царуванье“ ,че „нашитѣ

[1]) Матв. 65—66. Споредъ друга версия, която се срѣща у сѫщия авторъ, князьтъ по настояването на Ал. II се съгласилъ да приеме прѣстола безъ всѣкакви условия.

библиотекаралитѣ[1]). Аксаковъ пише въ *Русь*, че „сегашната конституция трѣбва да се унищожи, да се дадѫтъ на княза пълномощия за 5 или 10 години и да се ограничѫтъ правата на Нар. Събрание, което да стане едно съвѣщателно тѣло.[2])“ Сѫщеврѣменно Аксаковъ пише до княза дълго писмо, гдѣто му казва, че „славянскийтъ държавенъ идеалъ е независима община, ограничена съ гледанието на мѣстнитѣ работи, увѣнчана отъ върховната, безусловно абсолютна и самодържавна власть[1]). На помощь на реакционната батенбергофилска пресса се явява и цензурата. Съ циркуляръ отъ 29 Априлия 1881, цензурата заповѣда: „прѣдъ видъ на извършилия се въ България прѣвратъ и необходимостьта да се подържа князь Александръ, защото неговото отстраняване би повлѣкло анархия, признава за желателно, щото нашата пресса да се отнася съ прѣдпазливость къмъ сегашнитѣ събития въ София, толкова повече, че непрѣдпазливи сѫдения можели би лошаво да повлияѭтъ на цѣлия Балкански полуостровъ“[2]). Слѣдъ два деня, на 1 май, се повтаря сѫщето, тъй като, въпрѣки запрѣщението, въ нѣкои вѣстници съ либераленъ духъ се явили корреспонденции противъ княза. Три мѣсеца слѣдъ това министрътъ спира за 6 мѣсеца либералния в. *Голосъ* за неговитѣ „отзиви и сѫдения за Българския князь, които излизатъ изъ послѣднитѣ прѣдѣли на приличието“[3])

---

[1]] Татищевъ. 373.

[2]] Головинъ 160. г. г. расправя, че генералъ Паренсовъ, русския воен. министръ въ България, като се връщалъ веднъжъ въ пайтонъ съ майоръ Челяева, накаралъ да спрѫтъ прѣдъ кѫщата на Бурмова, тогава мин. прѣдсѣд, и извикалъ: „Долу конституцията!“ (стр. 112).

[1]] Koch. p. 58.

[2]) Матеріалы для характеристики русской печати и пр. 57.

[3]) Ibid. 58 (сѫщитѣ циркуляри сѫ напечатани и у Tichomirov. p. 541 — 542. Освѣнъ тѣхъ, тамъ има единъ цирк. отъ 9 май, съ който се обяснява, че съ циркуляра отъ 29 априлий, никакъ не се възбранява да се пише съ симпатия къмъ станѫлия въ България прѣвратъ.

Сѫщо дипломатитѣ искатъ енергически измѣнението на конституцията и исказватъ открито своето отвръщение отъ конституционния режимъ въ България. Рапорти въ тази духъ едно слѣдъ друго испратили въ Петербургъ: Лишинъ, управляѭщия софийското русско агенство и русскитѣ посланници въ Виена и Цариградъ: Лобановъ и Новиковъ[4])."

Въ началото на мая (1881) въпросътъ за прѣврата е внесенъ въ русския министерски съвѣтъ, подъ прѣдсѣдателството на генералъ Игнатиевъ. Тамъ се рѣшава въ утвърдителна смисъль и, на 10 май, Гирсъ телеграфира на князя, че рѫцѣтѣ му сѫ свободни[1]).

Нъ тукъ прѣдъ Руссия се исправятъ нѣколко прѣчки, въ прѣкрачванието на които тя трѣбваше да бѫде внимателна. Официалното съчувствие на Руссия къмъ князъ Батенберга бѣше несъмнѣнно. „Императорскийтъ кабинетъ се е вече отказалъ официално отъ всѣка солидарность съ конституцията", пише Гирсъ въ своя циркуляръ до агента си въ София, „на която Търновското събрание даде радикаленъ характеръ, съвсѣмъ различенъ отъ съхранителнитѣ основи, които ний бѣхме прѣдложили"[2]). Обаче, едно открито съдѣйствие на русската дипломация въ полза на князъ Батенберга ще прѣдизвика недоволство въ европейскитѣ политически крѫгове и силно негодувание между българскитѣ либерали. Прочее, въ интереса на русското провителство бѣше, да увѣри и еднитѣ и другитѣ, че то е чуждо въ инициативата на Батенберга. Въ самия разгаръ на борбата, въ отговоръ на една телеграмма на Цанкова, генералъ Игнатиевъ — тогавашния русски министръ прѣдсѣдатель

---

[4]) Матвѣевъ. стр. 81 — 83 (сѫщето подтвърдява Татищевъ. стр. 372).

[1]) Koch p. 41.

[2]) г. Гирсъ до русския дипломатически агентъ въ България. (Кореспонденция по българскитѣ работи. Прѣдставена въ двѣтѣ камари на английския парламентъ въ 1881 г. прѣвелъ А. Людскановъ. Виена 1884) Самийтъ циркуляръ на Гирса е приложение къмъ тази книга. Цитиранийтъ пасажъ се намира на стр. 180.

отвръща, че Руссия не иска да се мѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на България и само й желае прѣуспѣвание, единодушие, напрѣдъкъ и тишина"[1]). Това бѣше една горчива подигравка съ либералитѣ, защото, въ сѫщето това врѣме, Хитрово, русския дипломатически агентинъ, агитираше най усърдно въ полза на Батенберга, като обикаляше въ една кола съ него по главнитѣ български градове и държеше рѣчи за пълномощията. Освѣнъ това, въ официалния органъ *Правителственный Вѣстникъ*, отъ 27 май, се яви една дълга декларация въ полза на Батенберга, която завършва съ исказаното отъ императора желание, „щото българскийтъ народъ да остане непоколебимо вѣренъ на своя князь."[2]) На 1 юний се получава въ София друга една официална телеграмма отъ Гирса до Хитрово, съ която се заявява открито, че Руссия безусловно подържа княза и свършва тъй: „Императорскийтъ кабинетъ желае, щото българскийтъ народъ да спази неразривния си съѭзъ съ княза и да отхвърли увлѣченията на амбициознитѣ агитатори, които търсѭтъ да нарушѫтъ това съгласие"[1]).

Въ своя циркуляръ до дипломатическия агентъ въ София г. Гирсъ заявяваше, че, „ако кабинетитѣ се увѣряхѫ въ доброволностьта на рѣшенията на князь Александръ, безъ да подозиратъ въ тази работа нашитѣ подстрѣкания, възможно е да погледнѫтъ на тѣзи рѣшения по благоприятно"[2]). Затова и Гирсъ, както и неговия посланникъ Лобановъ въ Виена, заявявали на другитѣ посланници, че тѣ по рано нищо не знаяли за рѣшениéто на кн. Батенберга да спре конституцията, че, ако той би се обърнѫлъ къмъ тѣхъ за съвѣтъ, тѣ не би го подържали никога, нъ веднъжъ Батенбергъ влѣзълъ въ този пѫть, Руссия счита за свой дългъ да го подържа, тъй като той е

[1]) Корреспонденция по българ. работи. стр. 110.

[2]) Ibid. 55 — 58.

[1]) Корреспонденция и пр. стр. 92 — 93.

[2]) Ibib. Стр. 180.

стражъ на реда и тишината ня Балканитѣ. Въ Виена князъ Лобановъ расправялъ — и Баронъ Хаймерле, министра на вълканитѣ работи, прѣдавалъ тѣзи думи на английския посланникъ — че, ако князьтъ не умѣе, то България ще падне въ ръцѣтѣ на „нихилиститѣ, панславиститѣ и революциониститѣ" [3]).

Гирсъ съставилъ единъ проектъ за нота, която да се прочете на депутатитѣ на Свищовското събрание, за да се гласуватъ исканията на княза. Тази коллективна нота слѣдъ нѣкои измѣнения, направени отъ Лобанова, била наистина приета отъ силитѣ и връчена на депутатитѣ въ Свищовъ.[1])

Между европейскитѣ сили и Руссия въ това врѣме е произлизала една игра на взаимна измама. Руссия искаше да даде пълномощия на княза и послѣ неусѣтно да ги прѣкара въ своитѣ собственни ръцѣ. Европейскитѣ държави, наопаки, сѫ смѣтали, че силата на Руссия е въ самата масса, когато князьтъ прѣдставлява умѣрения и западнишкия елеменъ и сѫ считали въ своя итнересъ да го подържѫтъ въ стремежа му да си усили властьта.

Веднъжъ прѣврата извършенъ, русската дипломация поисква отъ княза да си исплати дълга къмъ неѭ. Г. Хитрово, русскийтъ дипломатически агентинъ, става рѣшаѭщия факторъ въ вѫтрѣшнитѣ работи на България. Той присѫтствува на засѣданията на българскитѣ министерски съвѣти и си дава гласа.[1]) Нъ медения мѣсецъ скоро минува. На сцената испъква желѣзничния въпросъ, който играе такава голѣма роля въ русско-българскитѣ отношения отъ онази епоха. Между княза и Хитрово се издигатъ малки облачета на неспоразумѣние, което скоро се прѣвръща въ откритъ антагонизмъ.

Сѫщеврѣменно въ ръководството на русската

[3]) Ibid. Стр. 27.

[1]) Ibib. Стр. 103 и 113.

[1]) Тайнитѣ причини на българския въпросъ. Прѣвелъ отъ френски. С. И. Т. София. 1888 г. стр. 41.

политика станѫло едно малко промѣнение. Генералнийтъ русски щабъ, или, по вѣрно, неговийтъ началникъ, генералъ Обручевъ, става истинския вдъхновитель на русската политика[2]). Това надмощие на военнитѣ надъ дипломатитѣ се обяснява съ факта, че съ повдиганието отново на Херцеговинския въпросъ, съ събужданието на русския панславизмъ, свидѣтелство на което сѫ горещитѣ войнственни слова на генерала Скобелева,[3]) русскитѣ военни се смѣтахѫ въ надвечерието на една нова война[1]). Въ такива случаи думата вэематъ военнитѣ. Обаче, повече отколкото всѣкиму други, князь Александръ е билъ антипатиченъ на русскитѣ военни, тъй като тѣ, още повече отъ дипломатитѣ, гледахѫ на Батенберга, като на единъ човѣкъ,

[2]) Koch. p. 81.

[3]) Матвѣевъ. 165.

[1]) Въ документитѣ изъ тайната русска архива (обнародвани отъ Якобсонъ) се вижда, че русската дипломация е подготвила сама възстанническото движение противъ австрийската окупация въ Босна. Ний имаме причини да вѣрваме въ истинностьта на Якобсоновитѣ документи, първо, защото хора, като кн. Батемберга, които сѫ били въ течението на работитѣ, признаватъ тѣхната автентичность. (Писмо до Головина. Въ книгата на послѣдния стр. 622), второ, защото съобщенитѣ тамъ факти съвпадатъ съ признанията на русскитѣ дипломати, както се вижда отъ подолнята забѣлѣжка, трете, защото ний имаме право да ги считаме за такива, докато не се даде доказателство на противното. Едно врѣме въ **Свободно Слово** бѣхѫ напечатали едно намѣрено писмо на Стамбулова, гдѣто послѣднийтъ вика Якобсона да му каже точната цифра на окупационния фондъ или нѣщо подобно), защото Якобсонъ ѭ бърка въ книгата си. Оттукъ и заключението, че Якобсонъ съчинявалъ. Обаче, тѣзи, които казватъ това, не сѫ чели книгата на Якобсона, защото тѣ би знаели, че тамъ освѣнъ документитѣ има едно голѣмо встѫпление отъ Якобсона, гдѣто той дѣйствително съчинява, и не се крие, нъ собственно документитѣ захващатъ по нататъкъ. Частно за участието на русската дипломация въ Херцеговинското движение показва факта, че въ Бѣлградъ сръбското правителство улови еммиссари съ русски паспорти, подтвърдявани въ Софийското русско агентство, а Хитрово лично е отворилъ подписка въ София, гдѣто поканилъ и князя да пожертвува въ полза на възстанницитѣ. Този фактъ се съобщава не само отъ Коха и Головина, нъ още и отъ Матвѣева (165 стр.), само че той прѣписва главната инициатива по тази подписка на князя.

когото имъ натрапи Европа за едно мѣсто, което ако не на русския царь, то трѣбваше да се даде поне на нѣкой велики князь.

Подъ впечатлѣнието на прѣсната несполука по желѣзничния въпросъ и на появяванието на единъ новъ вѣтъръ въ Петерсбургъ, отношенията на Хитрово къмъ князя ставатъ по студени. И още до това готовата подрръжка, която европейскитѣ агенти давахѫ на Батенберга, караше мнителния Хитрово да си задава въпроса, въ едно писмо до Руссенския русски консулъ, да ли прѣврата не бѣше една скроена игра на Батенберга съ Австрия въ която въвлѣкохѫ Руссия? [2])

[2]) Документи изъ тайната архива на русското правителство. стр. 64—65. г. Головинъ забѣлѣзва на стр. 175—176 подъ чъртата, че този фактъ е лъжливъ, че подобни думи Хитрово не е можелъ да пише, защото това противорѣчило на общото негово поведение въ прѣврата и че, слѣдователно, това било „една лъжа въ книгата на Якобсона". Като оставяме на страна въпиѭщата повърхностность на такова едно наивно заключение, ний ще забѣлѣжимъ, че г. Головинъ избралъ много несполучливо своя примѣръ. Три години до излизанието на Якобсоновитѣ документи Матвѣевъ заявяваше че прѣврата отъ 27 Априлий 1881 г. е билъ дѣло на австрийския агентъ въ София, Кевенхулера, който се тайно сговорилъ съ Батенберга (стр. 7, че Хитрово усѣтилъ тази интрига и, ако дѣйствувалъ въ полза на Батенберга, това го правѣлъ по „категорическото прѣдписание изъ Петербургъ" нъ отъ друга страна Хитрово успѣлъ да привърже либералитѣ на своя страна и да отстрани едно кърваво сблъскване между русскитѣ офицери—защитници на Батенберга и българския народъ, което било цѣльта на Кувенхулеро-Батенберговия планъ. По поводъ на това Матвѣевъ посвѣтява единъ лирически датирамбъ на Хитрово, „заслугитѣ на когото още до сега не сѫ оцѣнени по достойнството имъ" (стр. 8). Изобщо, отъ писаното на Матв. излиза, че на него самъ Хитрово е расправялъ за своитѣ подозрѣния прѣзъ прѣврата. Тъй или инакъ, фактътъ въ Якобсоновитѣ документи, който трѣбваше да докаже тѣхната фалшивость, дойде да покаже, наопаки, тѣхната автентичность.

Освѣнъ това, г. Головинъ най малко би ималъ право да говори за лъжливостьта на Якобсоновитѣ документи, защото той самъ се е ползувалъ отъ тѣхъ и, което е най главно, безъ да каже това на читателитѣ си. Тъй напр. цѣлата сцена по посрѣщанието на князя и Хитрово въ Руссе е взета отъ Якобсонъ. Нъ г. Головинъ е постѫпилъ тъй неделикатно не само къмъ Якобсона, нъ и къмъ Евгений Львова (Русскій

И г. Хитрово се забързява да спечели загубеното, нъ, за негово злощастие, другиму паднѫ честьта да отмъсти на Батенберга.

Странникъ) изъ книгата „Румелийскій Переворотъ), на когото, или пакъ чрѣзъ втора рѫка, Головинъ прѣвожда цѣли сцени по Пловдивския прѣвратъ, сѫщо и съ проповѣдникъ Коха и най сетнѣ съ А. Людсканова, който първи е събралъ всички документи изъ английскитѣ сини книги по прѣврата и сбирката на когото безъ да поменува, както него, тъй и другитѣ свои прѣдшественици, нецѣло прѣписва г. Головинъ. Такова неделикатно поведение хвърля подозрителна сѣнка върху цѣлата книга, намалява много нейното достоинство, което и безъ това не е голѣмо, тъй като въ цѣлата тази книга липсва всѣкаква рѫководяща идея.

Глава седма

Царуваньето на генералитѣ

Желѣзничнийтъ въпросъ при разнитѣ български министерства. — Поляковъ и Гинсбергъ. — Хаджиеновъ и консерваторитѣ. — Линията Свищовъ — София и значението ѝ за Руссия. — Встѫпванието на Соболева и Каулбарса въ България и тѣхнитѣ подвиги. — Князьтъ и генералитѣ. — Борбата между министритѣ консерватори и генералитѣ. — Опитванието на князя въ Руссия и спънкитѣ, които му правѭтъ генералитѣ. — Хладнийтъ приемъ, който намѣрилъ князя въ Руссия. — Заговора на 30 Августъ. — Пристиганието на Ионина въ София. — Неговийтъ ултиматумъ. Помирението между князя и либералитѣ и възстановяванието на конституцията. — Грандиознийтъ проектъ на генералитѣ за порусванието на България. — Славата на генералитѣ въ Руссия.

Освѣнъ политическитѣ въпроси, които прѣдизвиквахѫ спрѣчквания между князя, политическитѣ партии и русската дипломация, имаше и много материални въпроси, които още повече прѣдизвиквахѫ и усилвахѫ тѣхната вражда. Има, напримѣръ, единъ *желѣзниченъ въпросъ* който между българскитѣ партии и русскитѣ дипломати игра една роля, подобна на тази, която играе Цариградъ между европейскитѣ държави. Желѣзничнийтъ въпросъ е прѣдмета, който раздѣли консерваторитѣ отъ руссетѣ, на които тѣ бѣхѫ най-напрѣдъ голѣми привърженници, а тъй сѫщо послужи и за скарванието на либералитѣ—каравелисти и руссетѣ. Въ двѣ думи, въпросътъ се състои въ слѣдующето. По Берлинския конгресъ, България се задлъжаваше прѣди всички други желѣзници да построи линията Царибродъ — София — Вакарелъ, която трѣбваше да свърже Западна Европа съ Цариградъ. Руссия, или, по точно рускийтъ генераленъ щабъ, се противѣше на тази линия и прѣдлагаше най напрѣдъ да се построи линията Руссе — Търново—

кашнитѣ работи[1]). Генералъ Соболевъ станж министръ на вжтрѣшнитѣ работи и прѣдсѣдатель на минист. съвѣтъ, Каулбарсъ — на войната, Теохаровъ (единъ порусенъ куцовлахъ) — на просвѣщението, Начевичъ — на финансиитѣ, Грековъ — на правосждието и Вълковичъ — на вънкашнитѣ работи и врѣменно на общитѣ сгради.

Генералитѣ съ пристиганието си въ България оградили се съ всички блага, които дава властьта: най-напрѣдъ тѣ направили своята министерска заплата по 24,000 годишно, когато българскитѣ имъ колледи получавать само по 12,000. Освѣнъ това генералитѣ си отдѣлили по други 3000 лева прѣдставителни. Изобщо русскитѣ агенти, вънъ отъ тѣхнитѣ дипломатически миссии, не забравяли и своята собствена човѣшка миссия на земята. Тъй, Хитрово истеглилъ изъ българската народна банка 75,000 лева, които и до днешенъ день не е внесълъ, а русското правителство се отказало да ги признае. [2]) Около генералитѣ пристигнжли и разни тѣхни роднини да се пекжтъ и тѣ на българското слънце. Тъй, Каулбарсъ довелъ роднината на жена си, нѣкой инжинеръ Цулеръ, който е трѣбвало да играе голѣма роля около строението на желѣзницитѣ. Шурята на Каулбарса, Штегловъ, наедно съ нѣкой Молчановъ, кореспондентъ на *Н. Время* почвать да издаватъ в. *Балканъ*, за което получили съ расписка, намѣрена послѣ въ книжата на министерското на вжтрѣшнитѣ работи 80,000 лева отъ тайния фондъ. [3]) По късно Соболевъ получилъ отъ самия князь 60,000, отъ които можелъ да оправдае само 30,000.

Ний вече забѣлѣзахме, че генералитѣ се явихж съ формални инструкции отъ Обручева. Главната точка бѣше поскоренната направа на желѣзницата Русе-София. Генералитѣ се съвършенно увлѣкли въ този проектъ, който имъ лежѣлъ на сърдцето. За не-

[1] [illegible]

[2] Тайнитѣ [illegible] стр. 8[illegible]

[3] [illegible] 83

го тѣ приказвали и агитирали на всѣкждѣ и посветенитѣ на тѣхнитѣ планове кржгове наричали генералитѣ *желѣзные дороги*. Князътъ билъ на страната на генералитѣ. Той заявявалъ на българетѣ-министри, че постройката на желѣзницата се иска отъ русското правителство и че българскитѣ министри сж длъжни да дадктъ пълното си съдѣйствие на генералитѣ. „Че ще иджтъ нѣколко миллиона повече, казвалъ Батенбергъ, нѣма нищо, стига съ това да се купи спокойствието на България“. [1]) Батенбергъ бѣше плѣнникъ въ ржцѣтѣ на генералитѣ, които имали повече власть надъ него, отколкото той надъ своитѣ тѣлохранители. Когато князьтъ не слушаше генералитѣ, той получаваше най-остри мъмрания изъ Петерсбургъ. Единъ день се разисквалъ въ министерския съвѣтъ въпроса за желѣзницата Руссе София. Единъ българинъ министръ забѣлѣзалъ, че, тъй като тази желѣзница ще повдигне цѣната на Руссе—Варненската Хиршова желѣзница, а правителството иска да ѭ купи то да се избѣгне, тази спекулация ще бжде благоразумно да се тури въ официалния планъ, че София ще се скопчи съ Рахово или съ друга нѣкоя точка на Дунава, а не съ Руссе. Това ще бжде само *фиктивно*. Още на другия день князьтъ получава едва телеграмма направо отъ кабинета на царя, гдѣто му се за заявява, че той и неговитѣ българе министри прѣдаватъ русскитѣ интереси, тъй като линията София—Рахово ще бжде полезна ний главно на австрийцитѣ, а не на руссетѣ. [2])

Ний вече видѣхме, че консерваторитѣ имахж свой собственъ синдикатъ по построяването на желѣзницитѣ, на чело на който стояхж Хаджиеновъ съ инжинерина си Гюйо. А отъ друга страна, министерсвото на обществитѣ сгради се намѣрвало въ ржцѣтѣ на тѣхенъ човѣкъ — Вълковичъ. Генералитѣ написали тайно въ Руссия да дойде князь Хилковъ, инжиеринъ, който билъ по рано на служба у фирмата Поляковъ

[1]) Ibid. 61—62.

[2] Ibid. 72.

и Гинсбергъ, и когото генералитѣ смѣтали да направятъ титуляренъ министръ па общитѣ сгради. Въ това врѣме Соболевъ намѣрилъ единъ прѣдлогъ да изгони Вълковича изъ кабинета. Той се възползувалъ отъ това, че Вълковичъ, подъ управлението на когото се намирали телеграфитѣ и пощитѣ, не доставилъ своеврѣменно една телеграмма на Соболева, послѣднийтъ го нападнжлъ по най грубъ начинъ и Вълковичъ се принудилъ да даде оставката си. Соболевъ това именно и търсѣше. Той взе приврѣменно управлението на общественнитѣ сгради да го прѣдаде скоро на Хилкова, който бѣше вече на пжть за България. За министръ на вънкашнитѣ работи и исповѣданията станж Стоиловъ.

Нъ въ това врѣме се отвори първата сессия на прочутото *драгунско* събрание. Съ реакционния избирателенъ законъ, изработенъ отъ консерваторитѣ подъ вдъхновението на нѣкой си Себастияни, тъмна личность, бивши чиновникъ изъ тайната полиция но Наполеона III и съучастникъ въ декемврийски прѣвратъ, съ военното организиране на жандармитѣ, които станжхж драгуни, управлявани отъ русски офицери и, най сетнѣ на помощьта на тайната политическа полиция, организирана отъ нѣкой офицеръ въ отставка, де Колини, изборитѣ станжхж въ полза на консерваторитѣ. Това консерваторско събрание, избрано отъ генералскитѣ драгуни по едно стечение на обстоятелствата, се обяви противъ генералитѣ и най сетнѣ станж причина за тѣхното изгонвание изъ България. Консерваторитѣ, въ дѣйствията си противъ генералитѣ, защитявахж не нѣкои високи и отвлѣчени начала на свободата и независимостьта на България. Борбата бѣше много по прозаическа. Консерваторитѣ трѣбваше да се борjжтъ, за да запазжтъ собственнитѣ си леговища и насжщнитѣ си интереси. Освѣнъ гдѣто генералитѣ се отнасяхж съ тѣхъ съ една фелдфебелска грубость и не искахж да ги знажтъ за нищо, нъ тѣ още изхвърляхж единъ слѣдъ други изъ кабинета: днесь исхвърлихж Вълковича, утрѣ ще дойде реда на Стоилова—което и станж - въ други день Начовича и т. н. Освѣнъ това русскитѣ генерали отнемахж изъ ржцѣтѣ на консерваторитѣ всичкитѣ доходни прѣдприятия

да ги извършватъ сами тѣ „по стопански начинъ.“ При тѣзи условия първата сессия на драгунското събрание, отъ 15 Ноемврий 1882 г., даде на генералитѣ да разбержтъ, че събранието иска да даде линията София—Свищовъ (окончателния проектъ намѣсто София - Русе) на изучавание не само исключително на русския генералъ Стр зе, както бѣше рѣшилъ Ремлингенъ и както искахж генералитѣ, а на всички, които би поискали. Второ: народното събрание настоятелно поиска, щото мин. на общитѣ сгради да се даде на българинъ – Начевича. Нъ тъй като Хилковъ бѣше вече дошьлъ, то генералитѣ го дадохж, като съвѣтникъ на Начовича и му назначихж заплата 24000 лева — два пжти по голѣма отъ тази на самия му шефъ министръ.

Слѣдъ затварянието на събранието генералитѣ, които посрѣщнжхж такава неочаквана оппозиция отъ избранитѣ, съ собственната имъ помощь, консерватори, рѣшихж да исхвърлятъ и останжлитѣ консерватори министри изъ кабинета. Слѣдъ Вълковичъ сега дойде реда на Стоилова. Послѣднйтъ, въ качеството си на м. на исповѣданията, по исканията на екзархията и синода, заточава за 6 мѣсеца митрополита Милетия въ Рилския мънастиръ, защото той оставилъ прѣзъ войната паството си на турския произволъ. Тукъ на Соболева се прѣдставилъ случая да разиграва ролята на защитникъ на православието. Той испраща жандари, които докарватъ Милетия обратно и прѣдстави на княза алтернатива: или да приеме отставката му или да изгони Стоилова[1]), Княза приелъ второто и Стоиловъ оставя кабинета. Нъ съ Стоилова наедно на 19 Мартъ 1883 г. въ смисъль на протестъ, даватъ си оставката и другитѣ българе министри. Тѣ прѣдставили при това на княза единъ мемуаръ, гдѣто му описвали опасностьта отъ управлението на генералитѣ. Обаче, князьтъ държалъ, както му е било заповѣдано отъ Петербургъ, страната на генералитѣ, а самия мему-

[1]) Матв. 176 — 177. (Малодушното поведение на Милетия въ турско врѣме е прѣдставено отъ Матв. за подвигъ, тъй като Милет., „рискувайки съ положението си, явява се въ русската войска при която остава до край“.

арь прѣдава на Нелидова[1]) и на генералитѣ които по късно, въ 1886 г. го напечатахѫ въ *Русская Старина*. Князьтъ сеготвѣше да иде въ Руссия на коронацията и искаше да има пълната подръжка на генералитѣ. Нъ глупавитѣ отстѫпки на князя не само не подкупувахѫ генералитѣ, нъ тѣ, като виждахѫ неговата отстѫпчивость, ставахѫ още по безочливи и наложителни. Тѣ не смѣтахѫ за нищо и самия князь и открито заявявали на всѣкѫдѣ, че „нѣмеца скоро ще си вземе пѫтя къмъ Дармщадтъ". Генералитѣ се заобиколихѫ съ послушни орѫдия, като Бурмовъ, Теохаровъ и др. Сѫщеврѣменно тѣ си проправяхѫ пѫть между либералитѣ. На отивание въ Руссия Соболевъ минувалъ прѣзъ Търново, гдѣто либерализма се е смѣталъ за най-силенъ, насърдчавалъ либералитѣ, обѣщавалъ имъ възстановяванието на конституцията и билъ испроважданъ съ радостни викове: да живѣе конституцията, да живѣе Руссия!

Драгунското събрание испратило делегация въ Москва на коронацията подъ водителството на митр. Симеона. Нъ какво било удивлението на князя и на официалната делегация, когато тѣ узнали, че въ Москва пристигнѫла една друга делегация, либералската, водена отъ Сукнарова, софийски кметъ, назначенъ отъ генералитѣ и прѣпорѫчана отъ самия Соболевъ който лично сѫщо пристигнѫлъ въ Москва.[2]) Соболевъ успѣлъ сѫщеврѣменно да компрометара напълно князя въ очитѣ на царя, като прѣдставилъ него за главенъ виновникъ по несполуката въ желѣзничния въпросъ. Князьтъ билъ приетъ много хладно и не билъ поканенъ въ Петербургъ, за кѫдѣто императора заминѫлъ слѣдъ коронацията си. Той напуща, колкото е възможно по-скоро, Руссия, и тръгва за България, нъ въ Ишль узнава „удивител. работи", както се изразява Кохъ. Той узнава много чудни нѣща, които вършели въ отсѫтствието му неговитѣ министри. Соболевъ накаралъ

[1]) Тайнитѣ причини и пр. Стр. 71 — 82.

[2]) За тази втора делегация Соболевъ смъкнѫлъ отъ бюджетитѣ невѣроятната сума 600,000 лева. (Koch. 102.

министерския съвѣтъ да припознае, че България има 25 милиона лева окупационенъ дългъ на Руссия, които ще исплаща въ 12 ½ години по 2 мил. ежегодно; Бурмовъ отмъкнжлъ всичката налична дума на българското казначейство 15 мил. лева и бързалъ да ѭ внесе въ Петербурската русска банка на съхранение; Соболевъ концентриралъ около София половината български войски подъ прѣдлогъ на маневри; рѣшили още, че никой български офицеринъ не може да вземе командата на една рота даже, докато не стои двѣ години въ русската войска.

Въ Москва русскитѣ генерали получили височайше удобрѣние — както казва г. Татищевъ[1]) — за своитѣ дѣйствия и тѣ намислили, че е настжпилъ вече момента да опитатъ радикалното срѣдство: свалянието на княза. Извѣстието, че князьтъ, като разбиралъ, че въпрѣки своята голѣма и непростителна покорность на генералитѣ, получилъ най-оскърбителенъ афронтъ въ Москва, търсѣлъ случай да се споразумѣе съ либералитѣ, накаралъ генералитѣ да прибързатъ. Било нагласено да стане свалянието на 30 Августъ (1883), на именния день на княза, слѣдъ молебена въ лагера, нъ двамата русски офицери Ползиковъ и Лесовой се отказали да участвуватъ въ това военно пронунциаменто и издали всичко на княза. Послѣднийтъ, намѣсто да бжде валенъ на 30 Августъ, опиталъ се самъ да свали министритѣ. Нъ тукъ именно Соболевъ и Каулберсъ заявили на княза, че „тѣ много съжеляватъ, гдѣто не могжтъ да испълнятъ желанието на Негова Свѣтлость, докато не получжтъ заповѣдь отъ императора си“[2]).

На другия день, 1 Септемврий, пристига Ионинъ — извънредния русски пратенникъ. Той подава на княза слѣдуѭщия ултиматимъ, като заплашилъ, че

---

[1]) Косѣ, 103 — 104; Головинъ 264.

[2]) Матвѣевъ. стр. 187. (Самийтъ фактъ за съзаклятието Матв. прѣмълчава, нъ той се подтвърдява отъ Коха, Головина, Начовича (Тайнитѣ причини и пр.), Якобсона и много други свидѣтели).

ралитѣ има една страна скрита, въ сѫщность не толкова много, тъй като тѣ сами благоволихѫ да повдигнѫтъ малко булото въ статиитѣ си, печатани въ *Русская Старина*, Септемврий 1886 г. Тукъ работата не е само въ намѣрението на генералитѣ, исказвано Цанкову да измѣнѭтъ конституцията въ смисълъ, че въ продължение на десеть години на чело на властьта въ България ще стои единъ русски министръ. Наистина, тѣ сѫ имали прѣдъ видъ и такива „политически гаранции". Най-напрѣдъ тѣ заявявать,че не искали да посегнѫтъ на независимостьта на България, нъ извѣстно е, че въ Руссия думата независимостъ има особно тълкувание. Въ това отношение полящитѣ, татаретѣ. арменцитѣ и др. др. могли би да раскажѫтъ повече отъ насъ. „При всичкото свое уважение къмъ началото на самостоятелностьта на България, генералъ Соболевъ признавалъ ненадеждностьта само на еднитѣ нравственни свръзки между неѭ и Руссия, които, както заявява самъ генералъ Соболевъ, „при господството на неблагодарностьта въ политиката, много лесно можехѫ да се скѫсатъ". Г. Соболевъ затова дошълъ до убѣждението, че „трѣбва да се създадѫтъ нѣколко материални възли". [1])

Тукъ генералъ Соболевъ ималъ въ джоба си единъ цѣлъ планъ, който се „удостоилъ съ височайшето удобрѣние" [2]) на императора. Читателитѣ помнѭтъ, че Соболевъ издѣйствува припознаванието на окупационенъ дългъ отъ 2.5 м. л. Той смѣталъ всичката тази сумма да употрѣби въ България за такива „прѣдприятия, цѣльта на които би била да закрѣпи родственнитѣ свръзки на Руссия въ България." Първо, съ тѣзи срѣдства той смѣталъ да уреди въ България *русски женски институти*, турени подъ покровителството на господарката императрица; сѫщо отъ тѣхъ да се даватъ плати на *учителитѣ по русски езикъ* въ българскитѣ училища и да се плаща допълнителна

[1]) Г. Соболевъ (Русская Старина. 1886/IX стр. 725), Татищевъ стр. 382.

[2]) Татищевъ, 383.

заплата на *русскитѣ офицери на българска служба*. Второто перо, подиръ което ще се харчи окупационния фондъ: *„основавание и подържание на вѣстници, които да защищаватъ началата на русско-българската солидарность, да се даватъ премии на литературни и учени съчинения въ сѫщия духъ*, а сѫщо и за прѣводи на български езикъ на образцовитѣ русски писатели.“ Най-сетнѣ, третя часть отъ фонда била назначена *да се дава въ субсидии на различни желѣзно-пѫтни или пароходни дружества, които би пожелали да разпространяватъ своитѣ дѣйствия въ България* и т. н.“ [1])

Ето каква златна примка е протѣгнѫлъ генералъ Соболевъ прѣдъ жадния взоръ на българската интелегенция. Слѣдъ като руссетѣ бѣхѫ турили рѫка на българската вънкашна политика, тѣ се канѣхѫ да турѭтъ рѫка на българското желѣзно-пѫтно и параходно дѣло — на българското економическо развитие, тѣ се мѫчехѫ да поруссятъ българското просвѣщение и най-сетнѣ чрѣзъ една продажна и богата субсидирана пресса и литература, прѣдъ която сиромашкитѣ български вѣстници щѣхѫ да млъкнѫтъ, тѣ си приготвяхѫ една страшна сила, която да защитява и въсхвалява и най-грознитѣ и отвратителни тѣхни злодѣяния. Рѫцѣтѣ на България бѣхѫ свързани и генералитѣ, като нѣмахѫ отъ тази страна нищо да вършѫтъ, поискахѫ да сковатъ нейния мъзъкъ и да развратятъ нейното сърдце. И това се наричаше „извинение на самостоятелностьта на България!“ И това се нарича русско-българска взаимность!“

„Нъ генералитѣ ищѣхѫ и други гаранции, пише г. Татищевъ, отъ чисто политическо свойство, осѫществлението на които би послужило за надеждна гаранция въ това, че *България въ никакъвъ случай не ще се отклони* за напрѣдъ отъ пѫтя, който ѝ показва Руссия... При сѫществуванието на казанитѣ гаранция самийтъ въпросъ за личнитѣ симпатии и антипатии на княза става единъ второстъпенъ въпросъ и не мо-

[1]) Татищевъ, 382 — 383.

желъ би вече да влияе на характера на русско-българскитѣ отношения.“ [1])

Тукъ нѣма нужда да се чете между редоветѣ, защото самитѣ редове сѫ красноречиви. Генералитѣ искахѫ да въведѫтъ такъвъ единъ редъ, при който волята на княза — конституционния олицетворитель и испълнитель на народната воля — „въ никакъвъ случай не ще се отклонява отъ волята на Руссия.“ Въ дадения случай за насъ князьтъ еваженъ за това, защото чрѣзъ него Руссия засѣга волята на самия народъ, тя свързва неговитѣ рѫцѣ, защото чрѣзъ него свързва нашитѣ собственни.

И тази именно е политиката, която въ Руссия се счита за най-цѣлесъобразна. И генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ минуватъ за най-достойни политици, защото „тѣ, като станѫхѫ български министри“, пише г. Тат., види се, въ подигравка на българетѣ, „не прѣставахѫ да считатъ себе си, като русски държавни дѣятели, вѣрни слуги и поданници на своя царь“ [2])

---

[1]) Татищевъ 383.

[2]] Ibid 379.

Глава осма

Съединението и Руссия

Русскитѣ агитации въ полза на съединението. — Съединението извършено отъ самитѣ българе, нъ не удобрѣно отъ Руссия. — Руссия свиква въ Цариградъ конференция, за да повърне Источна Румелия на Турция. — Втората Цариградска конференция. — Руссия прѣдлага военната окупация на Источна Румелия. — Фалшификациитѣ на русската дипломация. — Руссия наедно съ Австрия подклаждатъ Сръбско-Българската война.

Има една страница изъ русската политика въ България, безподобна по своята поучителность за насъ, българетѣ, то е поведението на Руссия прѣзъ съединението. Какво по желателно нѣщо можеше да има за Руссия отъ съединението? Не бѣше ли то една крачка къмъ осѫществлението на нейната св. Стефанска България? Това е тъй и нѣщо повече: Руссия сама, слѣдъ освобождението, водѣше агитация въ тази смисълъ. В. *Съединение*, бѣше основанъ по внушението на русския консулъ, Сорокинъ. Съединистката агитация, която събори Алеко паша, бѣше вдъхновена и водена отъ самата русска дипломация. Даже тя бѣше всичко приготвила за единъ прѣвратъ, нъ, ето че дохождатъ извѣстия, какво тогавашнитѣ русски съѭзници Австрия, и Германия, ще погледнѫтъ лошо на едно подобно революционно движение и проекта се отлага, като се задоволява Руссия за сега да тури за генералъ губернаторъ свой привърженникъ Гавраилъ Паша.

Нъ ето че безъ нейното позволение самитѣ българе извършватъ съединението, а князъ Александръ се тури на чело. Тукъ имаше двѣ нѣща, които русската дипломация не можеше да удобри по никаквъ начинъ. Съединението повдигнѫ популярностьта на

князъ Батенберга, когото Руссия бѣше вече отписала отъ своя каталогъ и се канѣше да го сваля. Друго: съединението бѣше извършено отъ самитѣ българе, които, по този начинъ се намѣсихѫ въ една работа, която касаяше исключително русската дипломация. Българетѣ си помислихѫ, че тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ самостоятелна сила на Балканския полуостровъ, а нищо нѣма по-опасно за русската политика на Балканитѣ, отколкото самодѣйностьта на балканскитѣ държави. Ако тѣзи държави веднъжъ си позволяватъ да постѫпватъ самостоятелно, противъ волята на Руссия, то утрѣ, когато Руссия поиска да си послужи съ тѣхъ, тѣ може би ще ѝ откажѫтъ. Ето защо *всѣка независима воля на Балканитѣ трѣбва да се сломи, защото тя се развива за смѣтка на самата Руссия.*

България трѣбваше да получи жестокъ урокъ за дързостьта си. И ето Руссия хлопа на вратата на султана да иде да окупира, опустоши и разори Источна Румелия. Не сполучила тамъ, тя се обръща къмъ Милана. Руссия, слѣдъ като прѣтърпѣ поражение на Сливница, обърнѫ се отново до вѫтрѣшнитѣ български политически партии и тукъ, съ златния си плугъ, разора отново почвата, която се гледаше окрѣпена, слѣдъ възстановяването на конституцията.

Най-здравото срѣдство да се парализиратъ дѣйствията на кн. Батенберга било би да се въспротивятъ русскитѣ офицери на князовата заповѣдь да се мобилизира войската. Русскитѣ дипломати — като Татищева — укоряватъ постоянно русскитѣ офицери въ България, гдѣто не постѫпили тъй. Ала послѣднитѣ се оправдаватъ съ това, че тѣ, отъ телеграммата на воен. м. князъ Кантакузенъ, разбрали, че „височайша заповѣдь“ значи, че тя ще иде отъ Петербургъ.[1] Макаръ и малко късно, нъ Руссия се помѫчи да направи сѫщето, а като повика назадъ всичкитѣ си военни на българска служба. Това значеше за нея, че българетѣ въ една война, сигурно, ще бѫдѫтъ побѣдени. Нъ интареса на русскитѣ дѣйствия е въ Цариградъ и Бѣлградъ.

[1] Татищевъ 413.

Русското императорско правителство, слѣдъ прѣдварително съгласие съ кабинетитѣ Виенски и Берлински, се обърнѫло съ прѣдложение: „да се съберѫтъ посланницитѣ на великитѣ сили, безъ отлагание, на конференция въ Цариградъ, за да се условѭтъ на едно тъждественно обръщение къмъ двѣтѣ страни (България и Турция) отъ името на Европа, за да се прѣдупрѣди кръвопролитието и да се спечели врѣме за вземание на рѣшения".[1]) Австрия, Руссия, Германия и Италия се исказали за възвръщанието на стария редъ на нѣщата. Франция, макаръ и да защитявала цѣлостьта на турската империя, нъ била противъ едно „рѣзко повръщание къмъ стария редъ".[2]) Англия сѫщо. Лордъ Солзбери писалъ, „колкото е възможно да не се измѣня конституцията на Ис. Румелия и България, нъ да се иска сливанието на тѣзи двѣ области подъ властьта на кн. Александра".[3])

На събраната въ Цариградъ първа конференция на 22 Септемвр. (4 Октомв.) силитѣ рѣшили да испратѭтъ една декларация до българското правителство, гдѣто да заявѭтъ, че го считатъ отговорно за нарушението на Берлинския договоръ и го подканятъ да му се подчини. Малкото дѣйствие на това заявление кара русското правителство да се обърне съ ново писмо до султана, за да свика втора конференция.[4]) По мнѣнието на русския посланникъ въ Парижъ, барона Моренхаймъ, русското правителство смѣта, че „първия актъ на конференцията трѣбва да бѫде категорическата покана на князь Александра да се подчини и повърне къмъ прѣдишния редъ на работитѣ. Въ случай че князьтъ откаже, вторийтъ актъ на конференцията ще бѫде *съгласие съ Портата по мѣрки-*

---

[1]) Френскийтъ посланникъ въ Петербургъ до френ. минис. на В. Р. (13/25 Септемврий 1885). Татищевъ. стр. 423.

[2]) Френск. м. на в. р. къмъ посл. въ Цариградъ 17/29 септ. 1885.

[3]) Френ. посл. въ Лондонъ до м. на вънк. работи. 18/30 септ. 1885.

[4]) Тат. стр. 424 — 425.

тъ за военна екзекуция. Най-сетнѣ, третята и послѣдня точка ще бѫде, конференцията да обсѫди измѣненията, които ще се признаѭтъ за необходими по Берлинския договоръ, по отношение къмъ Източна Румелия, прѣдъ видъ на ограждание на бѫдѫщето".[1])

Втората конференция се събра въ Цариградъ на 24 Октомврий (5 Ноемврий) и засѣдавала до 18 (30) Ноемврий. На второто засѣдание на конференцията г. Нелидовъ, русскийтъ посланникъ въ Цариградъ, произнася една дълга рѣчь противъ съединението и завършва, че „съвѣщанията на конференцията не могѫтъ да иматъ други начала *освѣнъ подтвърдяваньето на Берлинския договоръ, уважението правата на султана и формалното повръщание къмъ прѣдишния редъ на нѣщата*"[2]).

Руссия била вече на пѫть да тържествува, когато, на третето засѣдание на конференцията, английскийтъ посланникъ, сѫръ Уильямъ Уайтъ, прѣдлага, че прѣди всичко трѣбва да се изпрати една анкетна коммиссия въ Източна Румелия да попита, да ли самото население ще се съгласи къмъ повръщанието на стария редъ на нѣщата. На четвъртото засѣдание сѫръ Уильямъ Уайтъ продължилъ развитието на темата си. „Русскийтъ посланникъ" — казва той — „говори за стремежитѣ (aspirations) на жителитѣ на Източна Румелия. Нъ какви сѫ тѣ: естественни ли или искуственни? Ако тѣ сѫ есественни, то можемъ ли ний да признаемъ, че повръщанието къмъ стария редъ на нѣщата, безъ най малки подобрѣния, ще ни усигори отъ малко или много скорошното повтаряние на подобни смутове?"[3]) Затова и английскийтъ посланникъ настоява, щото прѣдварително да се испрати слѣдственна комисия въ Източна Румелия.

В. Порта прѣдлага окончателно да се испрати

---

[1]) Циркулярна телеграмма на френ. мин. на в. работи отъ 11/23 октомвр. 1885 (тат. 426).

[2]) Протоколъ на второто засѣдание на Царигр. конф. отъ 26 окт. (7 ноемв.) 1885 г. (Тат. стр. 428).

[3]) Тат. 428.

въ Ист. Рум. единъ коммиссарь, който, отъ името на султана и Европа, да покани Батенберга да напусне съ войскитѣ си страната, управлението на което ще се повѣри на сѫщия коммиссарь. Русскийтъ посланникъ Нелидовъ става и заявява, че прѣдложението на Портата е „много практично, много редовно и много дѣйствително (très pratique, très correct et très efficace)“ Тукъ се дига английскийтъ посланникъ и заявява, че неговото правителство не може да се съгласи съ възстановлението на прѣдишния редъ на нѣщата въ И. Румелия. Това значеше, че конференцията не можеше да вземе едно окончателно рѣшение, за каквото се изискваше пълното единогласие на държавитѣ. Г. Нелидовъ произнася гнѣвна рѣчь, въ която хвърля всичката отговорность за бѫдѫщитѣ смутове върху Англия.[1])

Слѣдъ това е било обявено едно засѣдание за сѫббата, 6/18 Ноемврий, нъ то не е станѫло. Ако не бѣше английското правителство да парализира русската дѣятелность на конференцията, нашата страна, съ окупацията на Източна Румелия, щѣше да бѫде хвърлена въ смутове, послѣдствията на които трудно би се прѣдвидѣли. Безъ да се гледа на това, че конференцията не дойде до никакво рѣшение, Турция по настояването на четиретѣ държави испрати въ Пловдивъ ефендетата Артинъ и Галибъ да искатъ испразнянието на Румелия. Консулитѣ русски, австрийски, германски и италиянски подкрѣпили това искание. Консулитѣ английски и френски сѫ отказали да подържатъ една безаконна мѣрка, тъй като конференцията не е вземала никакво рѣшение. По този случай френския министръ на вън. раб. казалъ на русския посланникъ въ Пловдивъ „*че е противно на правото* да се прѣкарватъ въ испълнение *въображаеми* постановления на конференцията, която не е дошла до никакво споразумѣние“.[2]) Турското правителство, като

[1]) Протоколъ на VII и послѣдньо засѣдание отъ 13/25 Ноемвр. 1885 г.

[2]) Татищевъ, стр. 438.

не получило съгласието на Англия и Франция, не се рѣшило да въведе войскитѣ си въ Ис. Румелия и се ограничило само съ платоническата миссия на Галиба и Артина.

Нъ руската политика подѣйствува на друго мѣсто — въ Сърбия. Ето официалнитѣ документи, които показватъ, че Руссия подѣля, съ Австрия, отговорностьта на Сръбско-Българската война.

„Изъ декларацията на посланницитѣ на първата Цариградска конференция“ пише г. Татищевъ „по настояванието на Австрия, *подържана отъ Руссия*, трѣбваше да се исхвърли всичко, което би могло да бѫде взето, *като укоръ за военнитѣ приготовления на Сърбия* и, между другото думитѣ: „че единодушната воля на великитѣ държави е да се направи да се уважава мира по *всичкото пространство* на Балканския полуостровъ“.[1])

Сѫщо тъй по исканието на Австрия въ втория циркуляръ на Портата се казвало, че „Конференцията ще се събере да се занимава *исключително съ Източна-Румелия*“.

„Австрия, пише г. Т., искаше какъ-какъ да огради Сърбия и да не ѭ стѣснява въ нейното, намислено вече, нападение на България. *Съ неѭ се съгласи Руссия съ надежда, че на конференцията Виенскийтъ дворъ ще подържа прѣдложенията ѝ*“.[2])

Нъ ето другъ единъ по убѣдителенъ фактъ. Въ надвечерието на самата война френското правителство, за да ѭ прѣдупрѣди, прѣдложило да заявѭтъ всичкитѣ държави, коллективно, въ Бѣлградъ, че „Европа нѣ ще иде да прѣчи на Султана да защити своя васалъ — българския князь“. Това можеше да сплаши сериозно Милана. Обаче, когато френскийтъ посланникъ въ Петербургъ направилъ въпросното прѣдложение на Гирса, послѣднийтъ отговорилъ „че, прѣди всичко, Европа трѣбва да прѣдпише (enjoignit) на княза Александра да се върне въ София и само тогава краль

[1]) Татищевъ, стр. 424.

[2]) Ibid. стр. 426.

Миланъ, като не ще има никакъвъ прѣдлогъ за нападение, ще се успокои"[1]).

За интелектуалното участие на Руссия въ Сръбско-Българската война е било извѣстно своеврѣменно и на българ. правителство. Ето каква телеграмма бъл. м. на в. раб. Илия Цановъ дава изъ Пиротъ до Радославова въ София: „Позволѣте ми да прѣмълчѫ сега това, което узнахъ днесь по споразумѣнието на Руссия съ Австрия".[2])

Нъ това се вижда още и отъ по нататъшното поведение на Руссия. Докато Гирсъ въ надвечерието на войната не искаше да вземе никакви мѣрки, за да ѭ прѣдупрѣди, сега, щомъ като българскитѣ войски, влѣзохѫ въ Пиротъ, изведнъжъ развѣва лицемѣрно знамето на хуманностьта и прѣдлога на всичкитѣ европейски държави да се намѣсьѫтъ и „водими отъ дълга на человѣколюбието да спрѫтъ кръвопролитието".[3]) Австрия, Италия и Германие отговорили утвърдително незабавно и направили наедно съ Руссия прѣдставления въ София и Бѣлградъ. Слѣдъ два деня къмъ тѣхъ се присъединили Франция. Нъ тъй като Австрия нѣмала довѣрие въ убѣдителностьта на нотитѣ, испратила Кевенхулера да оплаши Батемберга съ „австрийскитѣ щикове".

На 24 Мартъ (5 Априлия) въ Цариградъ се подписа протокола, чрѣзъ който българския князъ ставаше генералъ губернаторъ на Ист. Румелия. Руссия подписа този протоколъ срѣщу *формалното обѣщание* на Илия Цановъ, че Батембергъ ще бѫде сваленъ. Нъ изобщо Руссия искаше да бѫдемъ побѣдени въ Сръбско-Българската война, за да испаднемъ на нейната милость, както днесъ нещастна Гърция слѣдъ турската побѣда.

---

[1]) Френ. послан. въ Петерб. до М. на В. Раб. 16/28 Сеп. 1885.

[2]) „Свобода" брой 133.

[3]) Циркулярна телегр. на г. Гирса отъ 12/24 Ноемврий.

Глава девета

Отъ 9 августъ 1886 до 2 февруар. 1896.

Руссия рѣшава да испълни рѣшението си: Свалянието на княза. — Политическото кѫсогледство и отговорностьта на г. Каравелова. — Офицеритѣ и тѣхнитѣ маневри. — 9 Августъ. — Руссофобската реставрация. — Миссията на Каулбарса и неговитѣ подвиги. — Размѣненитѣ ноти между Руссия и Турция. — Личната уния между Руссия и България е идеала на емигрантитѣ. — Българскитѣ емигранти въ Руссия и вънъ отъ нея. — Емигрантитѣ, русский цар и България. — Страхътъ на Руссия отъ Европа. — Руссия не се рѣшава да прѣдизвиква общо — европейска война.

Щомъ като минѫхѫ тревогитѣ на конференцията и Сръбско-Българската война, руското правителство се залови отново за своята стара мечта: свалянието на княза. Слѣдъ съединението и Царигр. конференция, послѣднийтъ бѣше станѫлъ въ очитѣ на русското правителство най-ненавистния човѣкъ на свѣта. Гнѣвътъ за всичкитѣ свои дипломатически несполуки тя прѣнасяше на него, а, тъй като царь Александръ III самъ непосрѣдственно рѫководѣше русската вънкашна политика и усѣщаше на себе си всички русски несполуки, то и той хранѣше къмъ княза една непрѣодолима умраза. „Политиката на Азиятския департаментъ въ България, пише г. Татищевъ, се свождаше къмъ това: да достигне отстраняваньето на княза Александра отъ прѣстола... за да угоди en haut lieu“.[1]) Г. Татищевъ даже мисли, че русската дипломация погледнѫла на русско-българскитѣ отношения, като че работата се касае до „единъ личенъ дуелъ между русския императоръ и българския князъ“ и

[1]) Тат. 451 (en haut lieu т. е. да угоди на високото мѣсто (императора).

нѣмала една ясно опрѣдѣлена программа на дѣйствие въ случай, че достигнѣше цѣльта си: изгонванието на князя.[1]) Ний нѣмаме ни най-малкото намѣрение да защитяваме русската дипломация отъ нападкитѣ на нейнитѣ собственни членове, нъ, трѣбва да забѣлѣжимъ, че обвинението на Татищева не е основателно, тъй като изъ самитѣ дѣйствия на русската дипломация за този периодъ излизатъ ясно и нейнитѣ намѣрения. Съ сваляньето на князь Батемберга русската дипломация искаше да достигне присъединението на България къмъ Руссия, *съ избиранието на русския царь за български князь.* Това слѣдва първо отъ обстоятелството, че Руссия не искаше да прѣдстави свой кандидатъ за българския прѣстолъ по простата причина, че тя смѣташе, че българската корона най-хубаво щѣше да прилѣгне на самия царь. Най-сетнѣ при силни настоявания Руссия показа на смѣшния и и никому неизвѣстенъ ханъ Мингрели, който щѣше да бѫде, и то само врѣменно, единъ русски чиновникъ „съ особни порѫчки". Отъ друга страна, самитѣ български емигранти проповѣдвахѫ, въ своитѣ субсидирани отъ русското правителство вѣстници, личното присъединение на българското княжеско достойнство къмъ русската императорска корона.

Нъ прѣди да минемъ къмъ фактическото изложение на събитията, ний трѣбва да кажемъ и двѣ думи за самия прѣвратъ на 9 Августъ. Ний тукъ нѣма да се впущаме въ подробното му разглеждание, нито пъкъ това на събитията, които го послѣдвахѫ, защото той и тѣ сѫ тѣсно свързани съ дѣятелностьта на българскитѣ политически партии, а на тѣхъ ний посвѣщаваме едно друго, специално изслѣдвание. Ще се ограничимъ тукъ да отбѣлѣжимъ бѣгло на нѣкои отъ факторитѣ, съ които успѣшно си послужихѫ русскитѣ дипломати.

Знаѭтъ нашитѣ читатели, че тогава на чело на българското министерство се намираше г. П. Каравеловъ. Този български държавенъ мѫжъ и, може би,

[1]) Ibid. 451.

изминжли нѣколко пжти и Каравеловъ сѐ не се рѣшавалъ, тѣ рѣшили сами да назначжтъ 9 Августъ, като послѣдня дата.

Вторийтъ факторъ въ прѣврата на 9 Августъ бѣхж офицеритѣ: Бендеревъ, Груевъ, Димитриевъ, Вазовъ и др. По политиката тѣ не виждахж по-нататъкъ отъ гжрдитѣ си, които бѣше обидилъ Батенбергъ, като не ги накичилъ съ нужнитѣ ордени (особно онеправданъ билъ Бендеревъ). Всичкийтъ тѣхенъ мотивъ въ събарянието на князь Батенберга била личната къмъ него вражда и. . . защото Руссия това иска. А България? Тѣ въ него врѣме съвсѣмъ забравили България. Даже г. Каравеловъ, въпрѣки всичкото си удобрѣние, което е давалъ прѣдварително на съзаклятницитѣ, се върнжлъ отъ първото, свикано отъ Груева и Бендерева, събрание, слѣдъ изгонванието на Батенберга, защото, пише г. Каравеловъ: *„тамъ се чувахж викове „да живѣе Руссия!“ нъ не се чу и вика „да живѣе България“.*[1])

Главнитѣ съзаклятници да вьвлѣкжтъ слѣдъ себе си офицеритѣ и юнкеритѣ излъгали ги, че Сърбия ще ни отваря нова война — която може да се прѣдупрѣди само чрѣзъ примирението съ Руссия — и тѣ даже съчинили една фалшива анкета, водена отъ тѣхния съмишленникъ капитана Вазовъ. Прѣговоритѣ между офицеритѣ отъ една страна и русския военен аташе въ София, полковникъ Сахаровъ, и на агентския намѣстникъ, Богданова, е водѣлъ Илия Цановъ — *министрътъ на нашитѣ външни работи.* Не се знае, каква коммиссиона е получилъ Илийчо ефенди, нъ Нелидовъ, — русскийтъ посланникъ въ Цариградъ — се хвалѣлъ, че 9 Августъ сторилъ на Руссия само 300,000 лева.[2]) На помощь на Каравелова и Бендерева идѣхж още съединиститѣ, които въ в. *Съединение*, отъ 20 Юний и 10 Юлий, открито заявявахж, че „да се помиримъ съ Руссия, трѣбва да се освободимъ отъ князя, който е зло за страната“, или „злото е

[1]) „Търновска конституция“. 1888 г. брой 28.

[2]) Koch, 207.

короjованата глава, и който отърве България отъ тази личность, той е за насъ най-голѣмъ патриотъ и доброжелатель“. Въ едно писмо отъ сѫщата епоха, испратено отъ Величкова до Маджарова, първийтъ заявява, че се срѣщалъ съ Бендерева и че „работата върви“ . . .

И, наистина, работата на русската дипломация *повървѣ*. Батембергъ биде свалень. Руссия тържествуваше, и символътъ на това тържество бѣше позорното падание на колѣнѣ прѣдъ русското консулство, което тълпата направи по единъ знакъ, даденъ отъ Климента. Нъ извършенийтъ прѣвратъ бѣше толкова безобразенъ по формата си, щото повечето отъ вдъхновителитѣ му се оттеглихѫ, а въ самата страна той повдигнѫ общъ протестъ. Послѣдва руссофобската реставрация; князьтъ се върнѫ и даде глупавата телеграмма изъ Руссе до Александра III, комуто повѣряваше короната си подобно на една патка, която повѣрява на лѣсицата своя животъ. Александръ III отговори, че князьтъ трѣбва да си върви, което и послѣднийтъ стори, слѣдъ като остави едно регентство.

Тукъ русскитѣ интриги, осуетени чрѣзъ реставрацията, захващатъ изново. Руссия дѣйствуваше въ два фронта: по официаленъ дипломатически пѫть едно и чрѣзъ българскитѣ емигранти — друго.

Слѣдъ заминуванието на Батенберга русското правителство прати въ България генерала баронъ Н. Каулбарсъ. Послѣднийтъ се яви въ България, като нароченъ пратенникъ на царя. Най-напрѣдъ самото появявание на Каулбарса, като чрѣзвичаенъ императорски коммиссарь въ България, бѣше едно нагло нарушение на Берлинския конгресъ - който ужъ толкова горещо защитяваше Руссия — и на гарантираната чрѣзъ него българска автономмя. Съ пристиганието си въ България на 13/25 Септемврий 1886 г. генералъ Каулбарсъ прѣдстави на регентството три точки: 1) да се отсрочѫтъ изборитѣ за Велико Н. Събрание най малко на два мѣсеца, 2) да се снеме военното положение на страната и 3) да се освобо-

ствията на русската дипломация бѣхж съсрѣдоточени въ Цариградъ и Берлинъ. Въ Цариградъ Руссия искаше да получи съдѣйствието на Портата, а въ Берлинъ—подкрѣпата на Бисмарка, за да прокара своя проектъ. Нъ най напрѣдъ русското правителство направи една малка маневра: Слѣдъ заминуванието на Каулбарса то прѣдложи на Портата за кандидатъ на българския прѣстолъ нѣкой си князь Мингрелски. [1]) Встжпванието на българския прѣстолъ на тази смѣшна личность, взета изъ между многобройнитѣ азиятски ханове—русски пенсионери, бѣше равносилно съ фактическото минувание на България подъ русска власть. Българското правителство, съ циркулярната нота на Начевича отъ 12 (24) Декемврий 1886, отказа съгласието си на тази кандидатура. Тогава русската дипломация прѣдложи на Портата проекта да се испрати въ България единъ русски замѣстникъ, който да вземе управлението въ ржцѣтѣ си и да ржководи изборитѣ за Велико народно събрание, което ще избере български князь, или *въобще ще рѣши въпроса за българския прѣстолъ.* Турция прѣдлага единъ контръ-проектъ, гдѣто „най-напрѣдъ бѣлѣжи, че Англия, Австрия и Италия, още прѣди да се почнжтъ прѣговоритѣ, дали да разбержтъ, *че нѣма да приематъ единъ русски агентъ или намѣстникъ въ България.* Портата, като се грижи, щото реченитѣ три сили да напуснжтъ прѣдишнето си рѣшение и още да се ослабятъ случайнитѣ съпротивления на българетѣ, прѣдлага на русското правителство слѣдующитѣ измѣнения: Портата да назначи *втори княжески намѣстникъ*, който да работи наедно съ генералъ Ернрота, русский намѣстникъ: 2) Миссията на намѣстничеството да бжде управлението на княжеството, за която цѣль то *ще задържи днешното министерство*, или пъкъ ще състави друго, въ което да влизатъ *всички партии*; 3) Подиръ това се пристжпва къмъ нови избори за В. н. събрание. 4) Слѣдъ свикванието си събр. избира единъ български князь отъ листата на кандидатитѣ, които

[1]) Тат. стр. 489.

ще прѣдстави намѣстничеството. 5) Пълномощията на намѣстничеството да се ограничи на *три мъсеца.* [1])

Въ този контръ — проектъ на Портата послѣдната иска, щото намѣстничеството да не бѫде само русско и съставеното министерство да прѣдставява всичкитѣ партии, а не само руссофилската. Русското правителство отговаря съ една нота, въ която се казва: 1-о Руссия *отхвърля* турското прѣдложение за двойно намѣстничество, като казва, че то би създало многобройни мѫчнотии, 2-о Руссия иска, щото русския намѣстникъ въ България да има *извъстна и охолна свобода* при *съставянието на новия български кабинетъ* и *да не е длъженъ*, както иска Портата, да задържи днешния кабинетъ или пъкъ да състави смѣсенъ, 3-о Руссия иска още, щото изборитѣ за В. Н. Събрание да се извършѫтъ, *слъдъ като генералъ Ернротъ си даде смътка за положението на страната*, а не тосчасъ, слѣдъ съставянието на кабинета, както иска Портата, 4-о русското правителство счита *за излишно незабавното съставяние на листата на кандидатитъ за князь*, 5-о Руссия иска, щото *най-малкийтъ срокъ* за траянието на пълномощията на русский намѣстникъ да бѫде четире мѣсеца". [2])

Всѣкакви коментарии сѫ излишни, нека отбѣлежимъ само общата тенденция на Руссия да иска сърѣдоточаванието на българската власть въ рѫцѣтѣ на едно само русско намѣстничество, да иска съставянието на едно изключително руссофилско министерство, да прѣмълчава, кой трѣбва да е *най-голъмия* срокъ за стоението на русския коммисарь въ България и да отбѣгва да даде една листа за кандидати на българския прѣстолъ.

Руссия се отказваше да покаже единъ *сериозенъ* свой кандидатъ за българския прѣстолъ — а не Мин-

---

[1]) в. 19-й февруарий, бр. 23. Т. Северинъ 20 септемврий 1887 г.

[2]) в. 18 Февруарий, брой 24, Т. С. 27 Септемвр. 1887 г. Нотата е била прѣдставена на Портата въ сѫббота, на 19 Септемвр., а въ понедѣлникъ, на 22, русскийтъ посланникъ посѣтилъ везиря Саидъ-Паша.

гролский смѣшникъ — защото тя въ това вр
но работѣше да прокара между българ
че най-доброто разрѣшение на тѣхния
бѫде, щото българската княжеска власть
на личностьта на русския царь. Това се
документитѣ на Якобсона, нъ ний тукъ
да се ползуваме отъ тѣхъ, докато сл
— това, между другото, още веднъжъ д
тичностьта на документитѣ — ни дават
телни доказателства. Прѣзъ Септемврий
са се появила брошурата „*Современныя* Б
емигрантина българинъ г. Х. Д. Захов
заключения се прѣпечатахѫ съ похвал
изъ емигрантскитѣ вѣстници и ето как
рътъ въ прѣдисловието си:

„Основната ми идея, която—сѫщ
е въ сѫщето врѣме желанието и стре
тѣ истински български народни борц
зависимость на България *въ сѫщрьн*
отстраняванието на дипломатическот
паднитѣ държави, особно на шва
ственното влияние на Руссия основ
та на международна *уния*.[1]) (Послѣ

Всичкитѣ русски дипломатич
увѣнчахѫ съ несполука прѣдъ съп
глия, Австрия и Италия. Тогава Р
китѣ си дѣйствия къмъ създаван
люция, на единъ вѫтрѣшенъ пр
Тукъ на нейна помощь дойдохѫ
гарски емигранти. Безспорно е, че
жение у *много* изъ руссофилитѣ в
противъ Батенберга, регенството
едно искренно, чистосърдечно ж
на своята страна и затова тѣ пр
та помощь. Това е още по лес
вземе въ внимание, че руссофил
политическо кѫсогледство, че
тѣ му прѣдставители, защото

[1]) 19 Февруарий бр. 23. Се

тѣ на русската политика не надминувахѫ, и, за съ-
ление, още днесь не надминуватъ тѣзи на единъ
ски кехая. Обаче, къмъ първия чистосърдеченъ мо-
зъ се притурихѫ твърдѣ скоро всичкитѣ елементи
развалата, която внесе тамъ русскитѣ азиатски де-
тamentъ. Почти всичкитѣ тѣзи емигранти бѣхѫ хо-
безъ никакви срѣдства и да живѣѭтъ бѣхѫ при-
ени да получаватъ субсидии изъ русскитѣ посол-
а въ Бѣлградъ, Цариградъ и Букурещъ и отъ
атския департаментъ чрѣзъ Славянското *благотво-*
телно общество. При тѣзи условия емигрантитѣ
но можехѫ да спазятъ чистота на сърдцето си,
висимостьта на духа, още повече, като се знае, че
езъ това душитѣ на българскитѣ политикани не
отъ най-чистия кристалъ. Веднъжъ стѫпили на
ава блатиста почва, българскитѣ емигранти пада-
падахѫ, падахѫ безъ да бѣхѫ въ състояние
се издигнѫтъ, защото човѣкъ не може да се из-
не за собствената си коса. Тѣ скоро взехѫ да гле-
ъ на себе си, като на русски агенти, които съ тѫ-
покорство трѣбваше да вървѭтъ по волята на рус-
то правителство. Тѣ се обезличихѫ и се прѣвър-
хѫ въ бездушни автомати, изъ паметьта на които
е се истрилъ отдавна образа на България, който
сега постоянно смѣсвахѫ съ този на русския царь.
Вий не сте чели, читателю, емигрантскитѣ ор-
и *19 Февруарий* и *9 Августь*, нъ ний ги имаме
ь и, като ги прѣгледваме, ний усѣщаме срама да
и челото ни при мисъльта че принадлежимъ къмъ
ия народъ, къмъ който, уви! сѫ принадлежели
кторитѣ и съмишленницитѣ на тѣзи черни листове.
дно само се утѣшаваме: тѣзи хора бѣха забра-
, че сѫ българе, защото и самата България от-
твуваше въ тѣхнитѣ размишления. Тѣ мислѣхѫ
за русския царь.
„За нашето народно дѣло, четемъ въ бр. 27 на
Февруарий — важното не е Европа, не, какво ще
и и какво ще каже Европа — а важното е Рус-
какво ще мисли и ще каже *Руссия*. Главното за
е да се рехабилитираме прѣдъ русския народъ,

прѣдъ русскитѣ влиятелни кржгове, прѣдъ очитѣ на *русския царь*. Всичкото друго е сѣнка, обманъ, бошъ лафъ.“ (кур. на *19 Февр.*“)

И този куплетъ за русския царь и чрѣзъ русския царь е заключението отъ всички статии антрифилета и подлистници. И можехж ли друго нѣщо да пишжтъ тѣзи вѣстникари? Можехж ли Д. К. Поповъ, редакторъ на *19 Февр.*, Георги Великовъ редакторъ на *9 Августъ*, да искажжтъ едно независимо и свободно мнѣние, което да защитява България, нейнитѣ интереси и да не хвалжтъ на всѣка стжпка русския царь, когато тѣ получавахж голѣми сумми и мѣсечини за издаванието на своя вѣстникъ отъ русското букурещско посолство?[1]) Колкото и да бѣхж паднжли долу, тѣзи господа вардѣхж една малка лакейска честность и тѣ не можехж да не пишжтъ, освѣнъ похвали за единъ господарь, комуто ѣдѣхж хлѣба. Колкото отиваме по нататъкъ пятното, което паднж върху дѣйствията на българскитѣ руссофили въ нейж епоха ще расте. Врѣмето ще играе ролята на едно увеличително стъкло. Прѣзъ своитѣ развити чувства на национално достойнство и политичеика зрѣлость бждящитѣ поколѣния съ ужасъ ще поглеждатъ назадъ въ тази тъмна епоха на българската история, гдѣто любовьта къмъ отечеството и националната гордость на българския народъ се изразяваше въ овчето руссофилство.

Подъ внушението на Руссия българскитѣ руссофили организирахж едно слѣдъ друго излизанието на четата на Нобакова и Боянова. Силистренския и руссенския военни бунтове, убийството на Вълковича и Бѣлчева, съзаклятието Паница и С-іе, всичкитѣ тѣзи атентати имахж за цѣль да хвърлятъ въ България най-отчаянно безредие и да накаратъ съ това Европа да припознае необходима русската намѣса за въвеждание на реда и законностьта въ България.

[1]] Върху тѣзи факти и изобщо по субсидиитѣ, получавани отъ руссофилитѣ, ний имаме множество свѣдѣния, които ще съобщимъ въ друга книга.

„Руссия ще прѣдприеме, пише *19 Февруарий*, послѣднята си голѣма война, ще напне всичкитѣ си сили и ще расчисти веднъжъ за винѫги всичкитѣ си смѣтки съ Европа и съ Истокъ. Между тѣмъ тя може да чака, за да *спомогнѫтъ самитѣ българе* на рѣшението на въпроса си — съ възбунтувание, съ изтрѣбвание на тиранитѣ си или съ такова държение, *което да направи невъзможно всѣко правление въ България*“ [1]).

Русската дипломация не можà да разиграва ролята на умиритворитель въ България само отъ страхъ прѣдъ Европа. Наистина, тукъ Руссия имаше подрѫжката на Германия и Франция, нъ, противъ неѭ се обявихѫ открито Англия, Австрия и Италия.

Австрия, която най-напрѣдъ се съгласи на изгонванието на кн. Батемберга въ по сетнѣшнитѣ подвиги на Каулбарса намѣри добъръ прѣдлогъ и тя отъ своя страна да разиграва ролята на умиротворителка. Австрия отстѫпваше прѣдъ русското влияние само, защото бѣше принудена, нъ, когато скандалиозното държание на Руссия минѫ всѣка граница, Австрия заяви, че чашата е прѣпълнена и че тя се обявява противъ нейнитѣ претенции на Балканитѣ, защото тѣ заплашватъ собственнитѣ ѝ интереси. „Една България обиединена, пишеше Pester Lloyd, независима отъ Руссия, отговаря на нуждитѣ на всеевропейския миръ; една България, напълно васална на царя, съставлява една такава голѣма опасность и даже Франция и Италия, изобщо всичкитѣ велики сили, които иматъ интереси въ Срѣдиземното море, би се самоубили, ако тѣ търпѭтъ едно подобно нѣщо“. [1])

Прѣзъ Септемврий 1887 г. Калноки въ делегациитѣ заявяваше категорически, че цѣльта на австро-унгарската вънкашна политика на Истокъ била да се достигне развитието на автономията на Балканскитѣ

---

[1]) 19 Февруарий, бр. 23.

[1]) Цитирано въ 9-й Августъ, г. II. брой 11. Браила 1 Мартъ 1888 г.

държави и *да се попръчи на която и да било друга държава да може да ги тури подъ своя протекторатъ*" [2])

На другата година самийтъ австрийски императоръ исказваше своето открито удобрѣние на новия редъ въ България. Освѣнъ това, цѣлата европейска пресса горещо протестираше противъ русскитѣ претенции на Балканитѣ, противъ вълненията на Каулбарса и емигрантскитѣ комплоти. Руссия намираше подръжка само въ Бисмарка, нъ и той скрито помагаше на Австрия. Това бѣше въ духа на неговата двойственна политика на „усигорявание и прѣусигорявание (Versucherunh und Überversucherune)". Изолирана и безсилна Руссия гризеше съ отчаяние веригитѣ, съ които ѭ свързвахѫ трактатитѣ и хвърляше най отчаяни анатеми по адресса на „похитителя" князь Фердинандъ. Нима тя не можеше да направи една военна окупация на България? Къмъ това тикахѫ русското правителство славянофилитѣ и българскитѣ емигранти. [1]) Сѫщето желаеше и самото русско правителство. Дивизията на генералъ Аврамовичь бѣше даже вече готова въ Одесса да отплава, нъ..... тукъ се испрѣчва едно отъ тѣзи „нъ", които въ историята играѭтъ ролята на желѣзничната стрѣлка, която мѣни пѫтя на трена. Работата бѣше тамъ, че Руссия се хвърляше въ една страшна неизвѣстность, изъ която тя можеше да излѣзе побѣдителка, нъ сѫщо и побѣдена и смазана за дълги десетилѣтия. Руссия се боеше отъ една всеобща война.

---

[2]) Гл. Интерпелацията на Хелфиотъ 11 Януарий 1888 г. (Свобода, бр. 117).

[1]) Окупацията на България отъ русскитѣ войски, която тъй горещо желаяхѫ и викахѫ емигрантитѣ, щѣше да доведе затриванието ни. Това се признава и отъ самитѣ руссе. „Може би, окупацията би била прѣдприета съ цѣль да се въдвори въ България други редъ; по тѣсно да се свързи тя съ Руссия, простодa се обърне въ русска область, управлявана направо отъ русски чиновници. Вѣроятно е даже, че окупацията, ако станѣше, то тій или инакъ, би ни довела до тази развръска, довела ни би неволно, може би, несъзнателно отъ самата логика на събитията". Татищевъ. стр. 482.

„Не е възможно да се допусне, пише Татищевъ, че присъединението на България къмъ Руссия можеше да се извърши безъ дълбоки сътрѣсения, *безъ обща европейска война*, която съвършено би видоизмѣнила териториалнитѣ отношения на великитѣ държави. Ето защо не само самийтъ актъ на присъединението, нъ, даже най малкото напомняване за него би прѣдизвикало военно стълкновение между Руссия отъ една страна и Англия, подържана отъ Австрия и Германия — отъ друга“ [1]).

Ето ни още веднъжъ спасени отъ благодатнийтъ антагонизмъ на Европа съ Руссия. Послѣднята, чакайки благоприятното врѣме, протестираше противъ избирането на кн. Фердинанда, протестираше противъ оженванието му, защото Берлинския конгрессъ не прѣдвиждалъ, че българската династия е наслѣдствена.[2]) Това тя правѣше само да се минува врѣмето, прѣзъ което „българетѣ трѣбваше да се опражжтъ въ собственното си масло“.

---

[1]) Тат. 481—482. Александръ III казалъ буквално: да не отпуща нито едно счупена пара на безразсждното дѣло на окупацията.

[2]) Читателитѣ, навѣрно си спомнятъ, че, по исканието на Руссия, именно Берлинския конгресъ пропусня тази точка. Нека отбѣлѣжимъ още, че защитникъ на Бер. кон. Руссия бѣше само въ България, а у себе си го нарушаваше, като прѣвърнж Батумъ въ военно пристанище, въпрѣки формалното си обѣщание въ Берлинъ да го остави свободно—търговско.

Глава десета.

Примирението

Новото примирително течение врѣдъ русската дипломация. — Причинитѣ, които го породихѫ. — Александръ III. — Князь Фердинандъ и неговата изолиранность. – Русското тържество. - Връщанието на офицеритѣ-емигранти. — Руссия, България и Турция. — Руссия и идеята за Велика България. — Руссия въ Македония. — Тя прѣдпочита, щото Македония да стане по скоро австрийска, нежели българска.

Подъ впечатлѣнието на несполуката въ България, въ срѣдата на русската дипломация се появи едно течение противъ досегашния способъ на дѣйствие. Намѣсто да се прибѣгва до българската емиграция, която се показа напълно неспособна да произведе единъ прѣвратъ въ България, — въпрѣки увѣренията, че цѣлия български народъ е на нейна страна — а съ своитѣ комплоти и убийства само дискредитира още повече Руссия въ очитѣ на цѣла Европа, — много по хубаво ще бѫде — стига това да сполучи — да се влѣзе въ прави сношения съ българското правителство. Като не успѣ политиката на князогонството, не е ли възможна друга една политика, която да направи тъй, щото личностьта на княза да изгуби всѣко значение, или, да се изразимъ съ думитѣ на Татищева, да стане тъй, щото „личнитѣ прѣдпочитания на княза да бѫдѫтъ единъ второстепененъ факторъ и да не могѫтъ да влияѭтъ на характера на русско-българскитѣ отношения". Нека самийтъ князь остане, стига той да даде *„политически гаранции"*, че нѣма да служи противъ интереситѣ на Руссия. До сега русската дипломация се стремѣше изведнъжъ къмъ много и сполучаваше въ малко, нека сега обър-

немъ тази политика, нека се задоволимъ въ първия моментъ за една по малка, нъ сигурна печалба, нека туримъ здравъ колъ въ българската земя, а останѫлото ще дойде, само по себе си, съ врѣмето.

Типичнийтъ прѣдставитель на тази политика бѣше именно г. Татищевъ, който днесь тъй любезно присѫствува въ Петербургъ на молебенитѣ и банкетитѣ, давани въ честь на кн. Фердинанда. Други единъ послѣдователь на тази политика бѣше князь Лобановъ. Освѣнъ това, послѣднийтъ имаше интересъ да бърза да вземе, за каквато и да е цѣна, България подъ свое влияние, защото, при забърканото положение, въ което се намира Источна Европа отъ четире години насамъ — слѣдъ Сасунскитѣ кланета – тя можеше да стане много опасна, въ ръцѣтѣ на Англия, за русскитѣ намѣрения на Истокъ.

Тѣзи двѣ причини: фиаското на руссофилската емиграция отъ една страна и арменскитѣ събития отъ друга, създадохѫ въ русската дипломация едно благоприятно за примирението течение.

Нъ тукъ се явяваше една прѣчка: личностьта на Александра III. Симпатиитѣ и антипатиитѣ на този русски царь имахѫ голѣмо значение въ русската, лично отъ него рѫководена, вънкашна политика. А той бѣше осѫдилъ князь Фердинанда на сваляние и, като се има прѣдъ видъ неговия сълдашки характеръ, Александръ III не би се никога съгласилъ да се повърне отъ рѣшението си. Дипломатическитѣ тънкости бѣхѫ за него чужди. Нъ тукъ орисницата поработи за щастие на русската дипломация и на князь Фердинанда. Александръ III, умрѣ и пѫтьтъ за примирението бѣше отворенъ. Князь Фердинандъ, който отдавна копнѣеше да стане законенъ князь на България и да има достѫпъ до европейскитѣ дворове, влѣзе рѣшително въ новия пѫть, като прѣнесе и една лична жертва: покръщанието на прѣстолонаслѣдника. Нъ това сѫ малки формалности, и не въ тѣхъ лежи причината за промѣната на русската политика, а въ новото политическо течение въ Руссия, за което говорихме по горѣ: да се направи опитъ да се постигне

чрѣзъ кн. Фердинанда това, което напрѣдъ мислѣхѫ да постигнѫтъ съ неговото сваляние. Наистина, че князь Фердинандъ не се явява днесь прѣдъ русската дипломация съ неопитностьта на Батенберга. Той поне има прѣдъ очитѣ си уроцитѣ на минѫлото. Нъ вънъ отъ въпроса, да ли дѣйствително върховната властъ си отдава добрѣ смѣтка за своитѣ дѣйствия, да ли тя има нужната тънкость на разбирание уроцитѣ на минѫлото, опасностьта е тамъ, че князь Фердинандъ е *изолиранъ*. Въ своитѣ вънкашни дѣйствия той най-главно се исппирира отъ себе си, а отдѣлната личность се подава на всѣкакви лични страсти и увлѣчения. Много често тя се лъже и взема своя личенъ, егоистически интересъ за интересъ на народа, а интереса на самия народъ, на неговата независимость, се заличава и изгубва. Когато една постѫпка се обсѫжда отъ много лица, недостатъцитѣ и увлѣченията на еднитѣ ще се уравновѣсѭтъ съ противноположнитѣ качества на другитѣ и, въ резултатъ, ще излѣзе постѫпката обмислена. Тъкмо обратното излиза, когато личностьта е изоставена сама на себе си. А необмислена постѫпка, която ангажира единъ цѣлъ народъ, е едно грозно дѣйствие пълно съ най-тежката отговорностъ.

Никой български гражданинъ не знае, съ каква цѣна е купено примирението. Знае се само едно, че г. Тодоровъ — сегашнийтъ министръ на финансиитѣ —когато бѣше съ делегацията въ Петербургъ заявяваше на редактора на *Новости*, че България има 150,000 сълдате, които ще бѫдѫтъ въ услугитѣ на Руссия. Нъ, ако самитѣ делегати прѣдлагахѫ такова цѣна за благоволението на Руссия, послѣднята, като продавачка, трѣбва да е искала и ще е получила навѣрно много повече. Има ли единъ воененъ съѭзъ между Руссия и България или не? Това ний вѣрваме, безъ да можемъ да го доказваме документално, нъ очевидно е за всички едно, че примирението отвори отново портитѣ на България за русската намѣса въ вѫтрѣшнитѣ ни работи. Вчера Руссия на наложи 40 души свои (бивши български) офицери, днесь нейнийтъ агентинъ

Бахметиевъ, по една телеграмма на *С, Петерьбурския Вѣдомости,* прѣпечатана *въ Нар. права,* присѫтствува на засѣданията на българския министерски съвѣтъ, както въ славната епоха на Ремлингена присѫтствуваше Хитрово. Неугоднитѣ на Руссия министри: Начевичь, Петровъ послѣдователно бѣхѫ исхвърлени изъ Стоиловия кабинетъ, а сѫщо неугодната на Руссия радославистка либерална фракция дълго врѣме не ще бѫде допуснѫта до властьта, която ще заематъ прѣди неѭ други, много по малочисленни, нъ руссофилски фракции: цанковиститѣ и каравелиститѣ. Нъ ний сме сега едвамъ въ началото на русското влияние въ България. Въ самата сила на нѣщата, ако веднъжъ си е пробило пѫть русското влияние у насъ, то ще расте отъ день на день и, слѣдъ като заграби всичката область на нашата вънкашна политика, то ще се постарае да си създаде и вѫтрѣшни гаранции, че тази политика не ще се измѣни. И слѣдъ това при първото международно стълкновение ний ще влѣземъ напълно въ рѫцѣтѣ на Руссия.

Днесь, въ цѣлитѣ на русската политика въ България ще бѫде да ни види въвлѣчени въ една война съ Турция и да излѣземъ побѣдени. Това ще ускори на нѣколко години нейното дѣло въ България, защото тогава ний ще припаднемъ на нея—подобно на Гърция безъ да притежаваме високото национално достоинство на гръцкия народъ — и тя ще ни притѣсни здраво подъ покровителното си крило. Въ това си намѣрение Руссия искусно си служи съ Македонския въпросъ.

Има русски защитници въ България, които вѣрватъ, че Руссия иска създаванието на една Велика България. Нъ тѣзи русски защитници иматъ голѣмъ неостатъкъ: тѣ не четѫтъ русскитѣ вѣстници. А, тукъ, напримѣръ, *Русский странникъ и Антикварiусъ* въ *Новое Время*, Матвѣевъ въ своята книга (стр. VIII—IX), се осмива сѫщата тази идея на „Велика България". Задъ тази ирония се крие дѣйствителното желание на русската дипломация да не види никой пѫть България една силна и независима държава. Такава една

на Руссия, защото
нея и не ще мо-
нея. Наопаки, една
ето идеала на рус-

опрѣдѣля и русската
я. Да ослаби Бълга-
създаде сръбската про-
я би прѣдпочела да
рийска нъ въ никой слу-
нието й къмъ България.
влиянието на Руссия
паднжло, тъй като
гь нея за осжществ-
България. Наопаки какво
срѣщу извѣстна цѣ-
Македония! Тогава
на Австрия, ще се
на австрофобството
защо съвсѣмъ не е
вѣстникъ пише (както
послѣдното свиждание
да излѣземъ на Со-
чудителното е кжсоглед-
тѣзи думи, безъ
смисълъ.

часть.

Заключение.

Обѣщанието на хората и логиката на нѣщата. — География на русската политика. — Какво трѣбва да е нашето поведение към Руссия. — Послѣдствията за насъ и за Европа отъ единъ конституционенъ прѣвратъ въ Руссия. — Балкански съюзъ. — Тържеството на европейската демокрация. — Вървежътъ напрѣдъ.

„Всичкитѣ пжтищи водятъ къмъ Римъ" и всичкитѣ дѣйствия на русската политика сочжтъ къмъ Цариградъ. Това не е едно заключение, извадено отъ единъ частиченъ фактъ, а проистича отъ съвокупностьта на всичкитѣ дѣйствия на русската дипломация. Какво значение могжтъ да иматъ за историка искреннитѣ и чисто сърдечнитѣ увѣрения на този или онзи русски държавенъ мжжъ, или коронованъ глава, че Руссия не мисли завоеванието на България? По високо отъ субективнитѣ мисли и чувства на личноститѣ стои неумолимата логика на нѣщата. И не е ли хиляди пжти по убѣдително, отъ сълзитѣ на нѣкой русски царь простото отбѣлѣзвание на настжпателно русско движение къмъ Цариградъ. Отворѣте картата и погледнѣте на сѣверния черноморски брѣгъ. Прѣди Екатерина II Руссия владѣеше на този брѣгъ една малка точка. Всичко на западъ отъ Бугъ и на истокъ отъ една перпедикулярна линия, дигнжта отъ Таганрогъ, е принадлежело на Турция. Нъ едно слѣдъ друго, отъ война на война, Руссия е разширявала своитѣ граници. На истокъ тя завладѣва послѣдователно Очаковъ и послѣ цѣлия Кримски полуостровъ, тя минава рѣката Кубанъ и прѣзъ послѣдната русска турска война стига чакъ Баязидската долина. На западния черноморски брѣгъ русско-турската граница е била най-напрѣдъ по рѣката Бугъ, послѣ става рѣката Днѣстръ, по сетнѣ Серетъ, Прутъ и Дунава. Безъ да

[illegible] почти нищо на Черното Море, Руссия [illegible] господарка на половината му брѣгове [illegible] между азиатската русска граница и Цариградъ [illegible] една ивица — Армения, а между Европейската [illegible] граница и Цариградъ има друга ивица — [illegible] включая Добруджа).

[illegible] двѣ ивици сѫ на Руссия подъ рѫцѣтѣ. [illegible] се спрѣ да ги вземе, тѣзи двѣ най важни [illegible] ивици, когато именно тѣ ѭ извождатъ [illegible] Цариградъ, за който тя е завладѣла всичко до тѣхъ? [illegible] логиката на самата история на самодържавна Руссия, и тази логика не е въ състояние да се измѣни [illegible] при най-добрата воля на единъ русски царь.

Какво е нашето положение? Какво трѣбва да [illegible] ний?

Пѫтьтъ на Руссия къмъ Цариградъ минува [illegible] България, нъ да ставаме нейнъ воененъ мость, [illegible] не е въ нашия интересъ. Излизанието на Руссия въ Цариградъ значи за насъ политическа смърть. Минуванието на русскитѣ войски прѣзъ България ще разори икономически нашата страна, а най [illegible] е, че, ако русситѣ влѣзѫтъ още веднъжъ въ България, подъ този или онзи прѣдлогъ, то тѣ вече [illegible] излазятъ. Ний трѣбва да разберемъ, че опас[illegible] за насъ иде отъ Руссия и къмъ нея ний [illegible] да водимъ една систематическа отбранителна [illegible] като се опираме на всички враждебни ней [illegible] Въ разбирането на тази истина е спасе[illegible] България и рано или късно тази политика [illegible] политиката на голѣмото болшинство на бъл[illegible] народъ. Колкото повече ний напрѣдваме въ [illegible] си развитие и се проникваме съ духа [illegible] и свободата, толкова по вече у [illegible] ще се усилва желанието да се освобо[illegible] покровителство, било то русско или [illegible]

[illegible] да желаемъ още отъ всичко сърдце [illegible] политическа промѣна въ Руссия. [illegible] царь падне въ Петербургъ, ще [illegible] Руссия, на цѣлъ свѣтъ, а сѫщо тъй

и на балканскитѣ държави. Отъ една конституционна и демократическа Руссия ний не се боимъ. Най-лошавото, което може да ни постигне тогава, то е да станемъ русска провинция. Нъ, когато въ Руссия ще има парламентъ, свобода на словото и на печата, ний ще имаме законната възможность да се боримъ и запазимъ своитѣ права, да се развиваме свободно. Паданието на русския царизмъ ще повлѣче слѣдъ себе си паданието на Турция — ако до тогава то не стане подъ тази или онази форма — както и дълбоки политически революции въ Германия и Австрия. Династиитѣ на тритѣ тѣзи империи — Руссия, Австрия и Германия — се крѣпѫтъ взаимно.

Друго едно благоприятно обстоятелство въ отбранителната борба противъ Руссия би било съѭза на балканскитѣ държавици. Нѣма никакви добруджански и македонски въпроси, значението на които да надминува страшната опасность, която заплашва разединенитѣ и враждуѭщи балкански държави.

Най-сетнѣ ний трѣбва да желаемъ тържеството на демократическитѣ елементи въ Европа, защото ний ще намѣримъ въ тѣхъ единъ искренъ и незаинтересованъ защитникъ на слабитѣ и притѣсненитѣ.

Всичко това ний трѣбва да желаемъ и да вършимъ, за да усигуримъ самостоятелностьта на страната си, Тукъ едни ще считатъ своя дългъ за испълненъ, а други ще продължаватъ неустрашимо по нататъкъ да осѫществятъ великия идеалъ — икономическото и социално освобождение на човѣчеството, къмъ което, сигурностьта и независимостьта на отечеството е една малка стѫпка.

КРАЙ.

По важни печатни погрѣшки:

стр.	*редъ*	*напечатано:*	*да се чете:*
4	1	Обстоятелстватасѫ	Обстоятелствата сѫ
5	15	вспчко	всичко
6	19	Християнетѣ	християнетѣ
10	12	црѣдставятъ	прѣдставятъ
13	2	auocratie	autocratie
„	34	Bruxellaes	Bruxelles
„	36	Герценъ	Херценъ
16	4	катакази	Катакази
„	20	прието	приеманието
„	21	прѣдиметва	прѣдимства
18	38	Николя	Николая
23	37	съвпадепие	съвпадение
„	4	Съединеннтѣ	Съединенитѣ
24	18	прѣслѣдуема	прѣслѣдуемата
25	5	Паиинъ	Панинъ
25	19	едиитъ	единъ
30	32	възлиртителния	подозрителния
31	11	склюҫчваоьето	склучваньето
32	16 и 17	Кэизерлингъ	Кайзерлингъ
32	29	Шляхския	Шляхтския
34	13	прѣстолонаелѣдието	прѣстолонаслѣдието
34	33	който	които
34	35	субсиднитѣ	субсидиитѣ
35	12	нмето	името
35	36	Illustrée	illustrée
36	8	равноправне	равноправие
37	29	Палша	Полша
37	30	гражданскнтѣ	гражданскитѣ
38	37	Heeгeн	Heeren
41	27	Полща	Полша
41	35	цри	при
41	38	Мартонсъ	Мартенсъ
42	17	само	самъ

стр,	*редъ*	*напечатано:*	*да се чете:*
43	6	иа	на
„	10	сс	се
44	15	нобѣди	побѣди
„	25	нодържа	подържа
45	24	на	не
46	34	договръ	договоръ
47	12	урдзира	прѣзира
48	31	отбранитълиа	отбранителна
„	„	наидателна	нападателна
48	35	франция	Франция
52	33	нодробно	подробно
53	16	капалъ	каналъ
55	19	одържате	одържите
59	2	Визаитизмъ	Византизмъ
„	18	уроливитѣ	проливитѣ
61	1	фазантията	фантазията
„	27	цър. - епорийскитѣ	църковно-енорийскитѣ
68	4	въстореженнитѣ	въсторженнитѣ
75	4	прѣдъ	прѣзъ
77	26	иеднитѣ	и еднитѣ
83	19	занадно	западно
98	36	унитожено	унищожено
99	25	нероди	народи
108	6	Пикогая	Николая
106	16	еднам алка	една малка
„	„	Николайп оиска	Николай поиска
107	28	ни	на
161	10	анай-вече	а най-вече
164	4	изгонвапието	изгонванието
166	9	чум ощнийтъ	чу мощнийтъ
177	„	бѣше една	бѣше позволена, бѣше една
„	18	тя водила	тя е водила
178	22	Януарий	Февруарий
„	29-30	подписвуѭщитѣ	подписавшитѣ
180	31	искова въ Берлинъ да може	искова въ Берлинъ правото да може
„	33	делегати и	делегати
182	13	Батембергъ	Батенберга
„	17	Ридичеръ	Ридигеръ
„	„	Каузберсъ	Каулбарсъ

стр.	*редъ*	*напечатано:*	*да се чете:*
„	22	епохета	епохата
„	23	Кондара	Кояндара
183	18-19	че политиката на	че най ненавижданитѣ
„	27	Райхстача	Райхстага
„	28	заяваше	заявяваше
185	24	вземалъ	е вземалъ
186	3	Шуми Марица	„Шуми Марица"
„	18	познати	назначи
187	29	Европа	отъ Европа
188	26	министра	министри
189	17	квйто	които
190	17	ни	ми
„	19	която	моята
„	24	Лесовай	Лесовой
„	27	скуша	слуша
193	32	Каравсловъ	Каравеловъ
194	5	Кояндарѣ	Кояндаръ
196	30	прѣдадена	прѣдаде на
199	35	увѣряавлъ	увѣрявалъ
201	6	сѫ	се
205	1	ня	на
„	3	вълканитѣ	вънкашнитѣ
210	10	отатъкъ	оттатъкъ
217	28	Каулберсъ	Каулбарсъ
220	28	2·5	25
226	27	есественни	естественни
229	18	Германие	Германия
„	21	присъединили	присъединила